

RECHNITZER JÁNOS

SZÉTSZAKADÁS VAGY FELZÁRKÓZÁS

A
TÉRSZERKEZETET
ALAKÍTÓ
INNOVÁCIÓK

MTA RKK

Az innovációk terjedésének területi összefüggéseit a szerző nemcsak az elméleti alapok ismertetésével mutatja be, hanem betekintést kínál az 1990-es évek elején megindult gazdasági átrendeződés regionális metszeteibe is. Felvillantja a magyarországi térszerkezet változási irányait, vizsgálja a területi fejlődés mozgatórugóit, a jelentkező különbségek jellegét és okait. A hagyományos regionális politika csomópontjait, annak elemeinek megjelenését értékeli a hazai gazdasági környezetben. A könyv azoknak szól, akik a regionális fejlődés iránt érdeklődnek, hiszen a közölt újszerű elemzések eddig kevésbé ismert összefüggésekre irányítják a figyelmet, az elméleti fejezetek pedig segíthetik a regionális folyamatok megértését.

ANYÁM ÉS APÁM EMLÉKÉRE

RECHNITZER JÁNOS

SZÉTSZAKADÁS

VAGY

FELZÁRKÓZÁS

A
TÉRSZERKEZETET
ALAKÍTÓ
INNOVÁCIÓK

MTA
REGIONÁLIS
KUTATÁSOK
KÖZPONTJA
GYŐR

1993

© MTA REGIONÁLIS KUTATÁSOK KÖZPONTJA (PÉCS)

LEKTORÁLTA:

ILLÉS IVÁN FŐIGAZGATÓ

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY KANDIDÁTUSA

LACKÓ LÁSZLÓ EGYETEMI TANÁR

A FÖLDRAJZTUDOMÁNY DOKTORA

Minden jogot fenntartva.
A kötet egészének vagy részeinek másolása és sokszorosítása
csak a szerző engedélyével lehetséges.

ISBN 963 8371 83 8

SZERKESZTŐ:

TELEKES ANNAMÁRIA

BORÍTÓTERV:

KELEMEN BENŐ BENJÁMIN

A KIADÁSÉRT FELELŐS:

ILLÉS IVÁN FŐIGAZGATÓ

Tartalomjegyzék

Előszó (7)

1. Innovációk a térben (11)

1. 1. Az innovációk (13)

1. 2. A termékéletrajz és a térségfejlődés (16)

1. 3. A bázisinnovációk és a térszerkezet (21)

1. 4. Az innovációk térbeli terjedése (24)

2. Az innovációk megjelenése és terjedése Magyarországon (35)

2. 1. Gazdasági-szervezeti innovációk (39)

2. 1. 1. Az egyéni vállalkozók (39)

2. 1. 2. Az új gazdasági szervezetek, a kis- és középvállalkozások (44)

2. 1. 2. 1. A vállalkozás-aktivitás a megyékben és a városokban (44)

2. 1. 2. 2. Az új vállalkozások ágazati összetétele (60)

2. 1. 3. A külföldi tőkeérdekeltségű vállalkozások (63)

2. 1. 4. A privatizáció első akcióinak néhány területi összefüggése (71)

2. 2. Termék és tevékenység innovációk (77)

2. 2. 1. Az utazási aktivitás: a világútlevelek (77)

2. 2. 2. A személygépkocsi értékesítő hálózat (77)

2. 2. 3. A számítógépek (81)

2. 3. Társadalmi-politikai innovációk (92)

2. 3. 1. A "vidék" az átmenetben (93)

2. 3. 2. A politikai aktivitás regionális különbségei (94)

2. 3. 3. A civil társadalom szerveződése, a non profit szervezetek (98)

3. Az innovációs környezet és az ország térszerkezete (109)

3. 1. A városhálózat (113)

3. 2. A városkörnyék körzetek (124)

3. 3. Az innovációs miliő mátrixa (129)

3. 4. Az innovációk által szabdaltn térszerkezet (133)

4. Új paradigmák a regionális politikában (143)

4. 1. Néhány összefüggés az elméleti alapokhoz (146)

4. 2. A regionális politika 'felülről' tanulságai (150)

4. 3. A regionális potenciál, mint endogén fejlesztési forrás (154)

4. 4. Fejlesztési stratégiák a regionális potenciálok aktivizálására (159)

4. 5. Az innováció-orientált regionális politika (162)

4. 5. 1. A vállalkozói környezet élénkítése (165)

4. 5. 2. A humántőke revitalizálása és aktivizálása (173)

4. 5. 3. Az endogén források feltárása és revitalizálása (175)

4. 5. 4. Az innováció-orientált regionális politika elemei és feltételei a hazai területfejlesztésben (178)

Táblázatok jegyzéke (191)

Ábrák jegyzéke (193)

Irodalomjegyzék (197)

Tárgymutató (205)

ELŐSZÓ

Az 1985-ös esztendő végén egy emberi és szakmai mélypontról Enyedi professzor úr felkérése mozdított el. Megbízott, hogy tanulmányozzam a mezőgazdasági szövetkezetek iparszerű növénytermesztési rendszereinek térbeli terjedését, s egyben felhívta figyelmemet az innovációkutatás addigi eredményeire. Ekkor talákoztam először az innovációk és azok térbeli diffúziójának kérdéseivel, s a kezdeti ismerkedést egyre határozottabb érdeklődés, mondhatni a téma iránti tartós elkötelezettség váltotta fel.

A nyolcvanas évek utolsó harmadában fellépő alapvető gazdasági és társadalmi-politikai változások csak tovább serkentették az innovációkutatásra vonatkozó elképzeléseimet. Sikerült elnyernem egy OTKA kutatási pályázatot¹, aminek keretében részben ismereteimet gyarapítottam, részben pedig több térségi vizsgálatban kíséreltem meg az endogén források vizsgálatát, egy-egy mikrorégió gazdasági, társadalmi megújítási folyamatának nyomon követését. 1989-től - egy újabb kutatási program² keretében folyó területi kutatásoktól kapott támogatás alapján - már nem egy-egy kisebb területi egység vonatkozásában, hanem az egész ország viszonylatában vizsgálhattam néhány innovációt megjelenítő tényező viselkedését, térségi meghatározottságát. Ezek a kutatási programok alapvetően hozzájárultak a tanulmány elkészítéséhez, hiszen csak a tartós kutatási támogatás mellett gyűjthettem össze az adatbázisokat, végezhettem el az elemzéseket és publikálhattam az eredményeket.

Jelen tanulmányban kívánom közreadni mindazokat az ismereteket, amelyeket az innovációk térbeli megjelenése és terjedése kapcsán az elmúlt években összegyűjtöttem.

A rendkívül gazdag és éppen 40 éves - Hägerstrand 1952-ben publikálta a téma alapművét - múlttal rendelkező, az innovációk térbeli megjelenésére és terjedésére vonatkozó külföldi kutatások kincsházájából az első fejezetben nem volt könnyű kiválasztanom a közlendőimet, de törekedtem a legfontosabb tételek felvezetésére, illetve azoknak a bemutatására, amelyeket aztán a következő részben, éppen a magyarországi vizsgálatokkal is igazolhattam, értelmezhettem.

¹ OKTA téma: Megújítási lehetőségek és feltételek a térségekben és településekben. 1988-1991.

² A Ts/2 OKKT 2. A területi- és településfejlesztés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon c. témacsoporton belül megbízást kaptam "Az innováció terjedési lehetőségei és feltételei (centrum-periféria kapcsolatrendszer)" c. rész téma kidolgozására 1989-1991 között.

A második fejezet megírásához a lökést a politikai és a gazdasági rendszerváltozás adta, hiszen a nyolcvanas évek utolsó harmadában tömegesen bukkantak fel az újdonságok. A gazdaságban látványosan szerveződnek és terjednek új hazai és külföldi érdekeltségű vállalkozások, emellett megindul az állami tulajdon privatizációja, hatására egyre több új gazdasági szereplő jelenik meg, akiknek a térségi, településhálózati meghatározottsága nem volt ismert. Új termékek és tevékenységek tűnnek fel, a lakosság utazási-kommunikációs lehetősége megnő, a számítástechnika eszközeinek és ismereteinek terjedése egyre dinamikusabb, új tevékenységek jelennek meg, ezek mind-mind valamilyen viszonylatban állnak egy-egy térséggel, településsel. A társadalom is megélelnkül, hiszen végre megkezdődhet a helyi közösségek szerveződése, azok aktív részvétele - az első időszakban - az országos politikában, majd a demokratikus intézmények felállításával a helyi civil társadalmak alakításában.

Az átmenet és az átalakulás időszakát néhány újdonság hordozó regionális megjelenésével és terjedésével kísérlem meg bemutatni. Mindig arra keresem a választ, hogy a területi gazdasági szerkezetek miként befolyásolják, determinálják, vagy éppen serkentik az innovációk terjedésén keresztül a megújítást, az átalakulást.

Ennek az átalakulásnak a feltételeit az innovációs környezetben, miliőben határozom meg. A harmadik fejezetben részben a városhálózatban, részben pedig - a városokat is magában foglaló - városkörnyék körzetekben vizsgálom a megújítás befogadásának tényezőit, összefüggéseit. Az egyes gazdasági és társadalmi innovációk elemzése, valamint a városhálózat és a városkörnyék körzet vizsgálatok felhasználásával kísértem meg felrajzolni az ország térszerkezetét éppen az innovációk terjedése és befogadása alapján. Látványos átstrukturálódásnak vagyunk tanúi, amely nemcsak a gazdaság szereplői vagy a társadalom egyes rétegei között megy végbe, hanem a településhálózat elemei és térszerkezet alkotó egységei között is egyre határozottabban felismerhető. A nagy át- és újrarendződés korszakát éljük, s ebben a térbeli folyamatok fontos, meghatározó szerepet játszanak, még ha azok közvetlenül nem is érzékelhetők, vagy éppen csak áttételesen okoznak gazdasági, illetve politikai konfliktusokat. Új regionális politikára van tehát szükség, amely egyrészt serkenti a változásokat, segíti az aktív térségek átalakulását, ugyanakkor mérsékli a leszakadást, a válságtérségek hosszú és nehéz megújítását ösztönzi.

A negyedik, záró fejezetben a regionális politikában bekövetkezett paradigmaváltással foglalkoztam, kitérve a klasszikus regionális politikákra, azoknak a regionális gazdaságtanban megfogalmazott elméleti hátterére is. Célom ezzel a fejezettel az volt, hogy a piacgazdaság hagyományos növekedési modelljeinek regionális összefüggéseit felvillantva, utaljak a területi fejlesztés forrásainak korlátaira, azok megváltoztatásának szükségességére és egyben a jelentkező tanulságok számba vételére is. A fejezet további részét az új regionális fejlesztési politikák bemutatására szánom, érzékeltetve azt, hogy a fejlesztés "felülről" elvét hogyan váltották fel a regionális potenciálok feltárására és hasznosítására vonatkozó "alulról"

induló cselekvések a modern piacgazdaságokban. Ezen újszerű térségi fejlesztési programok között szerepe nem egyetlen, csupán egyik az innováció-orientált regionális politika. Ebben a területfejlesztési cselekvési programban az endogén források aktivizálását részben a vállalkozások megtelepítésével, azok szellemi és tárgyi infrastruktúrájának kialakításával, részben pedig a műszaki fejlesztés eredményeinek alkalmazásával, lokális és regionális adaptálásával érhetjük el. Az innováció-orientált regionális politika néhány eleme megtalálható már a különféle hazai gazdaságfejlesztésre irányuló központi és lokális-regionális akcióban is, így dolgozatom végén ezeket a kezdeményezéseket mutatom be, továbbá néhány ajánlást teszek a jelzett területfejlesztési célkitűzés alkalmazásához, megvalósításához.

Dolgozatom nem készülhetett volna el Enyedi György biztatása nélkül, Lackó László és Illés Iván segítő, bátorító lektori véleménye nélkül. Az MTA Regionális Kutatások Központja tudományos programjai és kutató közössége kedvező miliőt biztosított a témakör sokoldalú vizsgálatához. Az MTA RKK Észak-dunántúli Osztályának munkatársai személy szerint egytől-egyig nemcsak az egyes kutatási programokban való odaadó részvételükkel, hanem nagyszerű és lelkesítő emberi hozzáállásukkal is részesei voltak munkámnak. Az Universitas-Győr Alapítvány egy éves ösztöndíja hozzásegített ahhoz, hogy a könyv megírását válasszam más, kényszerű, alapvetően a megélhetést szolgáló megbízások helyett. Feleségem és lányaim megértő türelemmel viselték el a dolgozat megírásának hosszú hónapjait, de mindezek valahol értük és nekik is szólnak.

Győr-Bácsa
1993.
március

**INNOVÁCIÓK
A
TÉRBE**

1. 1. Az innovációk

Az innováció fogalmának számtalan értelmezése és meghatározása létezik¹, számunkra az eligazítást a témakör első megfogalmazójának, a modern közgazdaságtudomány egyik megalapozójának, SCHUMPETER osztrák közgazdásznak 1912-ben megjelent: "A gazdasági fejlődéelmélet" c. munkája jelentette.

Ebben a klasszikus műben először hívja fel a figyelmet arra, hogy *a technikai változást a vállalkozó aktív magatartása motiválja*. Hiszen a termelés lényege a meglévő dolgok és erők kombinációja. Az új és más termékek, tevékenységek éppen ezeknek a kombinációknak a megváltozásából következnek, amelyek aztán már a fejlődés további mozgatórugói is, mivel az újdonságok által érhető el a magasabb profit, a jobb üzleti pozíció.

Az "új kombinációk" az alábbiakra terjedhetnek ki:

1. Új - tehát a fogyasztók körében még nem ismert - javaknak, vagy egyes javak új minőségének az előállítására.

2. Új, tehát a kérdéses iparágban még gyakorlatilag ismeretlen termelési eljárás bevezetése, amelynek azonban semmiképpen sem kell új tudományos felfedezésen alapulnia, és amely valamely áruval kapcsolatos újszerű kereskedelmi eljárás is lehet.

3. Új elhelyezési lehetőség, vagyis olyan piac megnyitása, amelyre a kérdéses ország kérdéses iparága ez idáig még nem volt bevezetve, akár létezett ez a piac már korábban is, akár nem.

4. Nyersanyagok vagy félkész áruk új beszerzési forrásának meghódítása; ismét mindegy, hogy ez a beszerzési forrás korábban is létezett, csupán nem vették figyelembe, illetve nem tartották megfelelőnek, vagy pedig először ki kell alakítani.

5. Új szervezetek létrehozása - például monopolhelyzet teremtése trösztösítéssel - vagy megszüntetése." (SCHUMPETER, J. 1912., 1980., 111 p.).

Az innováción (RECHNITZER J. 1991g., 1993.) tehát új ötleteket, új tevékenységeket, új termékeket, új szervezeteket, új emberi és közösségi viselkedési módokat értünk. Ezek a korábbitól eltérő - vagy azok megváltozásából, átalakításából következő - jelenségek, objektumok az egyénektől, illetve csoportoktól erednek, egyre szélesebb társadalmi és gazdasági csoportokban kerülnek alkalmazásra, bevezetésre. Adaptálásukkal megváltoznak a befogadók, más - vélhetően magasabb - szinten végzik tevékenységüket, működésük, funkcióik kibővülnek. Így nincs jelentősége annak, hogy valóban új ismeretekről, tevékenységekről, vagy éppen termékekről van-e szó, kizárólag a döntés a

¹ FARKAS J. (1984.) könyvében 11 külföldi és 20 hazai szerzőtől gyűjtötte össze a fogalomra vonatkozó megállapításait, amelyek széles áttekintést adnak ennek az összetett jelenségnek az értelmezéséről, meghatározásáról.

lényeg, éspedig az, hogy ez idáig a nevezett társadalmi csoportoknak, gazdasági szereplőknek mindezek ismeretlenek voltak-e.

Értelmezésünk szerint a fenti általános innováció fogalomnak a konkrét érvényesülési metszetei a gazdasági-szervezeti, a termék és tevékenység, valamint a társadalmi-politikai megújítások.

A *gazdasági-szervezeti innovációkon* a piacgazdaság elemeinek, s hordozóinak megjelenését, valamint akadálytalan terjedését értjük. Egy olyan környezet kialakulását, ahol a szabad vállalkozások intézményi feltételei már adottak, azokat csupán az egyének gazdasági lehetőségei és aktivitása határolhatja be.

A *termék innovációk* szorosan kapcsolódnak a műszaki-technikai innováció fogalomhoz, azonban nemcsak egy új, eddig ismeretlen termék, eljárás feltalálását foglalja magában, hanem a munkafolyamatokat alapjaiban átforgató, vagy azok értékeléséhez információkat nyújtó új eszközök alkalmazását, felhasználását is.

Ehhez szorosan kötődik a *tevékenység innováció*, amikor új információkat, kommunikációs tereket, nem tárgyasítható ismereteket vesznek igénybe, alkalmaznak a gazdasági, vagy az életfunkciók jobbítására, megváltoztatására.

A *társadalmi-politikai innovációk* alatt már nem csupán az egyéni, hanem kimondottan a közösségi életterek megújítását, átalakítását értjük, illetve az erre irányuló akciókat, szervezeteket, intézményeket és tevékenységeket.

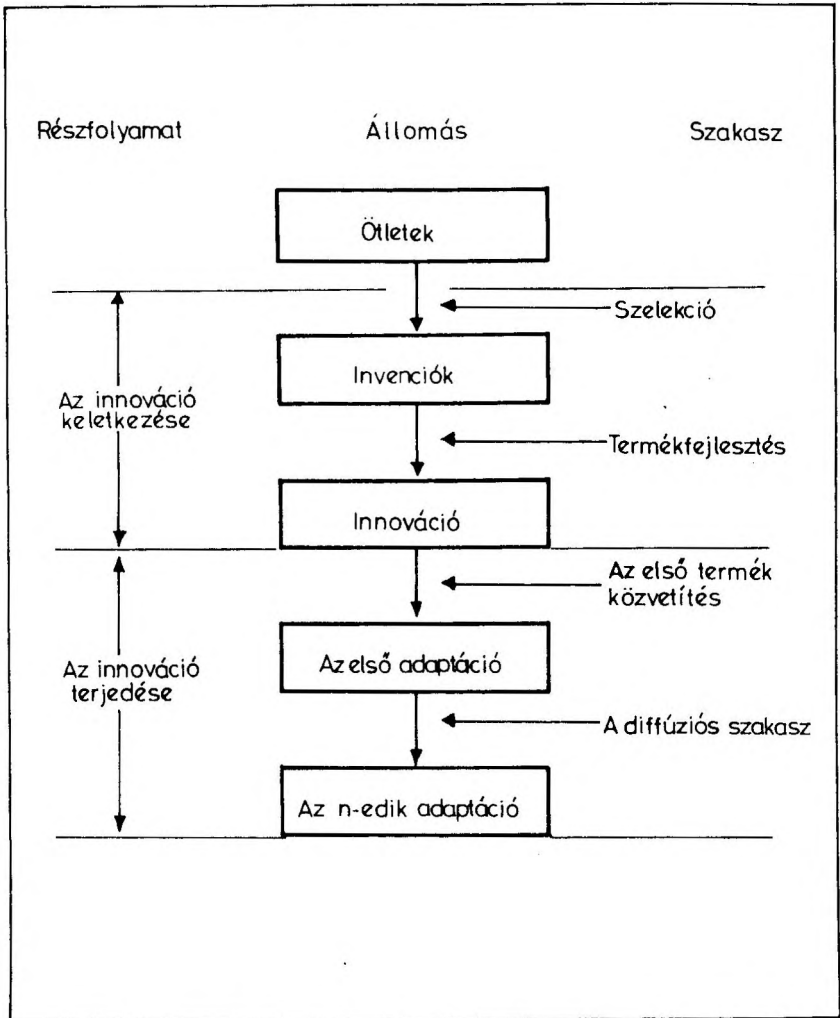
A gazdaság mozgatója tehát a megújítás, az innováció, amely irányulhat a termékre és a tevékenységre, de nemcsak a gazdasági élet területén érvényesülhetnek a megújítások, hanem a társadalmi-politikai szférában is.

Az *innovációs folyamatot* az 1. 1. ábra szemlélteti jelezve azt, hogy az innovációk mindig ötletek, elképzelések tömegéből keletkeznek, ezekből választódik ki aztán egy vagy néhány elképzelés, amik már megjelenítik és hordozzák magát az *inveniót*, magának az újdonság keletkezésének, létrehozásának, feltalálásának folyamatát. Az invenió stádium után már objektívizálódik az elképzelés, akár új termékben, akár új tevékenységben, akár új ismeretben vagy éppen eddig nem alkalmazott problémamegoldásban, s lényegében itt le is zárul az innovációs folyamat első szakasza, vagyis megtörtént az újdonság létrehozása.

Az innovációs folyamat második szakaszában történik meg az *újdonság alkalmazása*, ami együtt jár *időbeli és térbeli terjedésével, diffúziójával*. Az alkalmazás vagy adaptáció lényegében *döntés az új ismeret, termék, tevékenység átvételére*, annak használatba vételéről.

Az innovációk terjedését vizsgálhatjuk tehát időben és térben is. Elsőként válasszuk az idődimenziót, és az innovációk által kiváltott gazdasági változások, a térségek fejlődése közötti összefüggéseket kíséreljük meg felvázolni, egyrészt a *mikroökonómiai* szemléletből kiindulva a termékéletciklus elmélet alapján, másrészt pedig *makroökonómiai* aspektusból, éspedig a gazdasági fejlődés hosszú hullám teóriája alapján.

1. 1. ábra
Az innovációs folyamat

Forrás: KLICHE, M. 1991.

1. 2. A termékélelciklus és a térségfejlődés

A termékélelciklus elmélet azon a felismerésen alapul, hogy *egy áru forgalmazástörténetében jellegzetes szakaszokat tudunk elkülöníteni*. A termékek élettartama véges, a forgalmazás különböző szakaszai más és más kihívásokat jelentenek az eladónak. Az egyes szakaszokban a jövedelmezőség is változik, az eltérő ciklusokban viszont különböző marketing-, pénzügyi-, termelési-, beszerzési- és személyzeti stratégiák alkalmazása szükséges (KOTLER, P. 1991.).

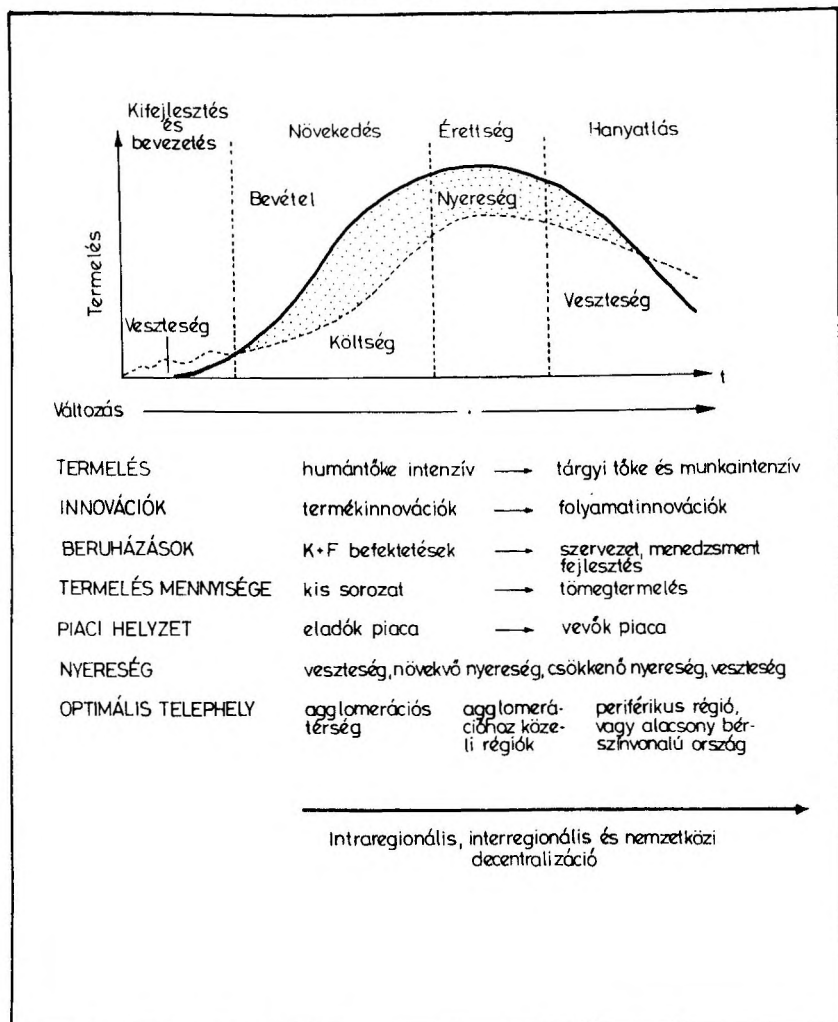
Általában egy-egy termék élelciklusa *S-görbével* írható le (1. 2. ábra) és négy egymástól jellegzetesen elhatárolható szakaszra osztható (IVÁNYI A. SZ. 1990.):

1. *A kifejlesztés és a bevezetés szakaszában* az újító gyártóra, valamint az új iránt érdeklődő, fogékony vevő találkozására van szükség. Ezt a szakaszt számos elképzelés, ötlet, invenció előzi meg, amelyek közül csupán egy lesz sikeres és eredményes. Az, amely az adott termékben jelenik meg, kialakítását jelentős *kutatás-fejlesztési ráfordítás* terheli és megköveteli a magasan kvalifikált munkaerő alkalmazását. Az értékesítés rendszerint még alacsony szintű, az árrugalmasság elég merev, hiszen az új termék még nem ismert a piacon, a termék önköltsége is magas, sőt az alacsony értékesítés miatt a gyártás veszteséges.

2. *A növekedési fázisban* a termék egyre jobban meghódítja a piacot. Az értékesítési volumen felfutó jellegű, oldódik az árrugalmasság, megjelennek a korai utánzók, a piac oligopol jellegűvé alakul, az önköltség egyre kedvezőbbé válik, előtérbe kerül a reklám és a propaganda tevékenység, rövidíthető az értékesítési lánc. *Az innovációk súlypontja tehát már a termelési és az értékesítési folyamatra tevődik át*, csökken a humántőke intenzitása, illetve az átstrukturálódik a kutatás-fejlesztésről a gyártásfejlesztésre és az értékesítésre, emelkedik a tárgyi tőke szerepe a termelésben. Ezt a fázist az *exponenciálisan növekedő bevételek és a magas nyereség* jellemzik.

3. *A piaci érettség szakaszában* a termék iránt a kereslet jelentősen növekszik, megjelenik a konkurencia, a kezdeti és a késői követő gyártók fokozni akarják termelésüket, kialakul a *polipol piac*, amely egyre telítettebbé válik. Az értékesítés volumene eléri a maximumot, itt a legerősebb az árrugalmasság, az önköltség a tömegtermelés következtében eléri a minimumot, de a legnagyobb nyereséghozam is a piaci érettség szakaszában realizálódik. *A márkához való ragaszkodás*, a termék goodwill-ének kiépítése a marketingstratégia meghatározó eleme, az értékesítésben a közvetlen eladói hálózat kiépítése történik meg.

1. 2. ábra
A termékéletciklus és a profitleciklus szakaszai

Forrás: SCHÄTZL, L. 1992.

A termékfejlesztés kimondottan az *életciklus meghosszabbítására irányul*, ezt a célt részben *termék helyettesítéssel* (új termék kidolgozása), részben pedig *piacbővítéssel* (új fogyasztók és felhasználási módok megjelenése) lehet elérni.

4. A *hanyatlás szakaszában* a piaci részesedés meredeken csökken, hasonló ütemben esik vissza az értékesítés volumene, megjelenik az árengedménnyel variálós árpolitika. Emelkedik az önköltség, az *érettségi szakaszhoz méretezett gyártókapacitás már nincs kihasználva*, a termelés fokozatosan veszteségesé válik, a marketing-mix elemek közül a *szervizszolgáltatásra és a tartalékalkatrész-ellátásra* helyeződik a hangsúly, ajánlatos a meglévő értékesítési csatornák kihasználása. A termékpolitikában már a kifutást kell megcélózni és az érettség szakaszában megindított *új termékfejlesztést* célszerű tovább erősíteni.

A termékéletciklus folyamán láthatjuk, hogy *a súlypont áttolódik a humánintenzív termelésről a tőkeintenzív és a munkaintenzív termelés felé, míg az innovációkban a termékről a folyamatinnovációra, a kutatás-fejlesztési beruházásokról a termelés racionalizáló beruházásokra, a kis sorozatú termelésről a tömegtermelésre, a kínálati piacról a keresleti piacra.*

A nyereségnél, mint a vállalkozói tevékenység meghatározó céljánál és motívumánál is jelentős változások következnek be az életgörbe egyes szakaszaiban. Így nemcsak életciklusról, hanem ahhoz rendelt *profitciklusról* is beszélhetünk. Az 1. 2. ábrán jeleztük, hogy a bevezetési szakaszban jelentkező veszteséget a növekedési szakaszban emelkedő, majd az érettségi periódusban exponenciálisan növekedő nyereség kompenzálja, de a hanyatlási szakaszban is számolnunk kell a veszteséggel.

A termékéletciklus elmélet alapján tehát azok a régiók, ahol *túlsúlyban vannak a fiatal, kezdő vállalkozások* - számos új termékkel és szakmával, egyben magasabb, innovatívabb humántőkével - azok *egy kedvezőbb fejlődési pálya előtt állnak*, vagyis megújításaik fokozatosan beérnek és kiteljesednek, így gazdasági növekedésük egyre intenzívebb lehet. Míg azokban a régiókban, ahol a termékek szerkezete már a termékciklus érett, vagy éppen leszálló ágában van és ennek megfelelően vállalkozásaik is "elöregedtek", sőt mindezekhez a kevésbé kvalifikált, kimondottan a tömegtermelésre alkalmas munkaerőt koncentrálnak, megindulhat *gazdasági fejlődésük megtorpanása*, megjelenhetnek a strukturális zavarok, azaz előbukkanhatnak a válságtünetek.

A termékek életciklusában, annak egyes szakaszaiban változnak a *termelési és a telephelyi feltételrendszerek* is. Az egyes fázisoknak megfelelően alakulnak tehát a telephelyi igények, ezáltal - éppen az optimális üzemgazdasági feltételek miatt - jelentősen módosulhat a *termelés térbeli szerkezete* és annak *átrendeződése* zajlik le.

Egy új termék kifejlesztése jelentős *humántőkét és K+F beruházásokat* követel meg, az innovációs potenciál, a kvalifikált munkaerő, valamint a *kockázati tőke* kimondottan a *nagyvárosi gazdasági agglomerációkban* koncentrálnak. A gyártási eljárás stabilizálódása, annak megfelelő felszereltsége, az élesedő minőségi- és árverseny hat a

telephelyi feltételekre. A tömegtermelés megjelenésével megkezdődik a *telephelyek funkciójának megosztása*, az új üzemegek alapítása, azok kihelyezése a centrumokból elsőként azok környezetébe, a *települési agglomerációkba*, majd az érettség szakaszában fokozatosan a perifériákra, az adott ország határán belül, vagy éppen más alacsonyabb bérköltséget kínáló országba. A telephelyi előnyökre támaszkodva a versenytársak is felépítik üzemüket és fokozatosan benyomulnak a piacra. Egy-egy termék életciklusa is jól szemlélteti az optimális *telephelyek* fokozatos változását, azok *egyre látványosabb eltolódását a centrumokból a perifériák felé*, amit felfoghatunk úgy is, mint az *új áruk termelési helyeinek diffúzióját, térbeli terjedését*. Ezzel megindulhat a termelés *intra- és interregionális*, valamint *nemzetközi decentralizációja* is, ami megint csak hozzájárulhat a termék és tevékenység innovációk terjedéséhez, egyes térségek megújítási folyamatainak felgyorsításához.

A termékéletciklus elmélet lehetőséget ad a *vállalkozói telephelyelmélet dinamizálásához*, egyben hozzásegít a regionális gazdaságszerkezeti - válságok és növekedés - változások jobb megértéséhez. Ehhez szolgáltató például nagyszerű adalékot NIJKAMP, P. (1988.), amikor az egyes régiók *infrastrukturális ellátottsága* és felszereltsége, valamint a *regionális fejlődés közötti kapcsolat* alakulását éppen az életciklus elmélet alapján vázolja fel. Kimutatja, hogy a jövedelmek és az infrastrukturális ellátottság kapcsolatában érvényesül az S-görbe, annak első, kezdő szakaszában tömörülnek a fejletlen régiók hiányos infrastruktúrával (pl. periférikus vagy rurális térségek), a take-off, induló szakaszában azon infrastrukturális szint jelenik meg, amely a gazdaság kibontakozásához, megújításához minimálisan szükséges. A harmadik, növekedési szakaszban már a gyorsan fejlődő térségek koncentrálnak, ahol megfelelő az infrastrukturális ellátottság; a negyedik, érettség szakaszában már éppen a gyors növekedés negatív külső jevei mutatkoznak meg, majd a telítettség állapotában a gyors növekedést elért térségek találhatók, amelyek válságba jutottak az infrastrukturális ellátottságban kialakult szűk keresztmetszetek miatt. Érdemes még azt kiemelni, hogy "egy régió megközelíthetősége a regionális növekedés előfeltétele, így az infrastruktúra hálózat különösen fontos a fejlődés első, induló szakaszában. Az ezt követő periódusokban a városi infrastruktúra is egyre fontosabb lesz, míg végül a társadalmi infrastruktúra játszik fontos szerepet" (108. p.).

A regionális struktúrák változásának tanulmányozásánál a *termékéletgörbe elméletet bírálókat is érték*, hiszen vannak olyan áruk, amelyek *egyáltalán nem követnek semmilyen térségi termékciklust*, nem mutatható ki náluk, hogy az agglomerációkban jönnek létre, majd fokozatosan kihelyeződnek a perifériákra (TICHY, G. 1991.). Ilyen áruk az ún. *Ricardo-javak*, ezek termelése kimondottan a nyersanyag telephelyhez van kötve; az ún. *Lösch-javak*, az agglomerációs térség helyi piacaira termelt áruk, a termelési hely itt a centrum környezete; s végül az ún. *Thünen-javak*, ezen áruk előállításához kimondottan magasan kvalifikált munkaerőre és speciális szolgáltatásokra van szükség, amely szintén csak centrumokban, azok gazdasági agglomerációjában állnak rendelkezésre.

A *regionális átstrukturálódás* már jóval bonyolultabb folyamat, mint azt a termékéletgörbe alapján értelmeztük. Az új termékek keletkezése nincs feltétlenül az agglomerációhoz kötve, de mégis a magterületeken koncentráltabban vannak jelen az újdonságok, hiszen ott erőteljesebb az invenció, inspiratívabb a gazdasági környezet, kedvezőbbek a települési feltételek, sokoldalúbbak az információk, azaz az *innovációs miliő gazdagabb*, annak hatásai már egyre több szinten és szférában jelentkeznek (CAMAGNI, P. R. 1992.).

Persze nem megy végbe mechanikusan az *érett termékek kihelyezése sem a perifériára*; a centrum gazdasági menedzsmentje, az ottani politikai erők és érdekképviseletek is hátráltatják a kitelepülést. Emellett *a perifériákon is lehetnek innovatív termékek, tevékenységek*, s olyan vállalkozók, akik azokat felhasználják, azokat előállítják.

A *hazai kutatások*, gondolunk itt elsősorban BARTA GY. (1987., 1991.) *regionális iparszerkezeti vizsgálataira*, egyértelműen bizonyították, hogy a tömeggyártással, éppen az egyes termékek életgörbéjének érett szakaszában jelentős termelési kapacitások kihelyezése történt meg Budapestről vidékre. Míg a korszerűbb, a fiatalabb, valamint a magasabban kvalifikált munkaerőt igénylő termékeket a fővárosban, vagy a többi jelentősebb ipari centrumban² gyártották, és azok telephelyi hálózata a periférikus térségben dinamikusan terjedt. A problémát nem abban látjuk, hogy a centrumból a periféria felé történhet a telephelyek eltolása, hanem, hogy mindez nem járt vagy éppen nem járhatott együtt *a termelés irányításának decentralizálásával*. Kimondottan a nagy ipari központokban koncentráltódott a piaci munka, a beruházások, a fejlesztések, a gazdálkodás különféle szintjei, a döntési jogosítványokkal együtt. Így a telephelyeken nem, vagy csak kismértékben alakulhatott ki a gazdasági és műszaki menedzsment, aminek a hiánya most, a kilencvenes évek elején a keleti piacok elvesztése, a privatizáció megindulásakor már élesen jelentkezik és érvényesül. Elmondható tehát, hogy a termékéletgörbe elmélet megállapításai - ugyan korlátozottan - érvényesültek a tervgazdaság körülményei között is, azonban hatása, következményei a perifériákra, a kiszolgáltatott gazdaságra jóval súlyosabbak voltak, mint amit a működő piacgazdaságokban tapasztalhattunk.

² Példaként hozzuk fel a győri székhelyű Rába Vagon- és Gépgyárat, amely a hetvenes évek elején jelentős telephely alapítási hullámba kezdett és a motorgyártáshoz szükséges félkésztermék-gyártás kihelyezésével az egész Észak-Dunántúlt behálózta gyáregységeivel (RECHNITZER J. 1987.), amelyeket napjainkban fokozatosan elad, vagy jobb esetben vegyesvállalatok alapítására használja fel (RECHNITZER J., LADOS M. 1992c.).

1. 3. A bázisinnovációk és a térszerkezet

Az innovációk által létrehozott új termékek, tevékenységek gazdasági hatása igencsak eltérő, különböző lehet. Az alapvető technikai újításokat *bázisinnovációnak* szokták nevezni, mivel ezek *bizonyos ciklikus időközökben kumuláltan jelentkeznek és jelentős növekedési hatásokat eredményeznek*. A bázisinnovációk tehát új piacokat, új húzóágazatokat alakítanak ki, és egy permanens innováció formájában megváltoztatják, sőt átalakítják a fennálló gazdasági szerkezeteket, azok működését.

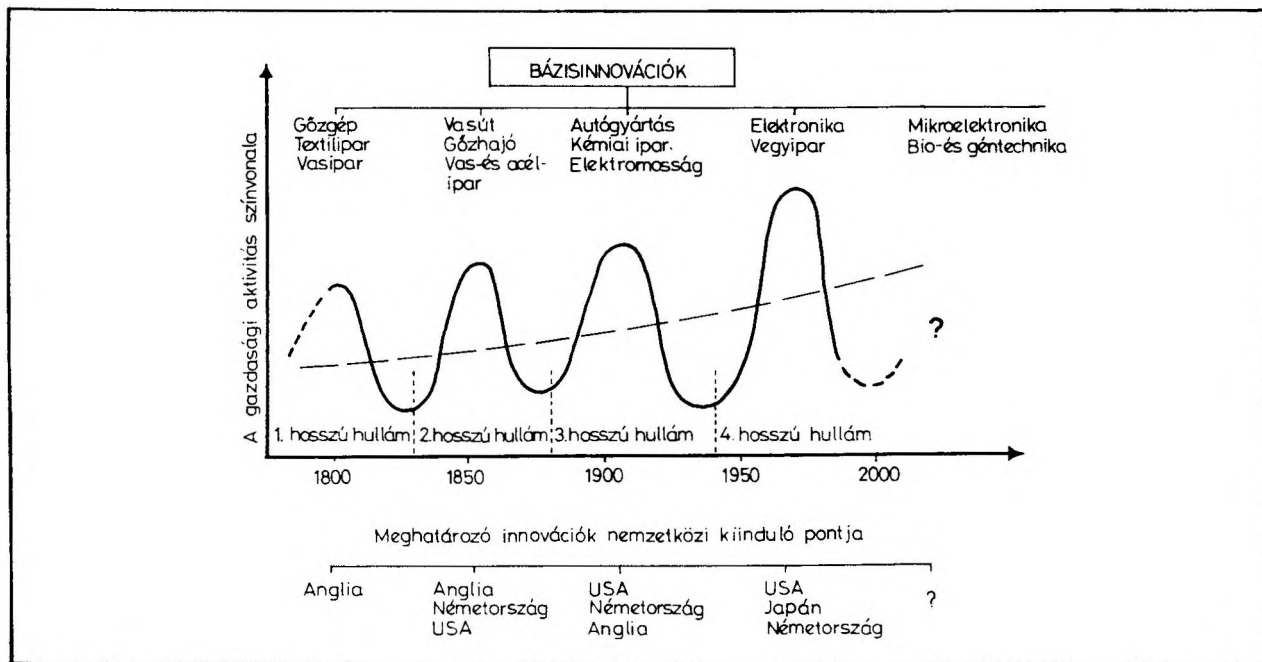
A gazdasági fejlődés ciklikus ingadozásának jelentős tudományos irodalma van. Elsőként KONDRATYEV, N. B. (1926., 1988.) orosz agrárközgazdász dolgozta fel a kapitalista országok termelési statisztikáját és vázolta fel, hogy a gazdasági fejlődésben ciklikus ingadozások tapasztalhatók. Rámutatott arra is, hogy ezekben *a ciklusokban a tőkejavakba való befektetések és az újdonságok, innovációk megjelenése között összefüggés, kapcsolat áll fenn*. SCHUMPETER, J. A. (1939.) kutatásai új dimenziót adnak az elméletnek, hiszen kimutatja, hogy az *innováció*, vagyis egy dinamikus vállalkozó által megvalósított technikai újítás *egyszersmind az ösztönzője, az okozója a gazdasági ciklusoknak, és azok hosszát az innovációk megjelenésével, azok elterjedésével magyarázza*. A Kondratyev-ciklusok, mint a gazdasági fejlődés hosszú hullámai (periódusai) megszabják a rövidebb szakaszokat, behatárolják azok lezajlását. A hetvenes években a gazdasági ciklusok elmélete ismét virágzott, hiszen a fejlett országokban tapasztalható tartós recesszió elemzéséhez és részben magyarázatához kiválóan lehetett alkalmazni a növekedés ciklikusságára vonatkozó megállapításokat.

A gazdasági fellendülést a bázisinnovációk (1. 3. ábra) váltják ki, amikor azok kimerülnek, innovációs potenciáljuk csökken, megkezdődik a visszaesés, a hanyatlás. A Kondratyev-ciklus *első hullámát* az ipari forradalom alatt a gőzgép elterjedése és a textiliparban, a vasgyártásban bevezetett újítások okozták. A *második hullám* a közlekedés megújítására vezethető vissza (gőzhajó, gőzmozdony), párosulva mindez a vas- és acélipar további innovációjával; a *harmadik fellendülési periódus* a benzin- és elektromotor bevezetésével vette kezdetét. A *negyedik ciklust* az elektronikának a termelésben való tömeges elterjedése váltotta ki; végül az *ötödik hosszú hullám* a vezérlő és kommunikációs rendszerek szétterjedésével, valamint a mikroelektronika, bio- és géntechnika megjelenésével veszi kezdetét.

A Kondratyev-ciklusok elméletével magyarázni lehet a gazdasági tevékenységek *nemzetközi és regionális átrendeződését* két nézőpontból. Egyrészt megvilágítható a *területi differenciálódás folyamata*, amely egy ciklus alatt megy végbe (LACKÓ L. 1988.).

másrészt pedig vizsgálható az egyik ciklustól a következő megjelenéséig az innovatív gazdasági tevékenységek területi súlypontjainak áthelyeződése, térbeli átstrukturálódása. Az első megközelítésnél abból kell kiindulni, hogy minden egyes ciklus esetében a gazdasági tevékenységek egy vagy néhány területi centrumban koncentrálnak, és létrejön egy jellegzetes telephelyi struktúra, valamint azok hálózata. A ciklus során megváltozik a területi rendszer, de fokozatosan csökken az innovációs tevékenység hatása, s mindez megindítja a gazdasági visszaesést a centrumban, míg a perifériákon a tevékenységek megjelenését, az egységek kitelepítését. *A centrumban előbb zajlanak le a növekedés, a stagnálás, a hanyatlás fázisai, majd azok elérik a perifériákat is, átgyűrűzik a ciklus hatása, ott is lefutnak a regionális növekedési fázisok.* Azok a centrumok, amelyekben megtalálhatók a feltételek részben a telephelyi adottságokban, részben a gazdasági és innovációs miliőben a megújításra, az újabb bázisinnovációk előállítására vagy gyors fogadására, *növekvő régiókká* válnak. Ez a dinamika addig tart, amíg termelésüket, tevékenységüket sikerül hozzáigazítani az innovációs irányokhoz. Az alkalmazkodóképességük csökkenésével, így a folyamatos szerkezetváltással, az újdonságok feltételeinek megteremtésével először a megtorpanás, majd hosszú távon a regionális gazdaság hanyatlása következik be (VAN BÖWENTER, 1987.). *A Kondratyev-ciklus felfelé ívelő szakaszában egy felülről jövő nagytérégi interakcióban sokoldalú fejlődés tapasztalható, míg leszálló ágában már egy alulról jövő, kimondottan a kistérségi hálózatokra épülő, a vidéki hatásokat hordozó fejlődés lehet az egyik uralkodó irányzat.* STÖHR, W. B. (1981.) átfogóan elemzi - főleg az európai gazdaság fejlődésében - az egyes ciklusokat és azokban megkísérli bizonyítani a fejlődés, a hanyatlás mozgatórugóit éppen a térségi aspektusok messzemenő figyelembevételével. A negyedik Kondratyev-ciklus hanyatlását a 60-as évek végén, a 70-es évek elején éppen az *alulról jövő kezdeményezések* háttérbe sorolásával magyarázza. Hiszen a felülről jövő fejlődés periódusában a racionalitás, a gyors technikai haladás, a nagytérégi interakciók, a nagyvállalati szervezeti formák, a városi funkciókhoz kötött tevékenységek váltak a növekedés hordozóivá, míg háttérbe szorultak az *ember-környezet kapcsolatok, a vidéki tevékenységek, a helyi-regionális erőforrások értékelése, azok aktivizálása és a lokális-regionális szocio-ökonómiai tényezők.* Az alulról jövő fejlesztési stádiumban már éppen ezekre tevődik át a hangsúly, a kisléptékű szervezetekre, a műszaki haladás szociális kontrolljára, az ember-környezet viszony előtérbe kerülésére, a vidéki struktúrák adta új mozgásformák élnékitésére és a térségi interakciók megjelenésére. Lényegesen ezek a megállapítások, egyik fontos tudományos alapját nyújtják a későbbiekben tárgyalt *regionális potenciálnak*, mint az endogén források megtestesítőjének és a fejlődés új hordozójának. Az innovatív tevékenységek regionális súlypontjainak áthelyeződésénél abból kell kiindulni, hogy *minden ciklus létrehozta saját centrumát*, és azok rendszerint távol estek az előző periódus központjaitól.

1. 3. ábra
A gazdasági fejlődés modellje a Kondratyev-ciklus alapján

Forrás: SCHÄTZL, L. 1992.

Hiszen az első hullám központja Manchester, a másodikban a Ruhr-vidék, Anglia és az Egyesült Államok (új-angliai városok), a harmadikban az Egyesült Államok (középnegyuti államok) és Németország (stuttgarti és müncheni régió), a negyedikben már Japán (Nagaoka, Hiroshima) az egyik kiindulópont, az ötödikben a Csendes-óceán menti ipari és szellemi (Kalifornia: Szilícium-völgy, Orange megye) régiók, valamint Japán tudomány városai (Kyusu, Tsukuba).

Az innovációs *centrumok áthelyeződésének okai* nagyon sokrétűek és összetettek. Ez részben arra vezethető vissza, hogy a korábbi centrumok rugalmatlanok, az ottani feltételek nem megfelelőek, de szerepet játszhatnak *véletlen tényezők is* egy-egy új centrum kialakulásában (BRIAN, A. W. 1993.), illetve a *nagyvállalati szervezet kimerülése*, alkalmazkodóképességének hiánya (BENKO, G. 1992.), s végezetül *a szakszervezetek, a kormányzatok* statikus magatartása is hozzájárult az újabb és újabb *rozsdávezetek* kialakulásához.

1. 4. Az innovációk térbeli terjedése

Az újdonságok térbeli terjedésének tudományos feldolgozása HÄGERSTRAND, J. (1952.) nevéhez fűződik. Számos kultúrtörténeti és földrajzi kutatási előzmény alapján abból indult ki, hogy az *innovációk terjedését tanulási folyamatra, vagy pontosabban információ átvitelre lehet visszavezetni*. Az újdonságok terjedésének útja követi az adott térségben az egyének és a társadalmi csoportok között kialakult *információs hálózatokat*. Az újdonságoknak le kell küzdeniük mindazokat a szociális, közgazdasági, de kimondottan fizikai akadályokat is, amelyek ebben az információs struktúrában megtalálhatók és hatnak. Maguk az információs hálózatok is más-más, *eltérő hierarchikus szintek között feszülnek*, így az innovációk terjedésének is több formája létezhet (1. 4. ábra).

Elsőként a *szomszédsági hatásokon* alapuló terjedések ott lépnek fel, ahol az újítás diffúziója mindenek előtt a *személyes kontaktusokon* és az azok során keletkezett vagy átadott információkon alapul. Empirikus vizsgálatokkal bizonyította, hogy az információ átvitel *a távolság függvénye, azaz egy leadótól mért távolság növekedésével csökken az egy potenciális alkalmazó számára annak valószínűsége, hogy a leadótól megtudhat valamit az újdonság előnyéről*.

A diffúzióknak ezt a formáját, amely a személyes információkon múlik (BROWN, L. A. 1981.), *expanziós diffúzióknak* is nevezhetjük. A terjedés menete az egyes fertőző betegségek járványainak analógiáján alapul, vagyis ahol az egyének közötti érintkezések gyakoribbak, ott az egymás mellett élő emberek, térségek gyorsan átveszik az ismereteket,

tárgyakat, eszközöket egymástól. A *terjedés centrumai* körül centrifugálisan jelennek meg az újdonságok, majd attól távolodva dinamikusan bővül az innovációkat megismerők száma, az alkalmazók köre, de a befogadásban résztvevő térségek nagysága is (NIKODÉMUS A. 1991.). Emellett lehetséges a *relokációs diffúzió* is, amikor szinte kiszakadnak az újdonságok a magterületről és azok térben máshová helyeződnek át; más, véletlenszerű pontokban bukkanhatnak fel; ez a típus főleg a népesség nagy területi mozgásaival függ össze, abból vezethető le.

A második eset az újdonságok terjedésének *hierarchikus expanziója*, amely viszont feltételezi a *magasan fejlett információs és kommunikációs rendszereket*, hiszen azok lehetnek közvetítők az innovációknak. Ez a terjedési folyamat, mint az adott innovációhoz kapcsolódó információ már egy szociális-gazdasági, vagy éppen a településhálózati hierarchikus rend mentén terjed tovább, fut végig (1. 4. ábra).

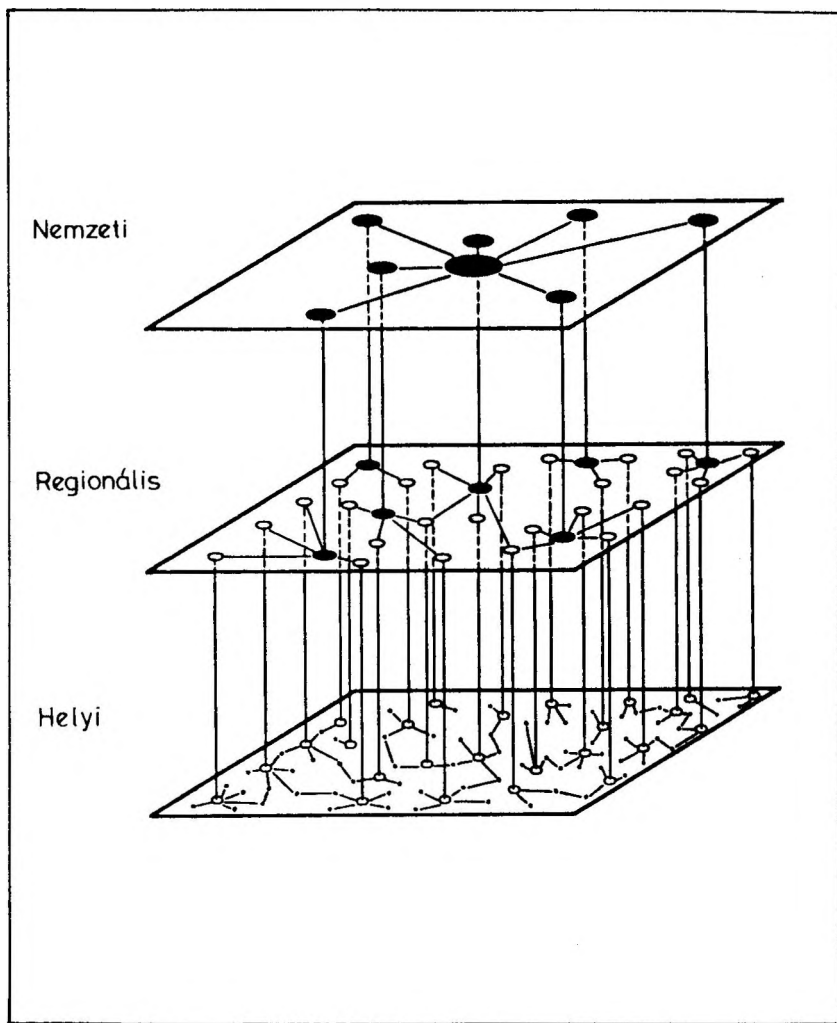
A *központi helyek elméletéhez* kapcsolódóan kimutatható, hogy az innovációk mindenekelőtt a centrum funkciókkal rendelkező településekben jelennek meg, majd futnak le a hierarchia alacsonyabb fokán lévő, tehát funkcióiban szerényebb egységekbe, azokban aztán csak jóval később telepednek meg³. A szomszédsági és a hierarchikus terjedés roppant szemléletes összekapcsolását mutatja be WINDHORST, H-W. (1983.) tanulmányában. A Christaller-i négy lépcsős központi hely szerkezetben mind térben, mind pedig időben végigkövethető az innováció terjedése, egyrészt csak a szomszédsági viszonylatban, másrészt csak a hierarchikus relációban, végezetül mindezek együttes kombinációja alapján is (1. 5. ábra). Látható, hogy a két hatás egymással szoros kapcsolatban és feltételezettségben áll.

A szomszédsági kapcsolatokat erősítik a hierarchikus viszonyok, de az ezek alapján létrejött kommunikációs terekben is érvényesülnek a személyes hatásokon szerveződő, hagyományosan a tapasztalatokra, az ismeretek átadására épülő innováció közvetítések.

Az innovációk lefutásában magának a *véletlennek* is lehet szerepe, tehát egyes innovációk terjedésénél *nem ismerhetünk fel semmiféle szabályszerűséget, összefüggést*. Fontos ebben az esetben az alkalmazók szintjét alaposan áttekinteni, azok számának, jellegének, területi elhelyezkedésének értékelését pontosítani, mert ennek alapján kimutathatók lehetnek mégis a szabályszerűségek, a fenti két terjedési forma valamelyikének vagy a kettő kombinációjának az érvényesülésével. HÄGERSTRAND *modellbe foglalja* az innovációk terjedését. Abból indul ki, hogy a potenciális alkalmazók innovációs képessége eltérő, különböző, így minden felhasználó csak bizonyos idő eltelte után ad át információt, amelynek fogadóját "*mean informations field*" (MIF), a közbülső információs mező határozza meg.

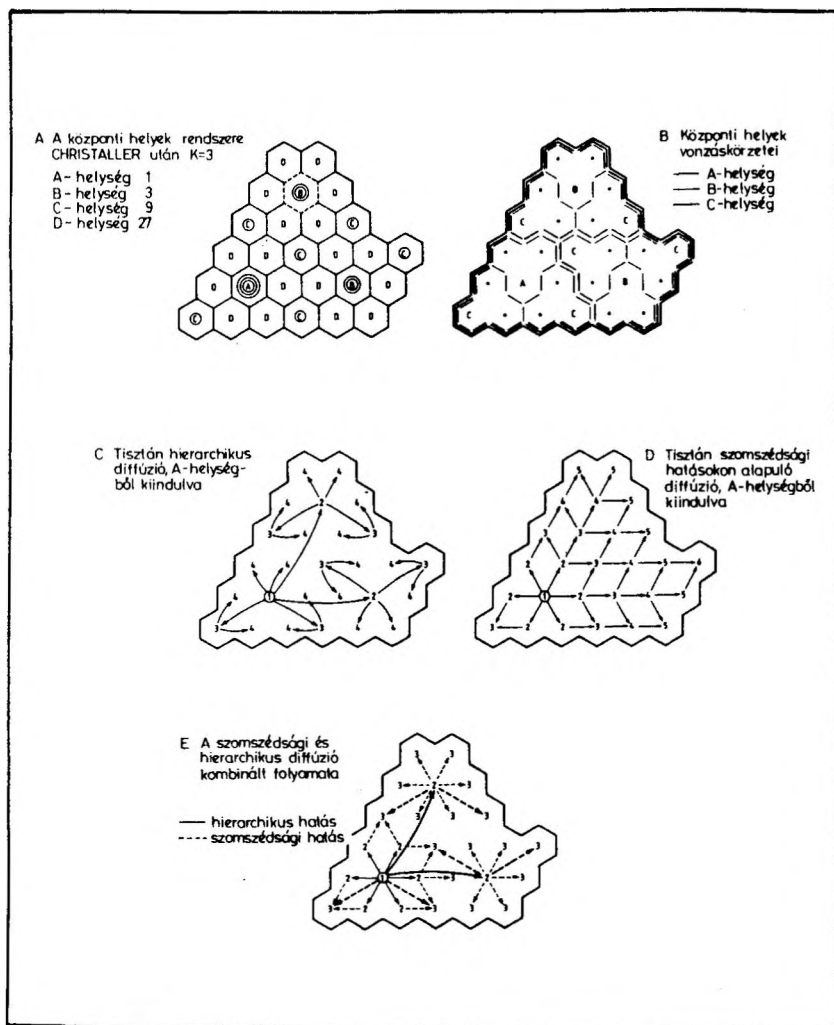
³ A 2. fejezetben éppen ennek a tételnek a bizonyítására teszünk kísérletet.

1. 4. ábra
A különböző szinteken jelentkező innovációk diffúziója

Forrás: HÄGERSTRAND, J. 1953.

1. 5. ábra
A különböző diffúziók a központi helyek rendszerében

Megjegyzés:

Az A,C,D és E változatnál a számok azt jelentik, hogy az innováció a terjedési folyamat melyik állapotában érte el a nevezett helységet.

Forrás: WINDHORST, H. 1983.

A MIF a távolsággal áll szoros kapcsolatban, azaz *a kibocsátótól egyre távolabb csökken egy-egy információ megszerzésének a valószínűsége*. Modelljében - amely a *MONTE-CARLO* szimuláción alapul - minden egyes időközben meghatározza az összes alkalmazó számára az *információ átvitel valószínűségét*, s így szimulálja a diffúziós folyamatban az információ terjedését. Későbbi kutatásai során (1967.) hangsúlyozza, hogy számos szociális, társadalmi tényező (pl. foglalkoztatási szerkezet, jövedelmi viszonyok stb.) határozza meg az újdonság fogadás valószínűségét. Egy-egy megállapítás valamilyen innováció terjedési valószínűségére *csak szigorúan az adott térségben és az adott időtartamra vonatkozik, azt nem lehet alapos vizsgálat nélkül más térségekben, más jelenségekre alkalmazni*.

Számos kísérlet és próbálkozás történt az *innovációk terjedésének modellezésére*, ezek aztán egyre bonyolultabb matematikai apparátust vonultattak fel, azonban bármilyen nagy eszköztárat is alkalmaztak, mindig csak egy-egy jelenségre vonatkozó terjedési információ értékek kerülhettek megállapításra, azok általánosítása már éppen a fentiek miatt nem lehetséges, értékük nem igazolhatók más térben és dimenzióban.

Az *innovációk terjedésének jellemzésénél* HÄGERSTRAND olyan szabályszerűséget fedez fel, hogy az újdonságok diffúziója az alkalmazók számának növekedésével *egy logisztikus görbe alapján írható le, és a normál eloszlást követi*, ami alapvetően megegyezik a *termékekéletciklus görbéjével* és az ott ábrázolt függvénnyel. A terjedési görbe egyúttal lehetőséget ad arra is, hogy meghatározzuk a *diffúziós folyamat különböző szakaszait*, azokhoz rendeljük az egyes alkalmazók típusait (ROGERS, E. M. 1962.) a következők szerint:

- az innovátorokat,
- a korai vagy első alkalmazókat,
- a korai többséget,
- a későbbi többséget,
- végül a késlekedőket.

Ezekhez viszont hozzáköthetők a *diffúziós szakasz* (WINDHORST, H-W. 1983.) *jellemzői is* (1. 6. ábra). A *kezdő fázisban* - amikor is megjelenik az innováció egy vagy több helyen és azokat csak az innovátorok alkalmazzák - még rendkívül *nagy különbség mutatható ki az innovációs centrum és a szomszédos térségek között*. Az *expanzíós szakaszban* - amikor is erőteljesen terjednek az újdonságok - lépnek be a *korai vagy első alkalmazók* és fokozatosan alakul ki a korai többség, az első jelentős felhasználók tömege, ami egyúttal jelenti a *mellékcentrumok kialakulását*, de jelzi korábbi területi ellátottsági különbségek mérséklődését is. A *harmadik szakaszban* már határozottan *sűrűsödik az újdonság* az adott térségben, nem lehet megállapítani az innováció centrumát, egyre *több potenciális alkalmazóhoz*, mint a későbbi többséghez jut el, s a területi különbségek az innováció megjelenésében kiegyenlítődnek. Végül elérkezünk az *utolsó fázisba*, ahol megtörténik a *telítődés*, azaz eljut az *újdonság a potenciális adaptorokhoz*, az újonnan belépő kis számú

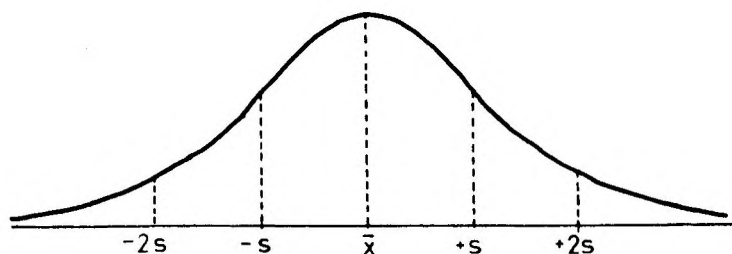
késlekedő részesedése fokozatosan csökken, különösen érvényes ez az egykori innovációs központ közelében, de már a perifériákon is, az újdonság tehát *teljesen elfogadottá, ismertté vált*, felhasználásuk egyben megszokottabb, természetes lett.

Az újdonságok *hullámszerű terjedése* is megjelenik ebben a leírásban, hiszen az új jelenségek követik egymást, egyik a másik után indul, de el is jut az adott területi egységhez. A folyamat hullámszerű, mivel a keletkezés közelében levő térség telítetté válik, az aktív vonzás egyre jobban áthelyeződik a következő térségbe, így akik korábban a térség szélén voltak, most már azok adják át az információkat a következő befogadóknak. A centrumból induló innováció kezdeti szakaszában a *hullámok hatótávolsága még csekély* (1. 7. ábra), de éppen a korai alkalmazók hatással vannak a centrum közelében lévő új befogadókra, akik átveszik az újdonságot. A következő időpontban az adaptáció már nagyobb térségre terjed ki, de az alkalmazás intenzitása mérsékeltebb, hiszen egyre távolabb kerülünk az innovációs központtól. A hullámok hossza tovább növekszik, miközben az adaptációs ütem csökken, és a következő időfázisban a mérséklődés tovább tart, egyben a hullámok is hosszabbak, kiteljesedettebbek lesznek. HAGGETT, P. (1979.) klasszikusnak mondható ábráján tehát már össze is kapcsolja a *diffúziós hullámok időbeli és térbeli terjedését, szemlélítve a centrumtól való tér-idő távolság hatását az újdonságok terjedésében*.

Fontos arra is utalni, hogy nemcsak HÄGERSTRAND, hanem követői is foglalkoznak az *innovációk terjedését gátló tényezőkkel*, azok elemzésével (HAGGETT, P., CLIFF, A. D., FREY, A. 1977.). Ezek az akadályok kezdetben a szimulációs modell tökéletesítésére szolgáltak. Arra, hogy minél pontosabban modellezzék a valóság folyamatait, majd egyre sokoldalúbban kezdik leírni, áttekinteni az innovációk terjedésének feltételeit, annak körülményeit, azok működésének hatástereit, s egyben a terjedésüket segítő elemeket, tényezőket, sőt intézményeket is.

Lényegében ebből születik meg BROWN, L. A. (1981.) *piac- és infrastruktúra modellje*, amelyben felvázolja a *diffúziós ügynökségek feladatait és az általuk követhető terjesztési stratégiát*. Az innováció kínálatának és keresletének az összehangolását szorgalmazza modelljében, ennek megoldását már nem a hagyományos diffúziós rendszerekben látja, hanem abban, hogy az ügynökségek juttatják el az újdonságokat a felhasználókhoz, ami nemcsak gyorsítja a terjedést, hanem annak minőségét is javítja. Elsőként gondolja végig az *innováció-orientált regionális politika elemeit*, így részletesen szól az ügynökségek telepítésének kritériumairól, azok infrastruktúra igényéről, telephelyeinek költségeiről, azok megtérüléséről, sőt alaposan végiggondolja az állami, a központi kormányzati és a regionális-helyi kormányzatok feladatait is.

1. 6. ábra
Az alkalmazók és a terjedési szakaszok összekapcsolása

\bar{x} = az adaptáció középpontja
s = standard távközök

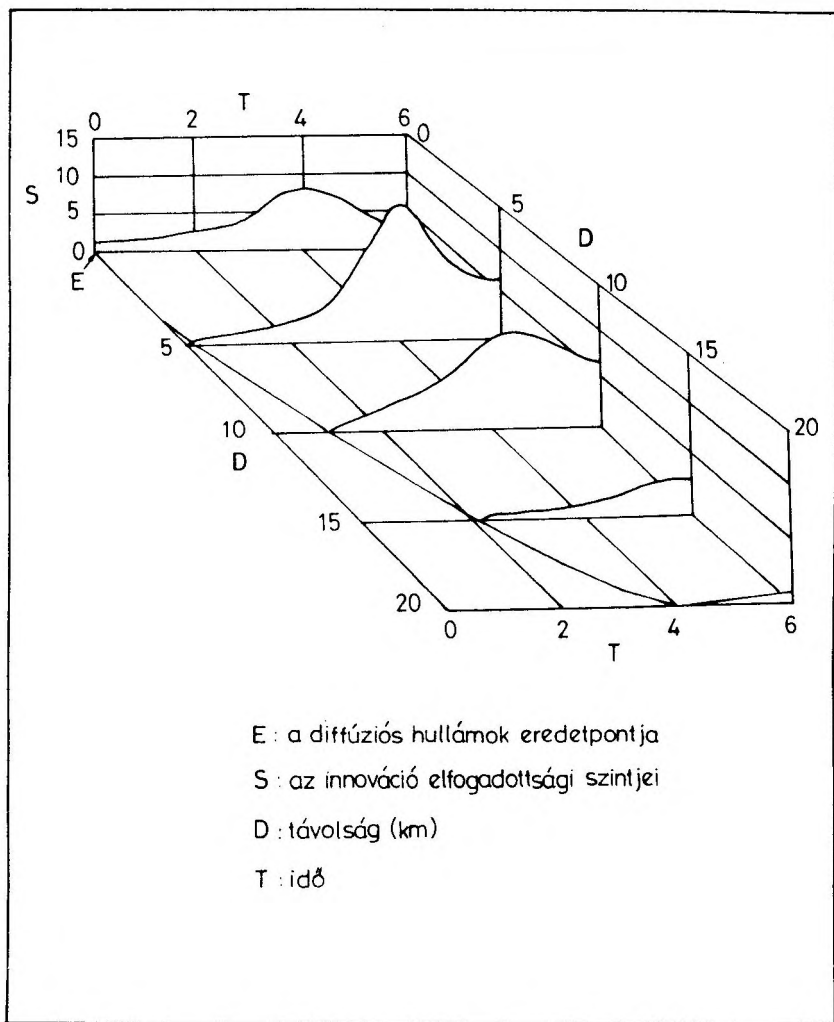
ALKALMAZÓK KATEGÓRIÁI

1	2	3	4	5
Innovátorok	Korai alkalmazók	Korai többség	Késői többség	Késlekedők

TERJEDÉSI SZAKASZOK

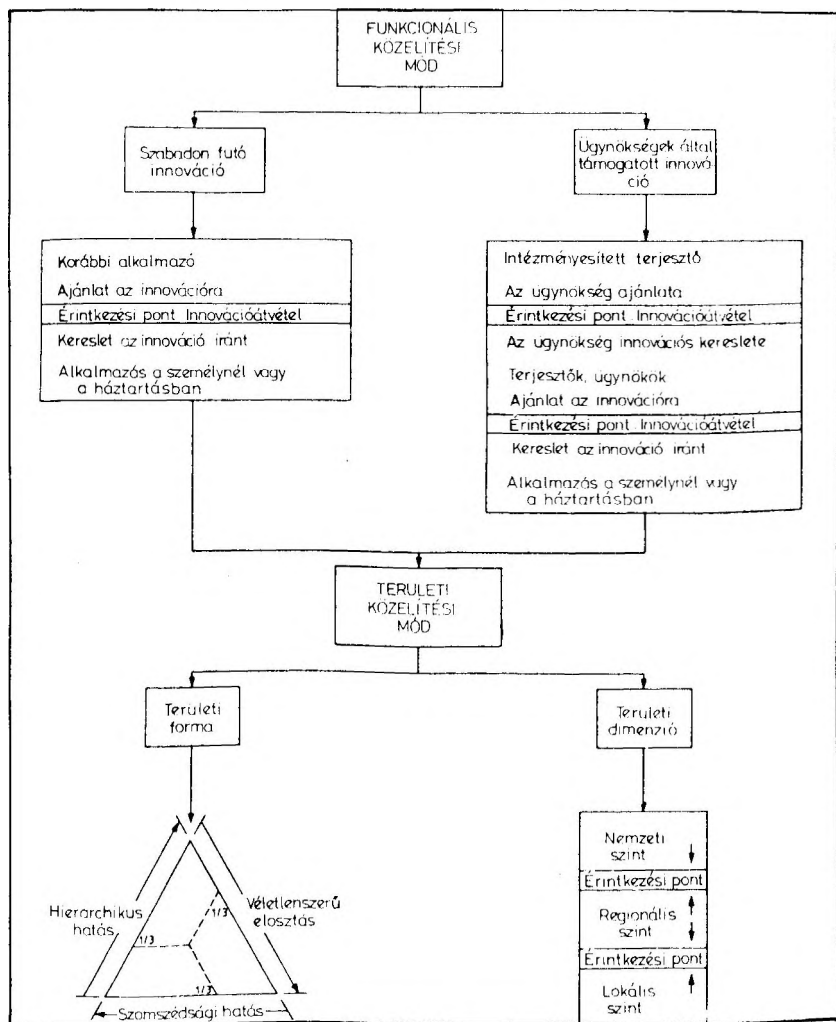
I	II	III	IV
Kezdő fázis	Expanziós fázis	Sűrűsödési fázis	Telítődés fázisa

1. 7. ábra
Az innovációk terjedésének hullámmozgás modellje
(HAGETT, 1979. alapján)

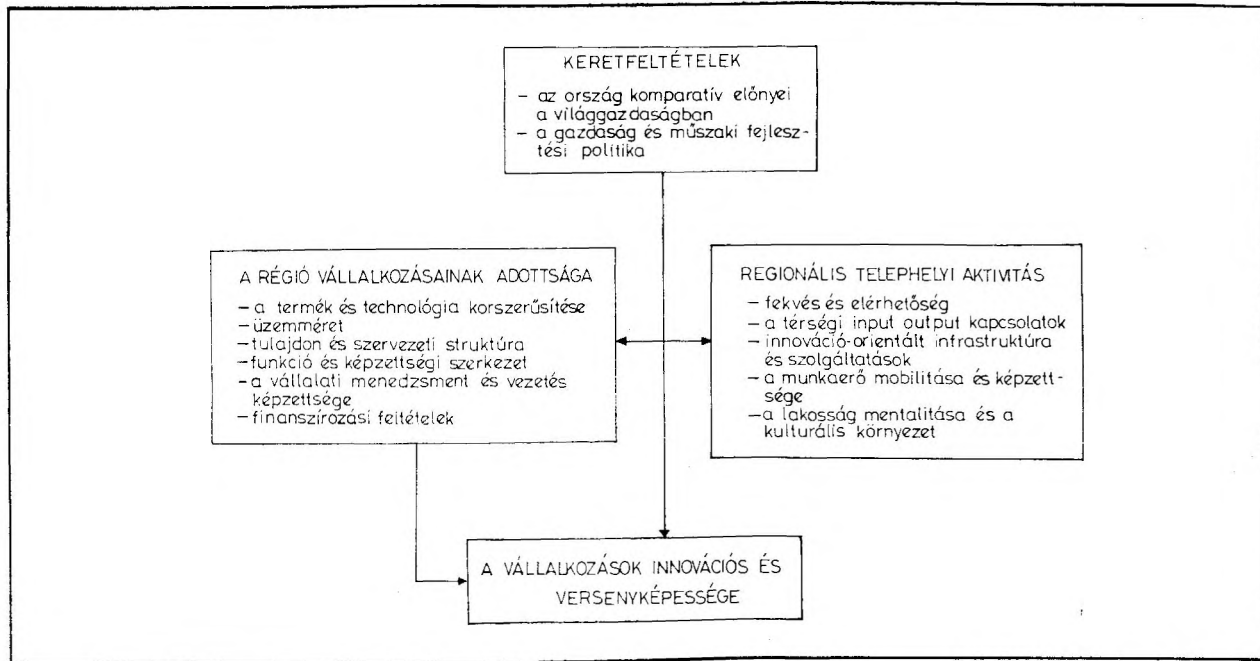
Forrás: NIKODÉMUS A., 1991.

1. 8. ábra
Az innovációk terjedésének térségi közelítési módja

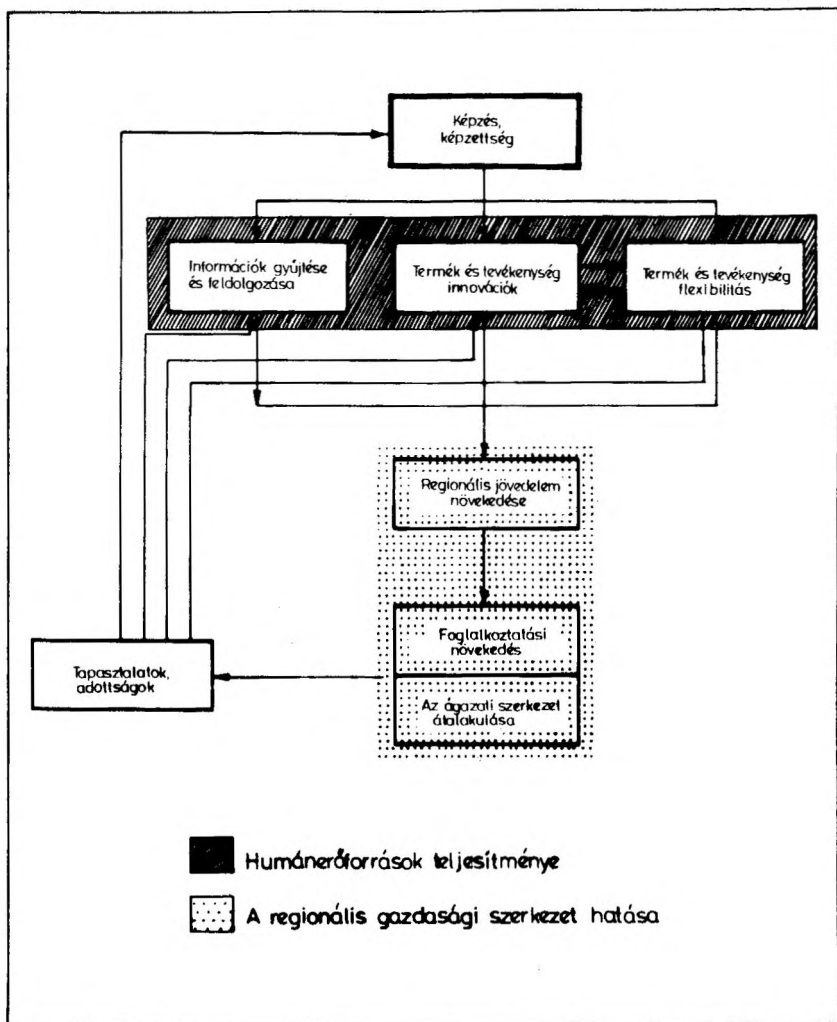
Forrás: BROWN, L. A. 1979.

1. 9 ábra
A regionális innovációs képességet meghatározó tényezők

Forrás: GLATZ-TÖDTLING, 1988.

1. 10. ábra
Az emberi tőkébe történő beruházás hatása a regionális gazdasági modellben

2

**AZ
INNOVÁCIÓK
MEGJELENÉSE
ÉS
TERJEDÉSE
MAGYARORSZÁGON**

Az innovációk térbeli megjelenésével foglalkozó *hazai kutatások a nyolcvanas évek közepén kezdődtek meg*. Az új jelenségek térbeli terjedése a hazai irodalomban elsőként a gazdasági tér egyik jellemzőjeként került megemlíítésre (ILLÉS I. 1975.). Majd hat esztendővel később tárulkoztak fel a főbb elméleti alapok (ENYEDI GY. 1981.), akkor még különleges, de egyben előremutató jelleggel. Módszertani kísérletek követték az elméleti bemutatkozást a mezőgazdaságban működő, iparszerű rendszerek terjedésére (ENYEDI GY., RECHNITZER J. 1987.), a műszaki újítások megjelenése és a településhálózat kapcsolatára (NEMES NAGY J., RUTTKAY É. 1987.), egy termék - újság - térbeli terjedésére (KOZMA T. 1987.), illetve az akkor már egyre jobban terjedő *kisvállalkozások* településhálózati összefüggéseire (RUTTKAY É. 1988.) vonatkozó vizsgálati eredmények jelentek meg. FLEISCHER T. (1992a., b.) tett kísérletet a településhálózat ellátottságának vizsgálatával az első hazai modellszerű leírásra, ahol számos szabályszerűséget tudott bizonyítani. Természetesen a sort lehetne tovább folytatni, hiszen az innovációk területi terjedésének irodalma is fokozatosan bővült (NEMES NAGY J. 1985., RECHNITZER J. 1990d., 1991d., 1992a., 1993., NIKODÉMUS A. 1991.), azonban itt az expanzió nem volt megfigyelhető, csupán néhány szerző szakosodott a témakör vizsgálatára, az egyes problémakörök bemutatására.

Ezzel szemben a gazdaság új jelenségeinek térbeli megjelenését tárgyaló kutatások eredményeit közlő publikációk száma egyenletesen növekedett, hiszen a nyolcvanas években lendületet kapott *vállalkozások megjelenése és terjedése kiváló lehetőséget kínált az újítások térbeli összefüggéseinek elemzéséhez*. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben folytatott ún. melléküzemági tevékenységek példaértékű áttekintésétől kezdve (FISCHER, H. 1989.), a falusi térségekben jelentkező vállalkozásokon át (BARTA GY., RECHNITZER J., SZALÓ P. 1990.), a kisvállalkozások területi összegzéséig (POMÁZI I. 1988.) és működésük feltételeinek alapos tárgyalásáig (NEMES NAGY J., RUTTKAY É. 1989.) egyre több dolgozat foglalkozott a gazdaságban megjelenő vállalkozások térbeli sajátosságaival. Az igazi áttörést már a kilencvenes évek jelentik, hiszen a politikai és a gazdasági rendszerváltozás számos új gazdasági szereplő, de termék és tevékenység megjelenését, azok szinte robbanásszerű terjedését tette lehetővé. Megindult a vállalkozások új szervezeti formáinak, térbeli összefüggéseinek elemzése (CSÉFALVAY Z., NIKODÉMUS A. 1991b., NEMES NAGY J., RUTTKAY É. 1992., KLEKNER P. 1990., RECHNITZER J. 1991a., g.), de megkezdődtek a vizsgálatok a pénzügyi-banki rendszer regionális átstrukturálódására (LADOS M. 1991a., b., c.), az egyes új kommunikációs-információs rendszerek (ERDŐSI F. 1991., TINER T. 1992.) és az azokhoz kapcsolható vállalkozások területi jellegzetességeinek feltárására (RUTTKAY É. 1992.), valamint a számítástechnikai eszközök térbeli diffúziójának vizsgálatára is (RECHNITZER J. 1990c.).

Az innovációk regionális terjedésének tanulmányozása a *különböző diffúziós modellekkel* rendkívül széles elméleti és empirikus vizsgálati bázisra épül, egyben jól kidolgozott

eszköztárat is kínál az elemzésekhez (BROWN, L. A. 1981., WINDHOERST, H-W. 1983.). *A hazai kutatásokban történő adaptálásuk azonban még számtalan akadályba ütközik.*

Az első és legfontosabb, hogy az újdonságok megjelenéséhez és terjedéséhez, illetve az azok regisztrálásához *szükséges idő éppen a jelenségek újszerűsége miatt rendkívül rövid, modellezésre kevésbé alkalmas.* Egy-két jelenségnél, újdonság hordozó tényezőnél rögzíthetünk csupán elemzésre érdemes időtávot, ezeknél a *klasszikus életgörbe elmélet és a döntően szomszédási terjedés* volt a jellemző (ENYEDI GY., RECHNITZER J. 1987., FLEISCHER T. 1992a., b.).

Az újabb jelenségek, innovációt megtestesítő tényezők csak az elmúlt *egy-két esztendőben bukkantak fel* vagy szóródtak szét, így terjedésük modellezése, törvényszerűségeik kimutatása, érzékeltetése jobbra *leíró jellegű módszerekkel* lehetséges csupán.

Gondot okoz a vizsgálatoknál az *innovációt megtestesítő tényezők*, tevékenységek kiválasztása, kijelölése, illetve az azokra vonatkozó információk begyűjtése. Látnunk kell azt, hogy éppen a piacgazdaság kibontakozásával *egyre több újdonság jelenik meg*, ezek megtelepedése és terjedése más-más jellemzők alapján megy végbe, illetve *rendkívüli leleményességet kíván* meg a kutatótól, hogy a viselkedésükre vonatkozó adatbázisokat megszerezze.

Végezetül napjainkban még nem érvényesülnek a *klasszikus innováció közvetítő feltételek.* Hiszen a valós piacok, azok intézményei, az ahhoz kapcsolódó viselkedési módok, reagálási formák szintén most terjednek el, vagy pontosabban keverednek egy korábbi gazdasági szerkezettel és az ahhoz kapcsolódó mentalitással. Ebben a vegyes, átmeneti állapotban nem könnyű a terjedés és a megtelepedés valós mozgatóit, gerjesztőit egyértelműen meghatározni, így inkább az újdonságok és a településhálózat kapcsolatának leírására, bemutatására szorítkozhatnak a vizsgálataink, nem pedig sokoldalú összefüggéseik komplex modellezésére.

A továbbiakban bemutatásra kerülő empirikus vizsgálatokban *három szinten* követjük nyomon az 1. 1. fejezetben megjelölt innovációs tényezőket. Így megkíséreljük bemutatni a *gazdaság új szereplőinek térbeli megoszlását*, az új szervezeti és tevékenységi rendszerek eddigi diffúziójának néhány összefüggését. Másodikként két tevékenység és egy *új termék, termékcsoport* felbukkanásának területi sajátosságaiával foglalkozunk. Harmadszor kísérletet teszünk a *politikai-társadalmi innovációk* egyes regionális aspektusainak felvillantására. Vizsgálataink célja az, hogy jellemezzük *a hazai térszerkezet sajátosságait az innovációk fogadása szempontjából* és a következő, a 3. fejezetben teszünk kísérletet a *térszerkezet főbb változási irányainak* kimutatására, jellemzésére.

2. 1. Gazdasági-szervezeti innovációk

2. 1. 1. Az egyéni vállalkozók

A vállalkozások első lépcsőfoka az *egyéni vállalkozás*, ahol sem jelentős tőke, sem esetleges tőketársak, inkább szakirányú ismeret szükséges a vállalkozás indulásához. Egyszerű és azonnali önkormányzati bejelentéssel és adóhivatali regisztrálással meg lehet kezdeni a tevékenységet, így azt gondolhatjuk, hogy népszerűsége és egyben diffúziója az országban látványos, dinamikus.

A rendelkezésre álló adatok alapján⁴ az *egyéni vállalkozások száma 1989-90 között 7,2%-kal növekedett*. A négy elhatárolható tevékenységi típusból a kisiparosok és a kiskereskedők száma a meghatározó, a domináns, hiszen együttesen a megfigyelt sokaság 97,0%-át teszik ki. A szellemi és a mezőgazdasági tevékenységet folytató egyéni vállalkozók száma a vizsgált két esztendőben azért volt olyan alacsony (1989: 2,4%, 0,4%; 1990: 2,6%, 0,4%), mert az akkori személyi jövedelemadó rendszer még jelentősen támogatta a szellemi és a mezőgazdasági tevékenységeket, így csak néhány kivételes szakma (pl. orvos, ügyvéd stb.) képviseltette magát ezen vállalkozói szférában.

Az *egyes megyékben* a meghatározó egyéni vállalkozói tevékenységet folytatók számának változását 1989-1990 között a 2. 1. táblázat mutatja be.

Látható, hogy a kisiparosok száma a megyékben csökkent, szemben Budapesttel, ahol viszont erőteljesen növekedett, közel 18%-kal. A klasszikus magánkisipar, amely döntően a lakossági szolgáltatásokra irányult, több megyében érzékelhetően visszaszorult. A megyei átlaghoz mérten csökkenést mutató Hajdú (80,6%), Heves (81,3%), Zala (92,6 %), Baranya (94,0%), Szabolcs (96,6%), Borsod (97,3%) megyékben főleg a falvakban és a kisvárosokban adták vissza nagyobb számban a vállalkozói engedélyeket, vélhetően a helyi kereslet mérséklése, az egyes szakmák előregedése, illetve a tevékenységek jellegének megváltoztatása miatt.

⁴ Az egyéni vállalkozók közül csak a VÁNYA-ra bejelentkezettek száma, szakmai megoszlása állt rendelkezésünkre városkörnyék körzet bontásban 1989. és 1990. évekre. A vállalkozók ezen rétegét meghatározónak tekinthetjük, hiszen a vállalati nyereségadó fizetésre történő bejelentkezés már jelentősebb volumenű tevékenységet sejtet, egy folyamatos üzletmenet mellett és vélhetően nem csupán kiegészítő tevékenységként, hanem a megélhetés elsődleges forrásaként. Más megközelítésben mintának is tekinthetjük ezen egyéni vállalkozói csoportot, hiszen annak jellegének, számának változása és területi eloszlása tükrözheti a hazai kisvállalkozások térségi tendenciáit.

Pest megye különleges eset, hiszen itt az adatok tanúsága szerint közel felére csökkent ezen vállalkozási formában és elszámolási módban tevékenykedők száma. Mindez ellentmond annak az általános megállapításnak, hogy a főváros és környezetében rendkívül magas a vállalkozói aktivitás. *Véleményünk szerint a Pest megyei látványos csökkenés okát nem a vállalkozások számának mérséklésében kell keresnünk, hanem azok átalakulásában, szervezeti és tevékenységi formái megváltozásában.* Ebben a térségben már egy piacérzékeny vállalkozói réteg alakult ki, amely gyorsan és rugalmasan reagál a gazdasági környezet változására, így vélhetően megtalálta a szervezeti átalakulás legjobb formáját, és ehhez kapcsolódva persze a legkedvezőbb adózási módot is tevékenysége folytatására.

A kereskedelemre kiváltott vállalkozói engedélyek száma dinamikusan növekedett a vizsgált időszak alatt. Ezen tevékenység közel 30%-os emelkedése kompenzálta a megyékben a kisiparos szakmákban a visszalépéseket, de egyben érzékelteti a vállalkozások hatását a településhálózat átstrukturálódására és bizonyos térségek megmozdulására. Az előbbi meghatározás arra vonatkozik, hogy az egyéni vállalkozások már jobban szétterülnek a településhálózatban. Így nemcsak a megyeszékhelyeken, hanem a városokban és érzékelhetően a falvakban is megjelennek a magántulajdonon alapuló kereskedelmi egységek, oldva az ellátási nehézségeket.

A térségek megmozdulása alatt azt értjük, hogy a kereskedelmi jellegű egyéni vállalkozások vélhetően az előfutárai, a hírnökei a helyi gazdaságok megújításának, vagy egyszerűen a lakosság aktivizálódásának. Ezt bizonyítják, hogy Fejér, Komárom-Esztergom, Nógrád, Tolna, Vas és az Alföldön Bács, Békés, Csongrád, Szolnok megyében a kereskedelmi jellegű egyéni vállalkozások száma látványosan emelkedett, és ezzel együtt az adott megyék országos részesedésében is kismérvű emelkedés tapasztalható.

Az 2. 1. ábrán megyei bontásban már összefoglalva tüntettük fel a szakma- és a tevékenységtípusokat, valamint az egyes megyék részesedését a vizsgált egyéni vállalkozói csoportból, illetve az egyik esztendőről a másikra a vállalkozás-aktivitás változását.

A vállalkozások fogadását jelző megtelepedési vagy vállalkozás-aktivitási mutató⁵, vagyis a 10.000 lakosra jutó egyéni vállalkozások számának országos szintű enyhe emelkedése mögött jelentős dinamika húzódik meg Nógrád (135,6%), Komárom-Esztergom (132,7%), Bács (126,0%), Fejér (125,7%), Veszprém (125,6%), Tolna (120,0%) és Békés (117,1%) megyében. Ellenben a fajlagos értékek csökkenése tapasztalható már Hajdú (84,1%), Heves (87,1%) megyékben; stagnálás Borsodban (101,6%), Baranyában (103,0%). Pest (43,1%) megyében a leglátványosabb visszaesés figyelhető meg a 10.000 lakosból ezen vállalkozói formában tevékenykedők között.

⁵ Ezen mérőszámot a vállalkozások sűrűségi mutatójának is nevezhetjük (NEMES NAGY J., RUTTKAY É. 1992.), de megítélésünk szerint éppen az összehasonlításoknál, így a térségek-települések vonatkozásában, valamint az időbeli változások regisztrálásánál talán az általunk használt vállalkozás-aktivitás megnevezés kifejezőbb, jobban tükrözi a tevékenységi formák diffúzióját.

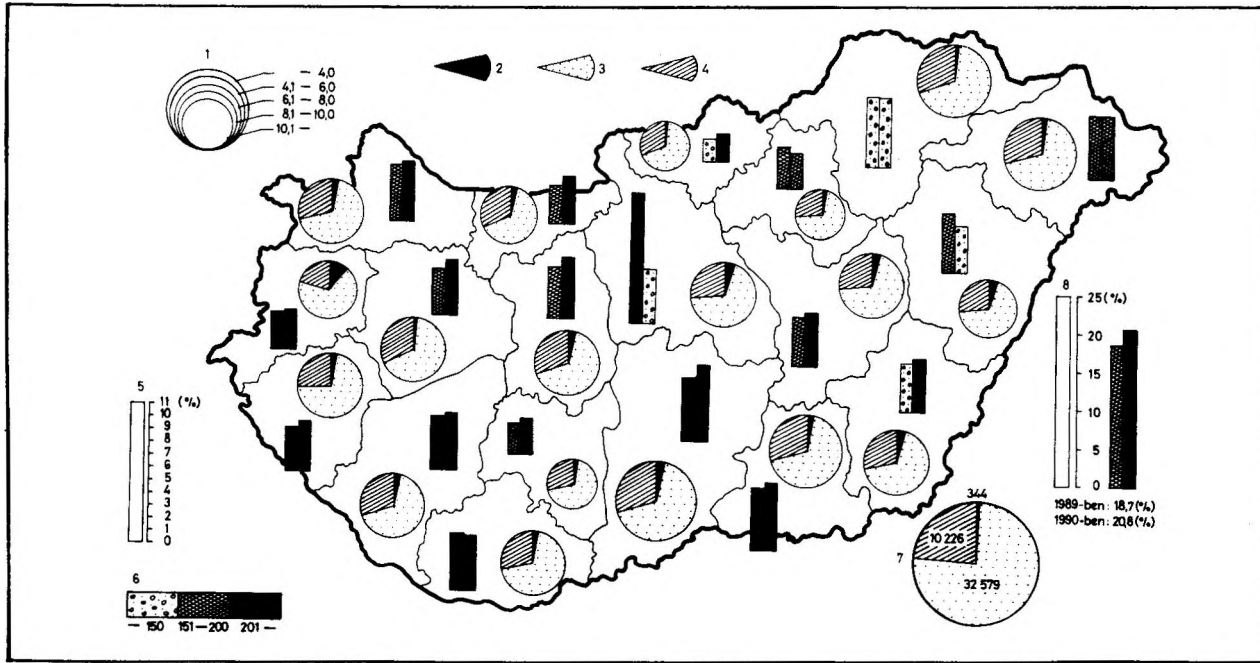
Ha nem megyei, hanem *városkörnyék körzet szinten* vizsgáljuk (2. 2. ábra) az egyéni vállalkozások megtelepedését, akkor érzékelhetjük csak igazán a *regionális eltéréseket*.

A Zalaegerszeg-Szombathely-Sopron-Győr-Tatabánya vonal mentén, a Balaton térségében Székesfehérvárig bezárólag, a Pécs-Szekszárd vonulaton, a Duna mentén, Szeged térségében és Nógrádban karakteres vállalkozói szigetek vagy egybefüggő zónák rajzolódnak ki. Míg a Mátra alján, a Tiszántúlon, a Hajdúságban, Borsodban és Szabolcsban éppen a gazdasági környezet, a korábbi termelési tevékenységek fokozatos leépülése és a népesség gazdasági teljesítőképességének csökkenése következtében az egyéni vállalkozások elemzett változatai csak lassabban terjedtek.

Az egyéni vállalkozások ezen formájában is országos szinten a *látványos növekedés volt a jellemző*. Ennek iránya és tere azonban a *városhálózat*, és azon belül is a megyeszékhelyek, a nagyvárosok, illetve a kedvező idegenforgalmi adottságokkal rendelkező régiók. Érvényesül tehát a *hierarchikus terjedés modellje*, vagyis a vállalkozások nagyobb számban elsőként a nagyvárosokban és a funkcióiban, piaci kapcsolatokban gazdagabb településeken koncentrálódnak, míg a gyéresebb kínálatot és gazdasági környezetet nyújtó központokban, térségekben megtelepedésük, terjedésük mérsékelt, visszafogott.

A klasszikus javító-szolgáltató, alapvetően a helyi igényekre szakosodott *magánkisipar stagnálása, egyes - főleg a kis- és középfalvas, illetve a munkanélküliséggel erősen sújtott - térségekben lassú leépülése figyelhető meg*. Robbanásszerűen terjednek és szinte a településkör minden elemében - természetesen a helyi piaci viszonyok alapján eltérő intenzitással - megjelentek már a *kereskedelemre szakosodott egyéni vállalkozások*. Ezen tevékenységi forma részben a *vállalkozásokkal való ismerkedésnek tekinthető*, részben pedig egyre fontosabb szerepet játszik a *helyi-kistérségi kereskedelmi-szolgáltatási ellátás megoldásában, annak kínálati oldala tágításában, új áruk, fogyasztási módok terjesztésében, megismertetésében*.

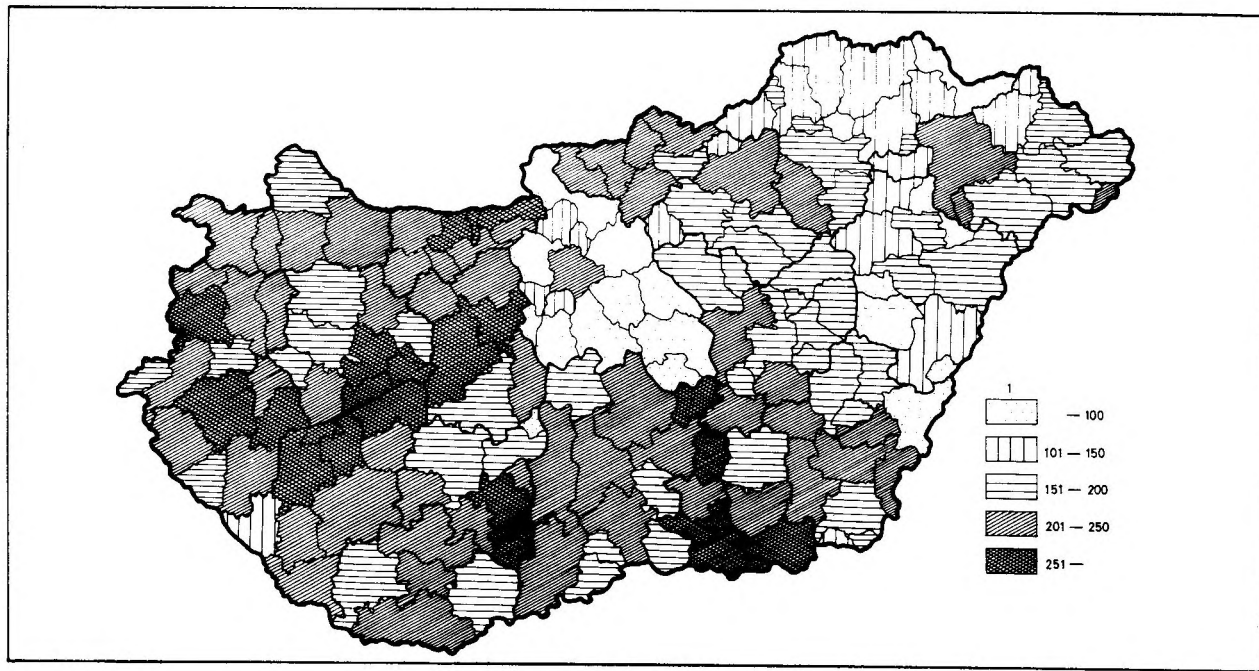
2. 1. ábra
Az egyéni vállalkozók száma és megoszlása a megyék szerint
(1989, 1990)

Jelmagyarázat:

- 1 - az egyéni vállalkozók száma (ezer fő, 1990), 2 - szellemi és egyéb, 3 - kisiparos,
4 - kereskedő, 5 - részesedés az ország egészéből (1989, 1990), 6 - a 10 ezer lakosra
jutó egyéni vállalkozók száma (fő), 7 - az egyéni vállalkozók száma Budapesten (1990),
8 - Budapest részesedése az ország egészéből.

Az egyéni vállalkozók a városkörnyék körzetekben
(1990)

Jelmagyarázat:

1 - 10 ezer lakosra jutó egyéni vállalkozók száma (fő)

Forrás: APEH, 1991.

2. 1. táblázat

A két legfontosabb egyéni vállalkozói szakmacsoport tagjainak alakulása megyék szerint 1989 és 1990 között

Megyék	Kisiparosok		Kiskereskedők	
	Változás (%)	Átlag (100%)	Változás (%)	Átlag (100%)
Budapest	116,1	120,5	125,7	97,7
Pest	41,9	42,6	46,5	36,1
Fejér	112,0	116,3	170,0	132,2
Győr-Moson-Sopron	103,5	107,4	147,7	114,8
Komárom-Esztergom	116,9	121,4	174,6	135,8
Vas	106,2	108,0	153,1	119,4
Veszprém	117,3	119,3	145,8	113,4
Baranya	94,0	97,6	133,0	103,4
Somogy	106,6	108,4	133,4	103,7
Tolna	128,5	130,7	156,1	121,4
Zala	92,6	64,3	144,9	112,7
Bács-Kiskun	113,6	117,9	150,7	117,2
Csongrád	105,3	109,3	151,6	117,9
Békés	107,8	111,9	143,4	115,0
Hajdú-Bihar	80,6	83,6	100,0	77,7
Jász-Nagykun-Szolnok	104,0	105,8	153,5	119,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	96,6	98,3	129,6	100,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	97,3	101,0	122,4	95,2
Heves	81,3	84,4	104,2	81,0
Nógrád	120,3	124,9	183,2	142,4
Megyék összesen	96,3	100,0	128,6	100,0

Forrás: APEH adatközlés

2. 1. 2. Az új gazdasági szervezetek, a kis- és középvállalkozások

A piacgazdaság terjedésének az első jelentős lökést az 1988-ban elfogadott *társasági törvény* adta, hiszen viszonylag kis számú feltételhez kötötte a *magán- és csoportos vállalkozások* alapítását. A vállalkozói kedv rendkívül dinamikus lendületet vett, és 1991. év végére több mint 40 ezer gazdasági szervezet működött az országban.

A gazdasági szervezetek közül témánk szempontjából egyrészt a *társas vállalkozások* szervezetei az érdekesek, másrészt pedig ezek területi elhelyezkedése, megjelenése. A jogi személyiségű gazdasági szervezetek⁶ kategóriájában a statisztikai nyilvántartás összevontan adja meg a gazdaság aktív, kimondottan profitorientált résztvevőit, de mint a 2. 3. ábrán látható, ezek között a *gazdasági társaságok, mint a túlnyomórészt magán vállalkozásokat megtestesítők kimagasló értéket képviselnek.*

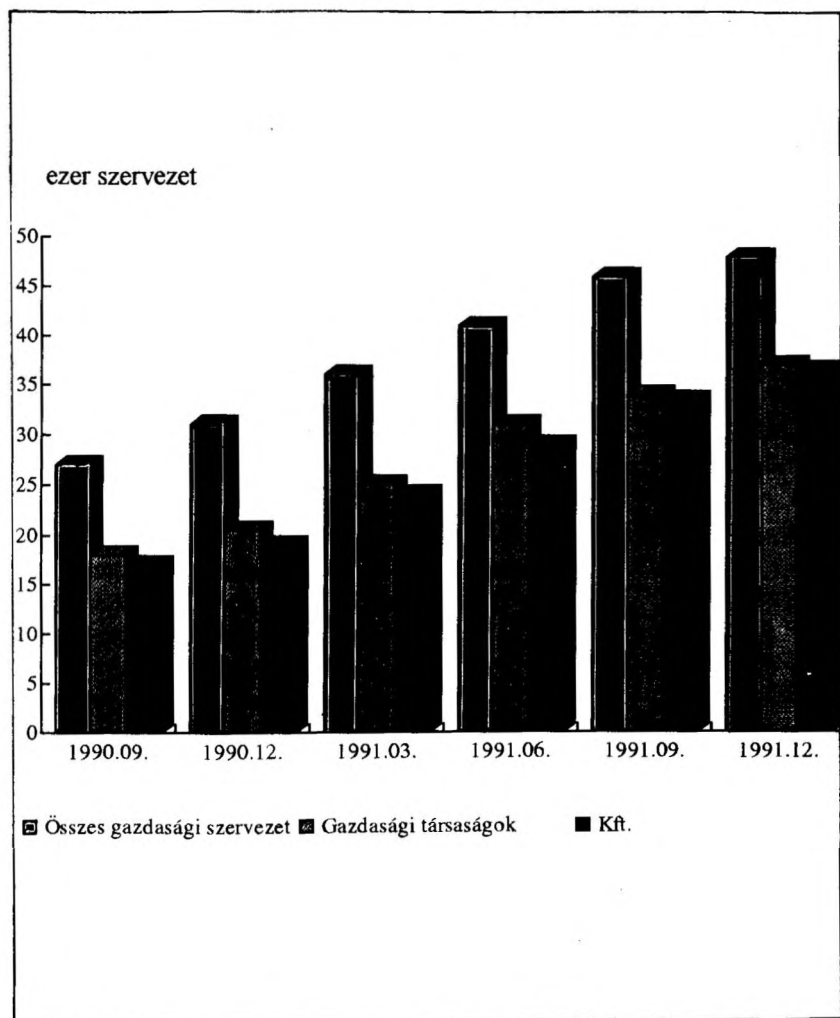
Hiszen számuk évente megduplázódik, és lényegében a társasági formában működő új vállalkozások teszik ki a gazdasági szervezetek közel 76%-át, ezen belül is a *korlátolt felelősségű társaságok pedig annak 96%-át, a részvénytársaságok 3%-ot képviselnek, a fennmaradó 1%-ot adják az egyesülések, közös vállalatok.*

2. 1. 2. 1. A vállalkozás-aktivitás a megyékben és a városokban

A gazdasági társaságok - de mondhatjuk a fenti arányok alapján inkább a korlátolt felelősségű társaságok - területi diffúzióját megyék szerint úgy vehetjük számba, ha *éves növekedési ütemüket összevetjük a vállalkozás-aktivitás intenzitásával, amelyet a 10 ezer lakosra jutó társaságok számával jellemezhetünk.* Mindkét esetben a megyei átlagtól való eltéréseket számítottuk ki, hogy megfelelően elkülöníthessük a megyéket, azokban a vállalkozási-szervezeti aktivitásokat, azok mértékét.

⁶ Ebbe a kategóriába sorolja a statisztika az állami és a közösségi vállalatokat, a jogi személyiségű gazdasági társaságokat (egyesülés, közös vállalat, korlátolt felelősségű társaság, részvénytársaság) és a szövetkezeteket (NÉVJEGYZÉK, KSH, Budapest, 1991.).

2. 3. ábra
A gazdasági szervezetek számának változása
(1990. 09. - 1991. 12. között)

A 2. 4. ábrán négy csoportba tömörülnek a megyék. Az I. blokkban együtt szerepelnek a társas vállalkozások, *mérsékelt dinamikát és alacsony vállalkozás-aktivitást mutató megyék*, vagyis azok, amelyeknél mindkét dimenzióban a megyei átlag alatti értékeket regisztrálhattunk. Így ezekben a térségekben vagy most indul meg a szervezetek terjedése (Tolna), vagy a helyi piac kevésbé aktív, válságáztatokkal terhelt (Borsod, Békés), illetve nem elég széles a gazdasági profil (Tolna), továbbá gyenge a helyi tőke a vállalkozások számának további növelésére, terjedésére (Szolnok).

A következő, a II. csoportba azok a megyék sorolódtak, ahol ugyan átlag feletti a szervezetek számának növekedése, azonban a vállalkozás-aktivitás intenzitása alatta marad a megyék együttes értékének. *A vállalkozói hullám ezeket a megyéket most érte el*, kimutatható ugyan egy nagyon intenzív szervezet alapítási (Heves, Zala) láz, de a gazdaságilag aktív népesség és a mobilizálható javak viszonylag szűk rétegeket reprezentálnak (Szabolcs, Hajdú), és vélhetően azok forrásai lassan ki is merülnek.

A III. blokkra az *átlag alatti növekedés a jellemző, magasabb telepítési ráta mellett*. Feltételezhető, hogy az itt található megyékben már az aktívabb rétegek létrehozták vállalkozásait (Nógrád, Somogy), és a jövőben visszaszorul az alapítási hajlandóság, míg másutt a jelentős helyi-regionális piacok fokozatosan telítődtek, de éppen ezek kiforrálódása, érzékelhető működése következtében újabb és újabb lehetőségek kínálóznak a további gazdasági mozgásokhoz (Fejér, Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom).

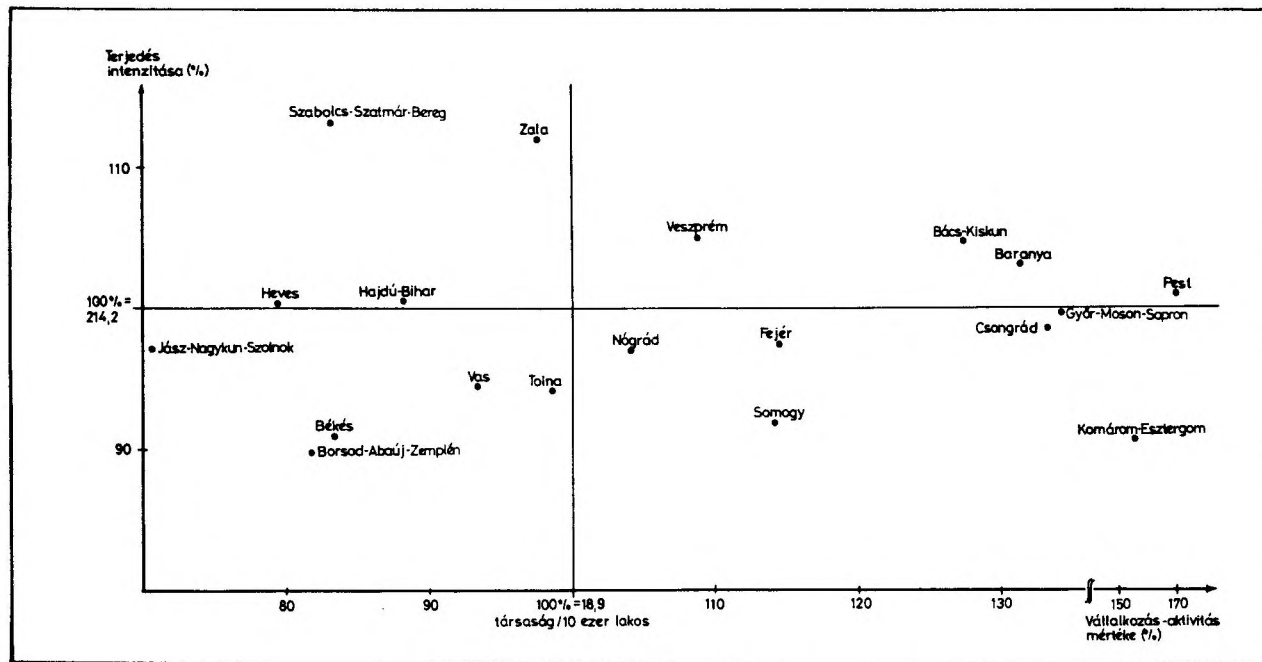
Végezetül a IV., utolsó csoport tagjainál minden tekintetben dinamikus *a vállalkozások terjedése és megtelepedése*, hiszen van már aktív piac (Pest), vannak további igénybe vehető gazdasági források és lehetőségek (Baranya, Bács-Kiskun, Veszprém) is a vállalkozások számára.

Nem elhanyagolható annak számba vétele sem, hogy *mely településekben működnek ezen új vállalkozói szervezetek, valamint terjedésük intenzitására a települések funkciói, vagy inkább jellege milyen hatást gyakorolnak*. A 2. 2. táblázatban megyék és azok főbb településtípusai szerint mutatjuk be a gazdasági társaságok megoszlását, számuk változását két időpontban.

A koncentráció, illetve a szervezetek számának növekedése a megyék központjában a legélelkebb, ezeken belül is a *nagyvárosokban* (Győr, Pécs, Debrecen, Kecskemét, Szeged, Miskolc, Székesfehérvár) igen erőteljes⁷.

⁷ A 20 megyei jogú város a vidéken lévő gazdasági társaságok közel 40%-át koncentrálna, az egyes megyékben található vállalkozásokból roppant eltérő módon részesednek a nagycentrumok, hiszen a két szélső érték: a legkisebb a koncentráció Hódmezővásárhelyen 3,4%, míg Pécsen a megyei vállalkozások 48,3%-a tömörül (RECHNITZER J. 1992i.).

2. 4. ábra
A gazdasági társaságok terjedésének megyei porfoliója
(1990-1991 között)

Forrás: CIM-KE Adattár, 1991.

2. 2. táblázat

A gazdasági társaságok megyék és azok főbb településtípusai szerint

Megyék	1990. szeptember 30.				1991. december 31.			
	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen
Budapest	-	-	-	7.961	-	-	-	14.011
Pest	-	719	692	1.311	-	1.595	1.820	3.415
Fejér	257	113	32	402	521	252	236	1.009
Győr-Moson-Sopron	274	168	76	518	641	399	184	1.224
Komárom-Esztergom	180	230	83	493	330	506	242	1.078
Vas	181	30	33	244	370	85	85	540
Veszprém	131	146	76	353	299	329	273	901
Baranya	397	30	59	486	890	124	195	1.209
Somogy	164	148	73	385	302	315	223	840
Tolna	139	71	30	240	269	204	79	552
Zala	70	125	45	240	294	287	95	676
Hajdú-Bihar	328	63	45	436	714	164	178	1.056
Jász-Nagykun-Szolnok	168	85	32	285	342	218	113	673
Szabolcs-Szatmár-Bereg	249	55	99	403	560	128	366	1.054
Bács-Kiskun	226	243	147	616	512	542	472	1.526
Békés	138	159	65	362	252	285	206	743
Csongrád	354	145	124	623	677	226	365	1.268
Borsod-Abaúj-Zemplén	394	128	102	624	804	292	288	1.384
Heves	126	67	43	236	263	164	137	564
Nógrád	104	54	64	322	178	194	124	499
Megyék összesen	3.880	2.778	1.890	8.584	8.218	6.312	5.681	20.211
Együtt	3.800	2.778	1.890	16.509	8.218	6.312	5.681	36.097

Azon megyékben, ahol egyrészt létezik egy vagy több *másodlagos központ* (Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Fejér, Zala, Csongrád), másrészt ahol tradicionálisabb, funkciókban - kimondottan gazdasági szerepkörökre gondolunk most - sokoldalúbb a városhálózat (Komárom-Esztergom, Bács-Kiskun, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén) az új szervezetek megtelepedtek a többi központban is; növekedésük, telepítési intenzitásuk kimutatható. A *községekben* az új gazdasági szervezetek kis számban találhatók, csak az *óriásfalvas alföldi megyékben* relatív kiugró a számuk és látványos a növekedésük (Bács-Kiskun, Szabolcs-Szatmár-Bereg), illetve a *kedvezőbb települési infrastruktúrával, valamint gazdasági adottsággal* (pl. határmentiség, idegenforgalom, kisüzemi bázisok stb.) *rendelkező néhány dunántúli megye* (Fejér, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Somogy) *falvaiban* telepednek meg nagyobb számban az új társas vállalkozások.

Az új vállalkozások *városi koncentrációját* érdemes kissé alaposabban is áttekinteni, hiszen számos érdekes információhoz juthatunk az új szervezetek terjedéséről, sőt azok fogadásáról.

Elsőként a porfolió analízis egyszerű eszközével egybekapcsoltuk 1990 és 1991 év között az ország 165 városában a vállalkozások döntő többségét kitevő gazdasági társaságok terjedésének intenzitását (számuk növekedését), valamint a *vállalkozás-aktivitás indexét*, amelyet a már ismert 10 ezer lakosra jutó szervezetek számával jellemeztünk. A városhálózatban a vállalkozások terjedését nagytérsegenként elemezzük (2. 5. a-c. ábra), hiszen így jobban érzékelhetők a térségi azonosságok és különbségek, továbbá a nagyszámú város is megfelelően feldolgozható. Így a nagytérsegek városai⁸ az egyes blokkokban az alábbiak szerint oszlanak meg:

	I.	II.	III.	IV.	Összesen
Alföld	25	34	8	3	70
Dunántúl	15	25	10	16	66
Észak-Magyarország	10	13	35	1	29
Összesen	50	72	23	20	165

A vállalkozások fogadása megítélésére, minősítésére négy kategóriát alkalmaztunk.

Az I. blokkra - ahol mindkét tényezőben az átlag alatti értékeket mutató városok tömörülnek - az a jellemző, hogy a *prominens vállalkozási formák terjedése még nem érte el a hazai városok szintjét* (természetesen Budapest nélkül), de a vállalkozás-aktivitás, vagyis a megtelepedés mértéke is *visszafogott, mérsékelt*. Mondhatjuk azt, hogy az ebbe a csoportba sorolódott városoknál *megjelentek* ugyan az új típusú vállalkozások, de vélhetően gazdasági bázisaik, korlátozott kistérségi kapcsolataik következtében és

⁸ Pest megye városait az egyes nagytérsegek között megosztottuk: az Alföldhöz soroltuk Ceglédet, Dabast, Monort, Nagykátát, Nagykőröst; a Dunántúlhoz Budaörsöt, Szentendrét, Érdet, Százhalombattát és Észak-Magyarországhoz Dunakeszit, Gödöllőt, Vácot.

funkcióik hiányosságából eredően nem terjedtek, terjednek el. A városhálózat 30%-a található a szervezeti innováció szempontjából szegényes környezetben. A városkör fele is az *Alföldön fekszik*, ezek egyoldalú iparral, gyenge szolgáltatással és gyér városi-térségi funkcióval rendelkező kis- és középcentrumok, amelyek egyben periférikus térségek városi központjai is. A Dunántúlról szintén az egyoldalú gyenge, kimondottan telephelyi iparral rendelkező kis- és középvárosok sorolódtak ide, de felbukkannak - ugyan még nem nagy számban - a hazai nehézipar korábbi centrumai szinte mindegyik nagytérségből.

A II. csoportot az jellemzi, hogy a diffúzió üteme, *a szervezetek számának növekedése átlag feletti, ám a vállalkozás-aktivitás még mérsékeltebb, visszafogottabb.*

Ezen városok innovációs környezetét inkább *a vállalkozások megtelepedése, azok adaptációjának kezdő lépései jellemzik.* Az Alföld városhálózatának 47%-át tömörítő csoportban a kistérségi funkciók, a gazdasági bázis és természetesen a szocio-ökonómiai adottságok is színesebbek, gazdagabbak. A jelentősebb kiskunsági-bácskai, hajdúsági, nyírségi és nagykunsági városokra még az is jellemző, hogy ezek voltak a korábbi alföldi iparosítás aktívabb központjai, így vélhetően rendelkezésre állnak, vagy legalábbis adottak a feltételek a vállalkozások fogadására, a meglévő állami tulajdonban lévő gazdasági szervezetek átalakulására. A Dunántúlról szintén az 1980 után alapított kisvárosok találhatóak ebben a csoportban, de itt bukkan fel a nagytérség klasszikusnak mondott *ipari tengelyének több meghatározó középvárosa* is. Észak-Magyarországról a kimondottan felzárkózó, a szélesebb gazdasági és települési kínálatot nyújtó központoknál figyelhető meg a vállalkozás-aktivitás felerősödése, az új szervezetek adaptációjának megindulása.

A III. blokkban már *átlag feletti a vállalkozás-aktivitás*, azonban a szervezetek számának növekedése *nem éri el a városok jellemző értékét*, vagyis *a telítődés és/vagy a szervezeti-szerkezeti átalakulások jellemezhetik ezen centrumokat*, emellett viszont a népesség egyre jelentősebb hányada kapcsolódik valamilyen formában a vállalkozásokhoz.

Az Alföld esetében a harmadik cellába csupán 9 város került, ebből is négy a budapesti agglomeráció alföldi részéből, a fennmaradó öt centrumból három megyeszékhely (Szeged, Szolnok, Békéscsaba), egy térségi szervezőközpont (Baja) és egy kisváros (Kiskőrös). A gazdasági társaságok terjedésének üteme a városi átlag környékén van - közel annak 90%-ához -, viszont kimagasló a vállalkozás-aktivitás. A Dunántúlról is öt megyeszékhely és egy-egy kis- és középváros jelent meg ebben a cellában, valamint a budapesti agglomeráció öt, főleg alföldi centruma, Észak-Magyarország három megyeszékhelye és Nógrád megye két kisvárosa (közülük az egyik inkább statisztikai hibaként) került a potenciális innovációs környezetnek nevezett blokkba.

Ezeknél a városoknál vagy a telítődés, vagy annak ellenkezője, a további megújítások serkentése, a *szinergetikai hatások küszöbértéke figyelhető meg.* Átmeneti helyzetben vannak, lendületesen megindult a gazdasági társaságok települése a centrumokba, azonban lehet, hogy telepítési, befogadási, azaz piaci energiáik kimerültek, így további, látványos vállalkozás-aktivitásra már nem képesek. Míg a másik esetben további vállalkozásokat

vonzhatnak és átléphetnek az utolsó cellába, ahol már vélhetően szintén mérséklődik a szervezetek számának növekedése. Egymásra hatásaik révén azonban mégis újabbak és újabbak, más-más, egyre szélesedő profilba alakulnak majd az új gazdasági társaságok.

Végül a IV. csoportban azok a városok találhatóak, ahol *mindkét érték átlag feletti, azaz az innovációs környezet aktív, már egy sor újabb vállalkozás kialakításának, letelepedésének feltételei teremődnek meg a centrumokban*, azok terjedése is roppant dinamikus, erőteljes, így térségi hatásaik is kimagaslóak, meghatározóak. A dunántúli városok határozzák meg ezt a csoportot, hiszen 80%-át adják az aktív, innovatív környezettel rendelkező centrumoknak. A négy megyeszékhely mellett egy-egy dinamikus térség kis- és középvárosai indul meg az új vállalkozások intenzív terjedése, amelyek vélhetően már nemcsak a centrumokon belül, hanem azok térségeiben is jelentős hatást váltanak ki. Az alföldi három nagyközpont esetében a játszma még két esélyes. Hiszen Debrecen igencsak súrolta a küszöböt, míg érdekes módon Nyíregyháza és Kecskemét biztonsággal lépett be abba a zónába, ahol mindkét tényező már az országos városi átlag felett van, azaz a vállalkozás-aktivitás és a szervezetek számának gyarapodása éppen a helyi-regionális piac miatt kimagasló, a gazdasági szférában az agglomerálódás jegyei ismerhetők fel, ami egyben az élénkülés, vagy pontosabban a fokozatos megújítás előjeleként is felfogható.

A városhálózatban a vállalkozások megjelenésében tehát domináns eltéréseket fedezhetünk fel, ennek okát a centrumok funkciójában, gazdasági potenciáljában kell keresnünk és csak áttételesen az országos innovációs központnak tekinthető fővárostól mért távolságukban. Az egyes településeken az újdonságok terjedését, megjelenését alapvetően befolyásolja a "kibocsátó", vagy pontosabban a gerjesztő centrumtól mért távolságuk. A gazdasági társaságokra ezen összefüggés a tiszta elméleti feltételek szerint nem értelmezhető, hiszen az új szervezetek alapítását döntően *a helyi gazdaság, a lokális vállalkozói hajlandóság, a rendelkezésre álló tőkeállomány nagysága és lokális-regionális piac jellege befolyásolja.* Ám ha mégis - a városok vállalkozás-aktivitásának második közelítéseként - sorrendbe állítjuk az egyes nagytérségek centrumaiban a gazdasági társaságok számát, valamint azoknak a fővárostól mért távolságát, kiválóan illusztrálhatjuk a fentebb elmondottakat és egyben jellemezhetjük *az ország térszerkezetének - újratermelődő - sajátosságait.*

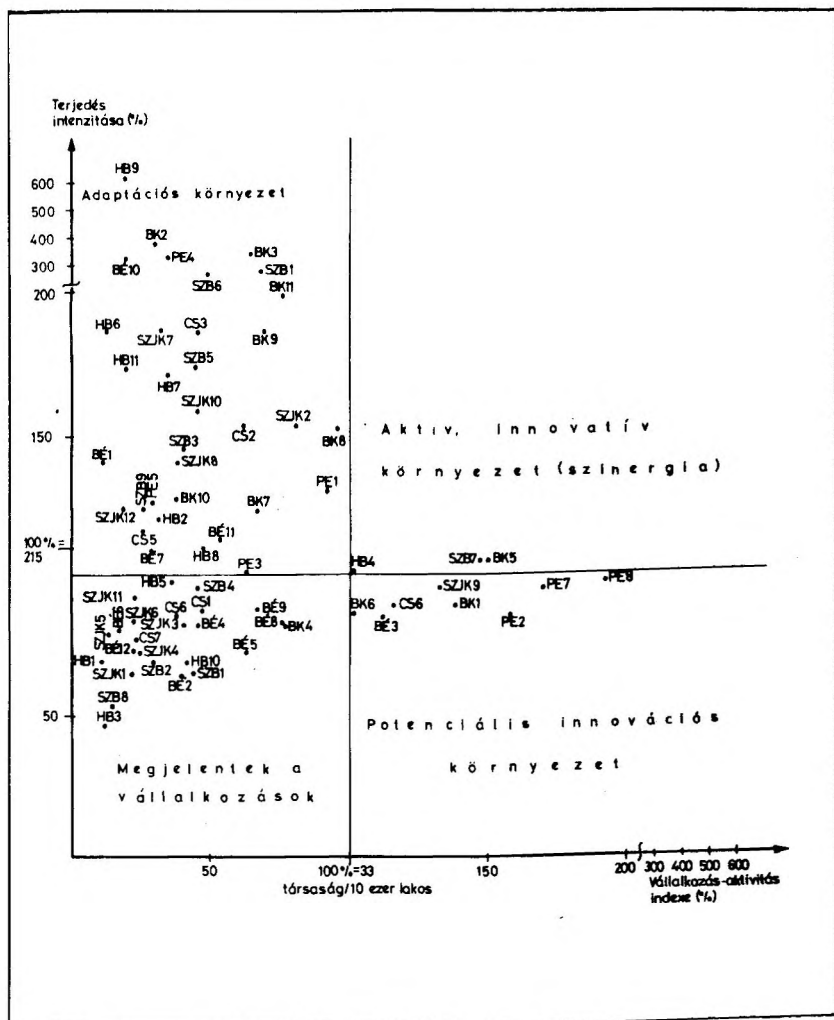
Az Alföld esetében a 2. 6. a. ábrán öt jelentős, ám térségében *igencsak egyedi, különálló centrum magasodik ki a gazdasági társaságok fogadásában*, megjelenésében, míg a többi városban az egész térséghez képest nem számottevő a vizsgált vállalkozások megtelepedése (RECHNITZER J. 1992d.). Érzékelhető, hogy a Budapesthez közelebb elhelyezkedő központokban kiugró az új gazdasági szervezetek megjelenése, ez különösen jól látszik a Dunántúl esetében (2. 6. b. ábra), amely amúgy is *csúcsokban gazdagabb*, sőt ha a távolságot tekintjük, egymáshoz közel is találhatóak szervezeteket koncentráló centrumok. Egyértelmű, hogy az ország nyugati térségeiben, az osztrák határhoz közeli nagyközpontokban erőteljesen koncentrálódnak az új vállalkozások. Észak-

Magyarországon (2. 6. c. ábra) viszont jól kimutatható, hogy a térség valójában *egycentrumú*, hiszen csak egyetlen helyen, Miskolcon koncentrálódnak az új szervezetek, a többi városban mérsékelt, inkább kismérvű az új vállalkozások terjedése.

A hazai városhálózat tehát igencsak megosztott a gazdaság új szervezeti egységeinek fogadása szempontjából. Kimutathatók különbségek a nagytérségek között, így a Dunántúlon határozottabb a szervezetek megjelenése és diffúziója, ebben a makrorégióban már 10-13 centrumban indultak be a szervezeti-gazdasági innovációk, így vélhetően ezek térségeiben is erősödnek a megújítási folyamatok, de több kisebb centrumban is az élénkülés, az elmozdulás jegyei mutatkoznak. A Dunántúl térsége a gazdasági-szervezeti innovációk alapján polarizáltabb, több és osztott pólusú.

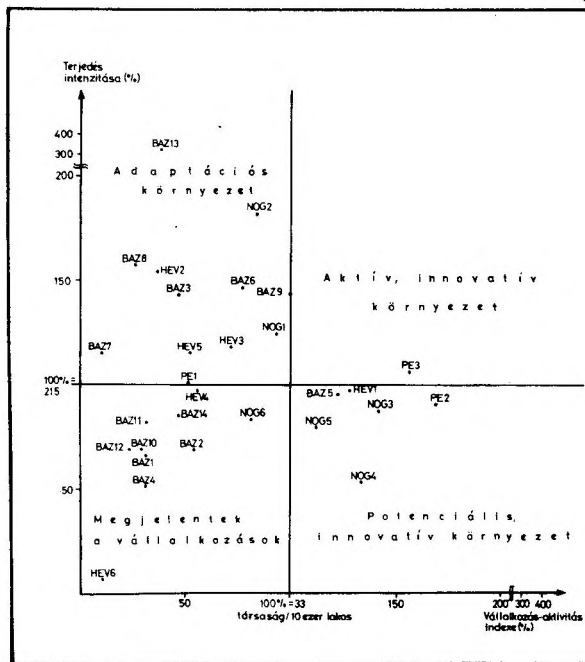
Az Alföld makrorégióban 5-7 centrumban sűrűsödnek az újdonság hordozó szervezetek és tevékenységek, a többi centrumban aránytalanul, funkcióikhoz és elvárt térségszervező szerepkörökéhez képest visszafogottabb az új gazdasági szervezetek megjelenése. Így a térségi piacok csak lassan vagy egyáltalán nem alakulnak ki, sőt tovább koncentrálódnak a térség gazdasági potenciáljai néhány nagycentrumban, amelyek között már megindult az átrendeződés. Mindez az Alföld sajátos helyzetét és fejlődését tovább élezi, vagy pontosabban periférikus jellegét tartósítja. Egycentrumú Észak-Magyarország is, nem mutathatók ki dinamikus, aktív újdonság fogadó központok, sőt ez a makrorégió esett szét igazán, a korábbi ipari-gazdasági potenciál itt mállott szét, nem volt képes átalakulni, fogadni, gerjeszteni az újdonság hordozó tényezőket, így egyre látványosabb, kíméletlenebb lesz a térség leszakadása, periferezálódása.

2. 5. a. ábra
A gazdasági társaságok terjedésének városi porfoliója
Alföld
(1990-1991 között)

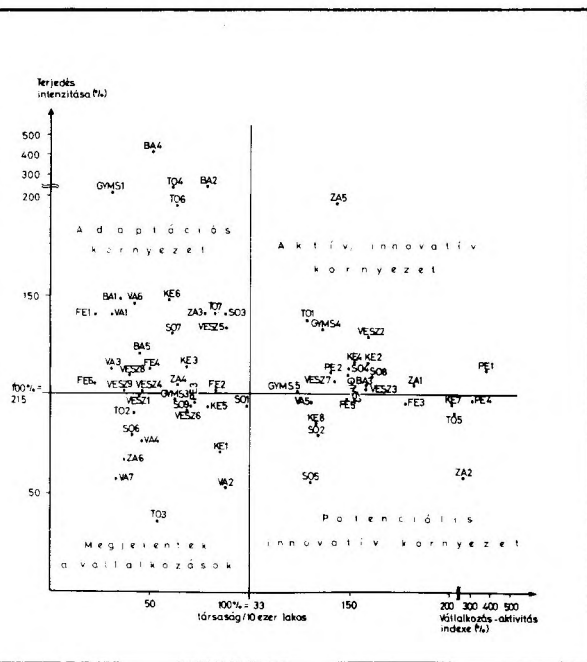

Forrás: CIM-KE Adattár, 1991.

2. 5. c. ábra
A gazdasági társaságok terjedésének városi porfoliója
Észak-Magyarország
(1990-1991 között)

2. 5. b. ábra
A gazdasági társaságok terjedésének városi porfoliója
Dunántúl
(1990-1991 között)

Forrás: CIM-KE Adattár, 1991.

Jelmagyarázat a 2. 5. a., b., c. ábrákhoz

2. 5. a. ábra

BK 1. Baja	BÉ 1. Battonya	CS 1. Csongrád	PE 1. Cegléd
BK 2. Bácsalmás	BÉ 2. Békés	CS 2. Hódmezővásárhely	PE 2. Dabas
BK 3. Jánoshalma	BÉ 3. Békéscsaba	CS 3. Kistelek	PE 3. Monor
BK 4. Kalocsa	BÉ 4. Gyomaendrőd	CS 4. Makó	PE 4. Nagykáta
BK 5. Kecskemét	BÉ 5. Gyula	CS 5. Mórahalom	PE 5. Nagykőrös
BK 6. Kiskőrös	BÉ 6. Mezőberény	CS 6. Szeged	PE 6. Ráckeve
BK 7. Kiskunfélegyháza	BÉ 7. Mezőhegyes	CS 7. Szentes	PE 7. Szigetszentmiklós
BK 8. Kiskunhalas	BÉ 8. Mezőkovácsháza		
BK 9. Kiskunmajsa	BÉ 9. Orosháza		
BK 10. Kunszentmiklós	BÉ 10. Sarkad		
BK 11. Tiszakécske	BÉ 11. Szarvas		
	BÉ 12. Szeghalom		
HB 1. Balmazújváros	SZB 1. Csenger	SZJK 1. Jászapáti	
HB 2. Berettyóújfalú	SZB 2. Fehérgyarmat	SZJK 2. Jászberény	
HB 3. Biharkeresztes	SZB 3. Kisvárd	SZJK 3. Karcag	
HB 4. Debrecen	SZB 4. Mátészalka	SZJK 4. Kisújszállás	
HB 5. Hajdúböszörmény	SZB 5. Nagykálló	SZJK 5. Kunhegyes	
HB 6. Hajdúdorog	SZB 6. Nyírbátor	SZJK 6. Kunszentmárton	
HB 7. Hajdúnánás	SZB 7. Nyíregyháza	SZJK 7. Martfű	
HB 8. Hajdúszoboszló	SZB 8. Tiszavasvári	SZJK 8. Mezőtúr	
HB 9. Hajdúhadháztéglás	SZB 9. Vásárosnamény	SZJK 9. Szolnok	
HB 10. Nádudvar	SZB 10. Záhony	SZJK 10. Tiszafüred	
HB 11. Püspökladány		SZJK 11. Túrkeve	
		SZJK 12. Törökszentmiklós	

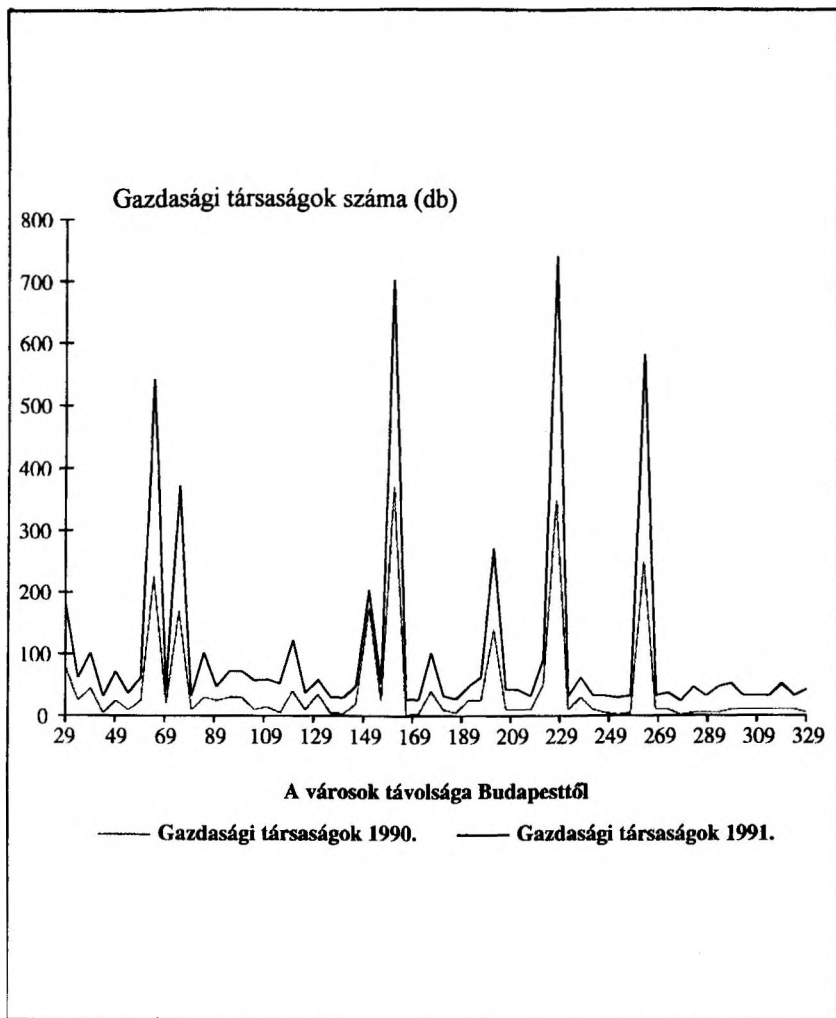
2. 5. b. ábra

BA 1. Komló	FE 1. Bicske	KE 1. Dorog	PE 1. Budaörs
BA 2. Mohács	FE 2. Dunaújváros	KE 2. Esztergom	PE 2. Érd
BA 3. Pécs	FE 3. Gárdony	KE 3. Kisbér	PE 3. Százhalombatta
BA 4. Siklós	FE 4. Mór	KE 4. Komárom	PE 4. Szentendre
BA 5. Szigetvár	FE 5. Székesfehérvár	KE 5. Nyergesújfalú	
	FE 6. Sárbogárd	KE 6. Oroszlány	
		KE 7. Tata	
		KE 8. Tatabánya	
SO 1. Barcs	TO 1. Bonyhád	VA 1. Celldömölk	VESZ 1. Ajka
SO 2. Boglárlelle	TO 2. Dombóvár	VA 2. Kőszeg	VESZ 2. Balatonalmádi
SO 3. Curgó	TO 3. Dunaöldvár	VA 3. Körmend	VESZ 3. Balatonfüred
SO 4. Fonyód	TO 4. Paks	VA 4. Szentgotthárd	VESZ 4. Pápa
SO 5. Kaposvár	TO 5. Szekszárd	VA 5. Szombathely	VESZ 5. Sümeg
SO 6. Marcali	TO 6. Tamási	VA 6. Sárvár	VESZ 6. Tapolca
SO 7. Nagyatád	TO 7. Tolna	VA 7. Vasvár	VESZ 7. Veszprém
SO 8. Siófok			VESZ 8. Várpalota
SO 9. Tab			VESZ 9. Zirc
ZA 1. Keszthely			
ZA 2. Lenti			
ZA 3. Letenye			
ZA 4. Nagykanizsa			
ZA 5. Zalaegerszeg			
ZA 6. Zalaszentgrót			

2. 5. c. ábra

BAZ 1. Edelény	HEV 1. Eger	NOG 1. Balassagyarmat	PE 1. Dunakeszi
BAZ 2. Encs	HEV 2. Füzesabony	NOG 2. Bátonyterenye	PE 2. Gödöllő
BAZ 3. Kazincbarcika	HEV 3. Gyöngyös	NOG 3. Pásztó	PE 3. Vác
BAZ 4. Mezőkövesd	HEV 4. Hatvan	NOG 4. Rétság	
BAZ 5. Miskolc	HEV 5. Heves	NOG 5. Salgótarján	
BAZ 6. Putnok	HEV 6. Pétervására	NOG 6. Szécsény	
BAZ 7. Sajozentpéter			
BAZ 8. Sátoraljaújhely			
BAZ 9. Szerencs			
BAZ 10. Szikszó			
BAZ 11. Sárospatak			
BAZ 12. Tiszaújváros			
BAZ 13. Tokaj			
BAZ 14. Ózd			

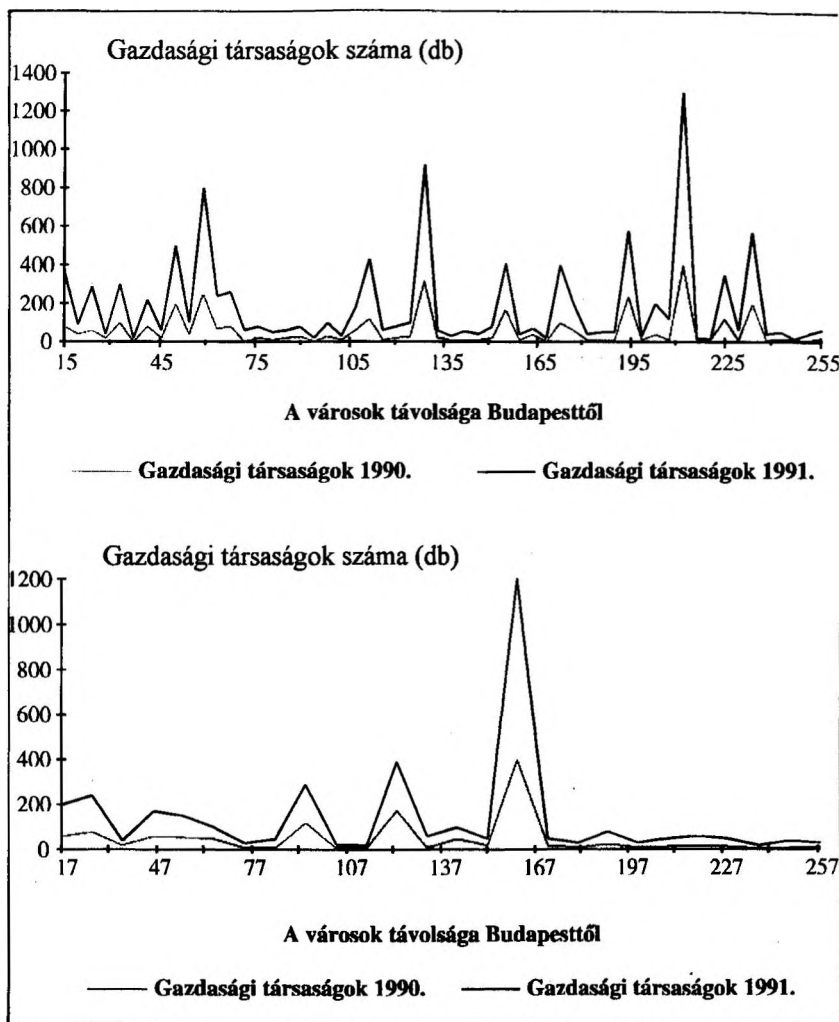
2. 6. a. ábra
Távol Budapesttől I.
Alföld

Forrás: CIM-KE Adattár, 1991.

2. 6. b. ábra
Távol Budapesttől II.
Dunántúl

2. 6. c. ábra
Távol Budapesttől III.
Észak-Magyarország

Forrás: CIM-KE Adattár, 1991.

2. 3. táblázat

A vegyesvállalatok megoszlása a megyékben főbb településtípusok szerint (1990, db)

Megyék	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen	Vállalatok száma *	Részesedés a gazdasági társaságokból (%)
Budapest	-	-	-	3.307	666	35,3
Pest	-	217	234	451	68	26,3
Fejér	79	27	24	130	9	24,9
Győr-Moson-Sopron	119	75	37	231	24	37,1
Komárom-Esztergom	35	70	29	134	12	23,3
Vas	58	13	16	87	10	29,8
Veszprém	43	38	31	112	14	27,2
Baranya	117	19	18	154	17	29,3
Somogy	27	46	26	99	12	21,8
Tolna	38	23	8	69	4	23,7
Zala	30	45	13	88	15	30,3
Hajdú-Bihar	91	14	8	113	10	22,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	39	17	12	68	12	21,8
Jász-Nagykun-Szolnok	26	25	5	56	10	17,2
Bács-Kiskun	80	76	40	196	11	27,1
Békés	30	23	10	63	4	15,3
Csongrád	106	24	6	136	9	21,6
Borsod-Abaúj-Zemplén	75	21	13	109	6	14,8
Heves	24	13	4	44	5	16,2
Nógrád	21	14	11	46	3	17,7
Megyék összesen	1.008	583	545	2.136	255	23,8
Együtt	1.008	583	545	5.443	911	29,4

Forrás: Balászné Varga M. *1974-1989 között

2. 1. 2. 2. Az új vállalkozások ágazati összetétele

Nemcsak a gazdasági társaságok területi elhelyezkedése fontos, hanem azok ágazati⁹ összetétele és annak esetleges változása (2. 7. ábra) is értékes információkat szolgáltathat az egyes térségek vállalkozási-szervezeti átalakulásáról.

A vállalkozások megtelepedésének látványos intenzitása ellenére a vizsgált két időpontban (1990 és 1991) lényeges, *előremutató strukturális átrendeződést nem tapasztaltunk az új szervezetek profiljában*, sőt a szinte minimális tőkebefektetést kívánó kereskedelmi jellegű egységek aránya enyhén növekedett (34,9%-ról 38,1%-ra). A *kereskedelemből* is a legtöbb vállalkozás a fővárosban található (47,5%), majd Pest megye következik (7,8%), és sorrendben Bács-Kiskun, Baranya, Győr-Moson-Sopron, Borsod, Csongrád, Hajdú, Szabolcs megyékben tevékenykedik ezen ágazatban a legtöbb szervezet.

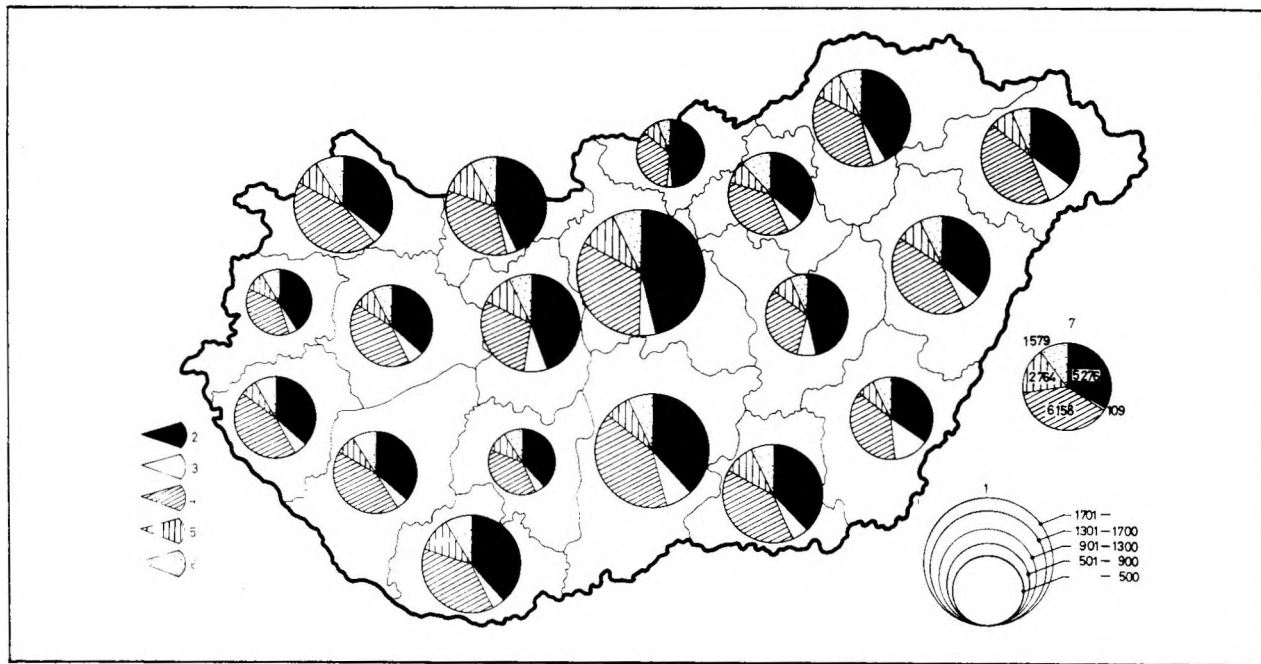
Az ipar a második ágazat, ahol magasnak mondható a társaságok koncentrációja országosan (23,6%). A szakágazati megoszlásban vezetnek a *gépiparhoz* tartozó szervezetek (47,4%), majd a *könnyűipari* profilt megjelölők (26,2%), végül érdemes megemlíteni a *vegyiparban* (8,4%), illetve az *élelmiszeriparban* alakult társaságok arányát.

Szinte minden megyében az előbbi ágazati kört megjelölő szervezetek dominálnak, természetesen tükrözve az egyes térségek ipari, illetve gazdasági potenciálját. Hiszen Pest megyében (12,2%), Bács (5,1%), Borsod (4,2%), Fejér (3,5%), Csongrád (3,4%), Győr (3,4%) és Baranya (3,0%) megyében tömörülnek az ipari termelésre szakosodott új társas vállalkozások, amelyek egyben az adott megyék gazdasági társaságainak 25-35%-át képviselik.

Az építőiparban is számos új vállalkozás szerveződött, mivel az országos arányban 13,3 %-ot képvisel az ágazat. Ennél az átlagnál magasabb értéket találunk természetesen Budapesten (47,4%), majd ezt követi Baranya (15,8%) és Tolna megye (15,7%), ahol a nagy állami építőipari, valamint tervező szervezetek bázisán számos új vállalkozás alakult. Említést érdemel még Pest (14,6%), Vas (14,9%), Fejér (14,5%), Borsod (14,2%) megye, hol hasonlóan jelentős megyei és regionális építőipari szervezetek koncentrációdtak. A *mezőgazdasági* profilú új vállalkozások alapítását és tömeges terjedését az elmúlt időszakban *akadályozta* a földtulajdonnal kapcsolatos törvénykezési munkák elhúzódása, illetve az ehhez kapcsolódó szankciók.

⁹ Természetesen ezen ágazati besorolás csak informatív lehet, jellege nem biztos, hogy megegyezik a tényleges tevékenységgel, hiszen a gyakorlat szerint a vállalkozások bejegyzésekor több profilt adnak, azokat, amelyekben tervezik, elképzelik a működést.

A gazdasági társaságok ágazati szerkezete megyénként
(1991)

Jelmagyarázat:

1 - gazdasági társaságok száma (db), 2 - ipar, építőipar, 3 - mezőgazdaság,
4 - kereskedelem, 5 - gazdasági szolgáltatás, 6 - egyéb, 7 - Budapest

Forrás: CIM-KE Adattár, 1991.

Mindenesetre érthető módon a mezőgazdasági jellegű megyékben alakultak jelentősebb számban agrár-gazdasági társaságok, így Békésben a megyén belüli új vállalkozások közül 13,7%, míg az országosan alakultakból viszont már 8,4% található itt, hasonló bontásban Szabolcsban 8,5-7,4 %, Bácsban 7,4-9,1%, Pest megyében 4,0-11,4%, továbbá kiemelés érdemel Szolnok megye, ahol a szerkezeti arány pár az előbbiekkal ellentétes, 7,2-3,9%-ot képvisel. A mezőgazdaságban a tulajdonviszonyok rendezése után *robbanásszerűen megindul a gazdasági társaságok szervezése*, amelyben majd az agrár termelésre szakosodott megyék játszhatnak döntő szerepet, azonban számban, sőt arányban sem tudják vélhetően elérni a vállalkozások fogadásában már ma is aktív térségeket.

A közlekedés, a vízgazdálkodás és a közösségi szolgáltatások nem képviselnek érzékelhető, vagy kiugró arányt az alapított új vállalkozásokban. Talán vidéken a közlekedésre, vagy inkább a szállításra specializálódott vállalkozások terjedésében az előbbi kettővel ellentétben nagyobb dinamika mutatható ki. Főleg azokban a megyékben, ahol a gazdasági bázis jelentősebb volt, vagy napjainkra más ágazatokban már erőteljesebb a vállalkozások terjedése.

A személyi és a gazdasági szolgáltatásban működő vállalkozásokat három csoportba sorolhatjuk. Az elsőbe tartoznak azok a szervezetek, amelyek a *számítástechnikai szolgáltatásokkal és a kapcsolódó eszközök értékesítésével foglalkoznak.* Ezek között kimagaslóan nagy a fővárosban (68,1%) és Pest megyében (6,2%) bejegyzettek aránya, míg vidéken inkább egyes gazdaságilag aktívabb megyékben, valamint azok nagyvárosaiban jöttek létre helyi alapítású társaságok (Bács 3,0%, Csongrád 2,8%, Fejér 2,4%). Megfigyelhető, hogy ezen piacon néhány már jelentős múlttal és tőkével rendelkező nagyvállalkozás az egyes megyeszékhelyeken kialakította kirendeltségeit, amelyek rendkívül széles választékot kínálnak a szolgáltatásokból és a számítástechnikai termékekből, így a helyi kezdeményezésű vállalkozások igencsak erős versenytársakkal találják szemben magukat. A gazdasági, üzleti tanácsadással foglalkozó vállalkozások többsége - mint a második csoportja ezen meghatározó szolgáltatási körnek - szintén *Budapesten összpontosul* (65,3%). Jól tükrözik - ezen a határozottan a piaci viszonyokra épülő, azokat közvetítő és terjesztő társaságoknak a területi elhelyezkedése - egyrészt az egyes térségek gazdasági aktivitását, helyi és regionális piacaik kibontakozását (Pest, 6,8%, Csongrád 2,4%, Győr-Moson-Sopron 2,1%, Fejér 2,0%), másrészt a jelentős térségi gazdasági bázisok átalakításából fakadó piacközvetítő igényeket (Komárom 2,4%, Borsod 2,6%, Baranya 2,7%). Egyben jelzik azt is, hogy a vállalkozás közvetítő és szervező társaságok terjedésében *hierarchikus rendszer érvényesül*, mivel a nevezett szervezetek kimondottan a térségek nagyvárosaiban kerültek alapításra, és csak lassan, vélhetően majd a piaci viszonyok kibontakozásával jelennek meg a városhálózat további elemeiben (RUTTKAY É. 1992.). A harmadik csoportba tartozó szolgáltatások, így a *háztartási, a személyi, a település- és lakásgazdálkodással, a környezetvédelemmel foglalkozó vállalkozások már egyenletesebben terülnek el az országban*, hiszen a konkrét helyi,

térségi igények kielégítésére hivatottak, de továbbra is kiugranak a vállalkozások telepítésében a korábban már kiemelt aktív megyék, illetve azok központjai.

Az egészségügyi, a szociális és a kulturális szolgáltatásokra szakosodott gazdasági társaságok alapvetően Budapestre koncentrálnak (61,3%), hiszen a legnagyobb felvevő piac itt található, de lassan már terjednek az ország más térségei felé is, ezeken belül a nagyvárosokba, a megyeközpontokba¹⁰.

Az egészségügyi szolgáltatások vállalkozásai ugyancsak a fővárosban összpontosulnak (62,7%), ám kiugró az arányuk Győr-Moson-Sopron megyében (8,6%), ahol főleg a határ menti helyzet következtében pl. a fogorvoslásra szakosodott vállalkozások telepedtek meg. Az oktatási profilú társaságoknál is kimutathattunk valamiféle területi specializációt, hiszen az ágazati átlaghoz képest csökkent már a főváros aránya (49,2%). Főleg az egyetemi-felsőoktatási centrumokban (Hajdú 4,8%, Csongrád 4,0%, Baranya 3,7%, Győr-Moson-Sopron 3,7%), illetve néhány munkanélküliséggel küszködő megyében (Nógrád 3,5%, Bács 3,7%) kerültek alapításra olyan szervezetek, amelyek a helyi, vagy regionális át- és továbbképzési piac igényeit elégítik ki. A kulturális szolgáltatásokban (többségében könyv- és lapkiadás) még nem érződik ezen piac szerveződése, hiszen a vállalkozások jelentős többségét ismét Budapesten (66,9%) és Pest megyében (6,2%) alapították, vannak persze vidéken is társaságok (kiemelhető Baranya 2,9%, Bács 2,7%, Győr-Moson-Sopron 2,0%), azonban látványos terjedésükről egyelőre nem számolhatunk be.

2. 1. 3. A külföldi tőkeérdekeltségű vállalkozások

Kialakulnak lassan az újdonságok megtelepedésének tengelyei és csomópont jellegű szigetei az országban. Ezek pontosabb feltáráshoz a külföldi működő tőke megtelepedésének területi összefüggései további adalékot szolgáltathatnak.

Jelentős liberalizálás zajlott le hazánkban az elmúlt években a külföldi érdekeltségű vegyesvállalatok alapítási feltételeiben (HAMAR J. 1992.). Ennek eredményeképpen az 1989. évi kb. 300 millió dolláros befektetéssel szemben 1991. végén hozzávetőleg 2,8 milliárd dollár külföldi működő tőke áramlott az országba és a szervezetek száma a két esztendőben 1000-ról 10.550 emelkedett¹¹. Azt, hogy a tőkenövekedés mértéke lassú-e vagy sem, nehéz eldönteni. A Magyarországgal közel azonos nagyságú Portugáliában 1982 és 1987 között évente 150-300 millió dollár, míg Görögországban 450-700 millió dollár tőkét importáltak (KING, T. 1991-92.). Figyelembe véve, hogy a *volt kelet-európai szocialista országokban megtelepedett külföldi tőke több mint fele nálunk találta meg a*

¹⁰ Mindezt bizonyítja, hogy a vidéken bejegyzett közel 600 szervezetből 350 található a 20 nagyvárosban és a fennmaradó 250 oszlik meg a településhálózat többi tagja között.

¹¹ Forrás: Info-Társadalomtudomány 20. sz. 88. p.

legkedvezőbb befektetési lehetőségeket (MÁDI I. 1992.) valószínűsíthető, hogy országunk és annak gazdasága megfelelő körülményeket tud teremteni a folyamatos tőkeimportnak.

Általában jellemző tehát, hogy a külföldi tőke érdeklődése ugrásszerűen nőtt az ország iránt, de a befektetések nagysága egy szervezetre vonatkozóan a korábbi évekhez mérten csökkent. Sok-sok *kis tőke* (magas az 1 millió Ft alatti külföldi részesedés aránya) a termelő szféra helyett a *tercier szektorba áramlott*, ezen belül is a *kereskedelembé*. Mindezt jelzi, hogy a vállalkozások még inkább a letelepedést és a *jelenlétet szorgalmazzák*, illetve mások a gyors megtérülést, a kedvezmények azonnali kihasználását tartják előbbre valónak a stabil, hosszú távú integrálódással szemben (KLEKNER P. 1990.).

Az országba áramló külföldi tőke alapvetően azokat a térségeket (megyéket) keresi, ahol a legkedvezőbbek a termelési-tevékenységi feltételek, vagy voltak már az ottani gazdasági szervezetekkel együttműködési kapcsolataik. Így újból magas a *főváros és Pest megye aránya*, hiszen a vegyesvállalatok 80%-a, az importált működő tőke 3/4-e, az együttes tőke 70%-a itt koncentrálódik. A korábbi években és jelenleg is preferált térség az *Északnyugat-Dunántúl*, de az 1990. évi alapítási dömping elérte már *Baranya megyét, Dél- és Kelet-Alföld egyes megyéit is* (Csongrád, Hajdú-Bihar). Ezen utóbbi térségek felértékelődése részben a volt szovjet és román, szerb-balkáni piachoz való közelségükkel, részben a viszonylag korszerű (új) termelési infrastruktúrájukkal, és nem utolsósorban az országos átlagnál mérsékelt bérekkel magyarázható.

Rendkívül *dinamikus terjedés* jellemző a vegyesvállalatokra (2. 3. táblázat), hiszen számuk közel meghatszorosodott a két esztendő alatt (1989-1990). Területi eloszlásukban azonban lényeges változás nem következett be, hiszen továbbra is kiemelt telephelyi központ a főváros és Pest megye települései (66,0%), majd az Északnyugat-Dunántúl (12,1%), a Dél-Dunántúl (7,1%) és a Dél-Alföld (7,0%) közel azonos arányban szerepelnek, végül lemarad Észak-Alföld (4,1%), valamint Észak-Magyarország térsége (3,5%).

A vegyesvállalatok szerepéről az egyes térségekben akkor kaphatunk eligazító információkat, ha részesedésüket az *új társas vállalkozásokon belül vizsgáljuk*. A megyék átlagában minden *negyedik új vállalkozásban van külföldi működő tőke*, de ennek országos eloszlása felvillanthatja már az egyes megyék, térségek gazdasági aktivitását, innováció fogadóképességét. Győr-Moson-Sopron, Vas megyében jóval az átlag feletti a vegyesvállalatok jelenléte a gazdasági társaságokban, de ebben a térségben még Veszprém és kisebb mértékben Fejér megyét is ez jellemzi. A többi makrorégióban csak egy-egy megye ugrik ki számottevő vegyesvállalati részesedéssel az új vállalkozásokban, így Baranya, Zala megye a Dunántúlon, az Alföldön pedig egyedül Bács-Kiskun megye (SÁNTHA J-né 1992.). Egyértelmű, hogy ezen térségek több *új ismeretet, kapcsolatot, tevékenységi módot és gazdasági megújítási lehetőséget koncentrálnak*, de egyben azok jobban szétterülnek, mint ahol a vállalkozásokon belül alacsonyabbak a külföldi

érdekeltségek, vagy azok csupán néhány nagyobb tőkeállományú szervezetben koncentrálódnak.

A vegyesvállalatok Budapesten kívül a nevezett megyék központjaiba (47%), egyes esetekben az ottani nagyvárosokba települnek, hiszen itt kedvező a termelési-tevékenységi infrastruktúra, megfelelően magas a kereslet, illetve könnyen elérhetők a többi centrumok, térségek.

A városok nagysága szerint a vegyesvállalatok az alábbiak szerint oszlanak el az 1990. év végi állapot szerint:

Városok népessége	Vegyesvállalat száma (db)					Nincs
	-5 alatt	6-10	11-20 között	21-50	51- felett	
20.000 fő alatt	60	4	4	1	-	36
20.001-50.000 fő között	14	9	8	8	-	1
50.001-100.000 fő között	-	-	3	8	1	-
100.001 fő felett	-	-	-	1	7	-
Összesen	74	13	15	18	8	37

Forrás: BALÁZSNÉ VARGA M. 1991.

A 165 városból - a megfigyelés évében - csupán 37-be nem települt még vegyesvállalat, 74 városban a számuk 5 szervezet alatt van, illetve a többi, elsősorban közép- és nagyvárosban legalább 5-nél több külföldi tőkeérdekeltségű vállalkozás található a helyi-városi gazdaságban. A falvakban néhány vegyesvállalat bukkant fel - Pest megye nélkül az összes szervezet 5,4%-át teszik ki -, döntően ezek is a fentebb említett magterületeken, az idegenforgalmilag frekvenciált térségekben kerültek bejegyzésre, illetve ahol megfelelő az infrastruktúra és a gazdasági bázis a külföldi vállalkozások fogadására.

A vegyesvállalatok térbeli terjedéséről sajnos nagyon kevés információval rendelkezünk, hiszen ma már roppant nehéz évről-évre településszinten összegyűjteni a vállalkozások számát, vagy netalántán azok jellegét, fontosabb gazdasági mutatóit. Győr-Moson-Sopron megyére rendelkezésre állt egy elemző tanulmány (PÁLL GY. 1992.), amelyből feldolgozható volt 1986-tól 1991. év végéig településszinten a külföldi tőkeérdekeltségű új vállalkozások megjelenése és terjedése, amelyet évenként a 2. 8. ábrán követhetünk nyomon.

A megyeszékhely kitüntetett helyzetben van a szervezetek fogadásában, hiszen a vegyesvállalatok 40,7%-át tömöríti. Ez a koncentráció a vizsgált időszakban csupán 6%-kal csökkent. Sopron áll a második helyen a vállalkozások fogadásában, itt a koncentráció nem csökkent 1988-tól 1991-ig, hanem 21,3%-ról 26,4%-ra növekedett.

A városok sorrendjében az előző centrumnál gazdaságilag sokoldalúbb Mosonmagyaróvár következik, ahol viszont 16,0%-ról 12,3%-ra csökkent a szervezetek térségi szinthez mért tömörülése. Érdekes, hogy a megye további két kisvárosában csak néhány szervezet telepedett meg, ennek okait döntően infrastrukturális helyzetükre vezethetjük vissza. A megye *falusi térségeiben* a vállalkozások telephely választásánál és egyben megtelepedésénél meghatározó szempont volt az *osztrák-magyar határhoz való közelség*, illetve a megfelelő *közlekedési kapcsolatok megléte*, valamint a *település infrastruktúra kiépültsége*. Így a vizsgált megyében a vegyesvállalatok látványosan és dinamikusán sűrűsödtek Rajka és Hegyeshalom térségében, mint exponált határ menti településeken, valamint Nagycenk és Fertőszentmiklós mikrorégióban, ahol részben a határmentiség, részben pedig a megfelelő települési és termelési környezet biztosítva volt, de a telephely választásánál a nagyváros közelségét is meghatározónak tekintették, hiszen a győri agglomeráció falvaiban is egyre nagyobb számban jelentek meg.

A vegyesvállalatok *gazdasági jellegében* (2. 9. ábra) egyre erőteljesebben dominálnak a *kereskedelmi tevékenységet* folytató szervezetek, döntően Budapest központtal, illetve az egyes előbb említett megyék székhelyeivel. Az *ipari*, építőipari vállalkozások a fővárost és Pest megyét részesítik előnyben a telephely választásnál, de szép számmal találhatók Győr-Moson-Sopron, Bács-Kiskun, Komárom-Esztergom, Fejér és Baranya megyében. Visszafogottság tapasztalható a *mezőgazdasági külföldi érdekeltségű vállalkozások elterjedésében* (talán Bács-Kiskun megyében van egynéhány). A *szolgáltatást végző szervezetek* szintén a kedvező piacok következtében sűrűsödnek a fővárosban, de Győr-Moson-Sopron megyében is érzékelhetően megtelepedtek, aminek magyarázata a nyugati határ közelségén túl részben a térség gazdasági aktivitásában, részben pedig a továbblépés lehetőségében (Szlovákia felé) keresendő.

Nem könnyű annak megállapítása, hogy egyrészt *mely országokból érkezik a külföldi tőke* az egyes térségekbe és valójában *milyen nagyságú tőkét képvisel a jelenléte*.

Ezen összefüggések területi aspektusainak az elemzéséhez egy közel 1000 vegyesvállalat adatait tartalmazó kiadvány állt rendelkezésünkre¹², amelynek nagy előnye, hogy a jelentősebb, magukra igazán adó és egyben működő szervezetek adatait tartalmazza.

Egyben *mintaként* jól illusztrálhatjuk ezzel az adatsorral a *tőkeimportőrök származási országát* és azok *térségi megjelenését*¹³ is. A mintában szereplő több mint 41 milliárd Ft működő tőkeimport döntően Európából és az Egyesült Államokból származik. A 48 országot regisztráló listánkból azonban csak néhány országot tekinthetünk meghatározó tőkebeszállítónak, így *Ausztriát (29,8%), Németországot (11,7%), az USA-t, Kanadát (14,9%), Olaszországot (6,7%), Svájcot (6,6%) és Nagy-Britanniát (6,3%), illetve a Közös Piacához tartozó további országokat (9,3%)*. Vizsgálatunk szempontjaiból inkább az a

¹² Joint ventures in Hungary with foreign participation. Magyar Gazdasági Kamara, Magazin Kiadó, Budapest, 1991.

¹³ Az adatbázis feldolgozását Dusek Tamás végezte.

fontos, hogy a befektetések telephely választásának döntő helye Budapest, hiszen mintánk szerint minden 100 Ft befektetésből 70 Ft a fővárosba került, és ha még Pest megyét is hozzávesszük - mivel az agglomerációs térség is kiemelkedő befektetési övezet -, akkor további 7,5 Ft-tal gyarapszik a centrum térségek külföldi működő tőke koncentrációja.

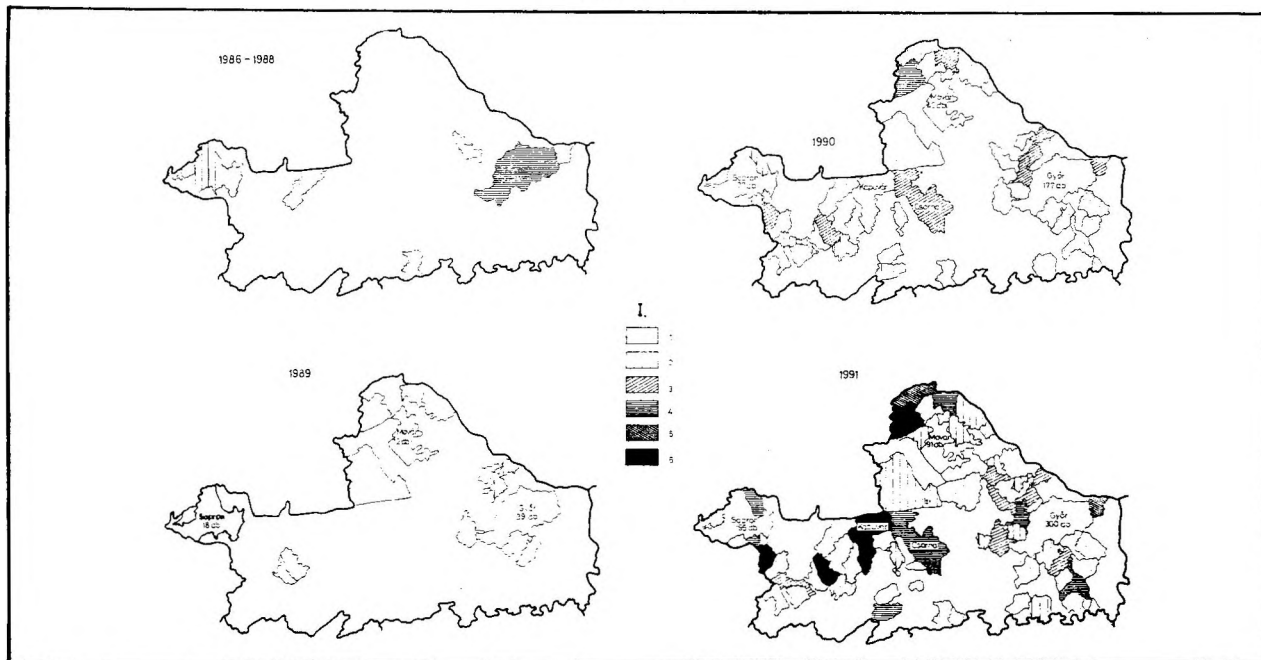
A külföldi tőke nagyságát megyénként és származási országonként feltüntető 2. 10. ábrán kitűnik, hogy az osztrák tőke kimondottan az Észak-Dunántúl megyéit (78,6%) részesíti előnyben a vidéken belül, a német tőke már egyenletesebben eloszlik az országban és szinte mindenütt jelen van. A két ország befektetői szinte kerülnek egymást, mert ahol jelentős az osztrák részesedés, ott visszafogottabb a német részvétel és fordítva. Érdekes, hogy a svájciak inkább az alföldi térségeket (71,6%), az ottani gazdasági bázist preferálják, kimagaslóak ezen belül a Szabolcs-Szatmár megyei befektetések; az olasz vállalkozók Pest megye mellett (79,6%) a déli és a keleti országhatárhoz közeli centrumokban telepednek meg; kiemelkednek az angol befektetők Pest (92,5%) és kisebb részben Heves megyében. Szólni kell még a Lichtensteinből származó tőkéről is, hiszen volumene nem elhanyagolható (2,6%). Fejér, valamint Békés megyében nagysága meghatározó, de Veszprém és Zala megyében is jelentős szerepet játszik.

A külföldi tőke eloszlása mást mutat a szervezetek száma és mást a tőkenagyság alapján. Az előbbi esetben jóval kiegyensúlyozottabb a vállalkozások terjedése az országban, természetesen kitűnik Pest megye magas koncentrációja. Viszont ismételtelen megerősíthetjük, hogy az Észak-Dunántúl (kivéve az Oroszlány-Kisbér-Mór-Zirc-Pápa-Sárvár-Csorna által határolt belső perifériát), különösen a Duna mentén, valamint Veszprém és Fejér megyében, illetve a főváros nyugati agglomerációjában tömörülnek a külföldi tőkeérdekeltségű vállalkozások.

A klasszikus hazai észak-keleti-dél-nyugati ipari tengelyből csak a dunántúli és a főváros környéki térségekben található gazdasági egységek és azok települései tudtak megfelelő feltételt biztosítani a külföldi vállalkozások megtelepedéséhez, részvételéhez a vállalkozásokban. Az Alföld - mintánk alapján - nem kimondottan preferált térsége a külföldi érdekeltségű vállalkozásoknak. A vizsgálatban szereplő külföldi tőke 4,3%-a, míg a vidékre telepedett 15,8%-a található a hat alföldi megyében.

Két nagyvárosban, Szegeden és Debrecenben számos szervezet tevékenykedik, de csak az utóbbi centrumban jelentősebb a vállalkozások alaptőkéjében a külföldi részarány. Észak-Magyarországon Borsod megyében találjuk a legtöbb szervezetet, ezek között a német és a francia érdekeltség dominál; Nógrádban kevés vállalkozás van, de nagy tőkeerővel (Japán, Svájc), végül Hevesben a svéd és a német vállalkozók találtak szerény befektetési lehetőségeket.

2. 8. ábra
A vegyesvállalatok terjedése Győr-Moson-Sopron megyében
(1986-1991)

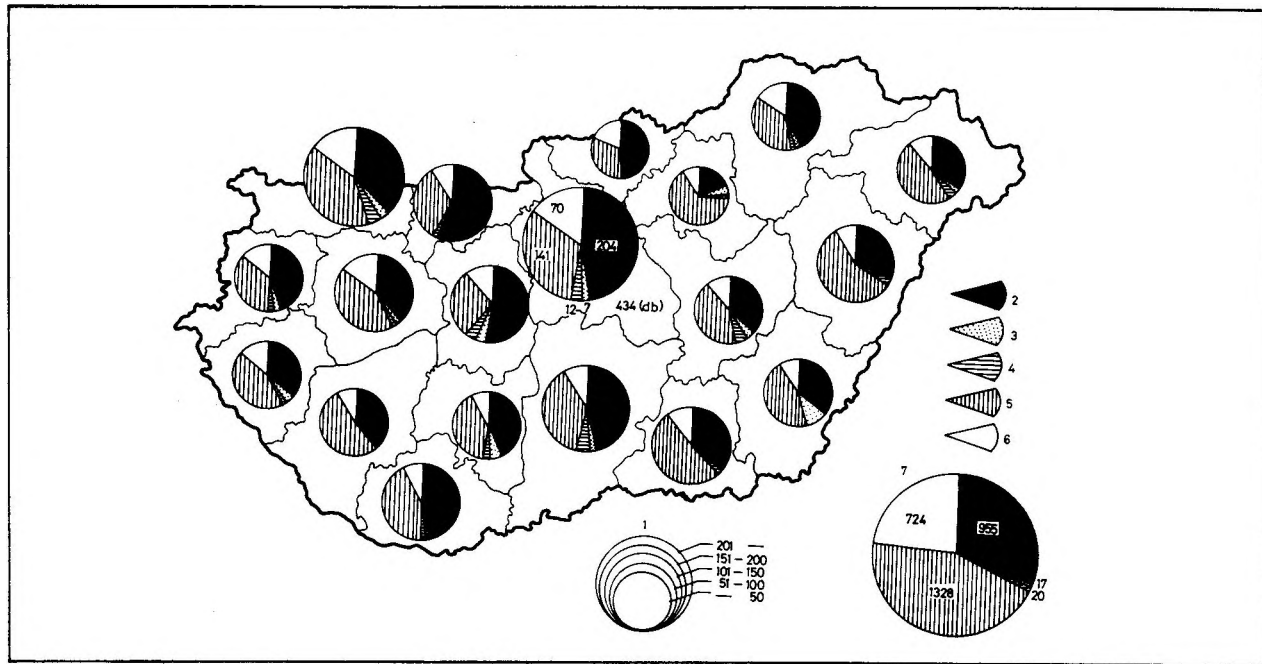

Jelmagyarázat:

I. szervezetek száma (db)

Forrás: PÁLI. GY. 1992

4. 7. ADT
 A vegyesvállalatok száma és ágazati szerkezete megyénként
 (1990)

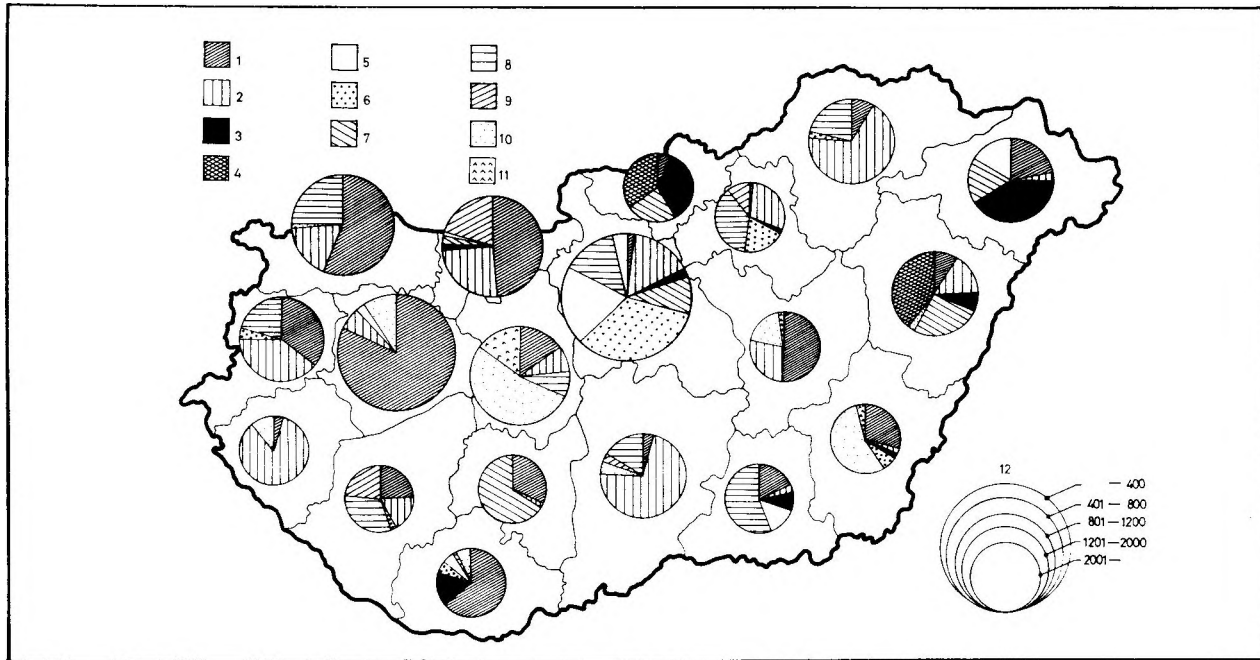

Jelmagyarázat:

1 - vegyesvállalatok száma (db), 2 - ipar, építőipar, 3 - mezőgazdaság, 4 - közlekedés, vízgazdálkodás, 5 - kereskedelem, 6 - szolgáltatás, 7 - Budapest (3044 db)

Forrás: BALÁZSNÉ VARGA M., 1991.

2. 10. ábra
A főbb tőkeimportőr országok
(millió Ft-ban)

Jelmagyarázat:

1 - Ausztria, 2 - Németország, 3 - Svájc, 4 - Japán, 5 - Olaszország, 6 - Nagy-Britannia,
7 - USA-Kanada, 8 - a többi EK-ország, 9 - a Szovjetunió utódállamai, 10 - Lichtenstein,
11 - egyéb, 12 - a külföldi tőke nagysága millió Ft-ban

A külföldi működő tőke ugyan kiváló barométere a gazdaság megújításának, aktivitásának, de egyben jelzi azokat a térségeket is, amelyekben a vállalkozások sokoldalúak, a *helyi és a regionális piacok* már szerveződnek, mindezek mellett a település és termelési infrastruktúra is megfelelő színvonalú. *A vegyesvállalatok Budapesten, főleg annak nyugati agglomerációs övezeteiben koncentrálnak. Kiemelkedik még az Északnyugat-Dunántúl térsége, és szigetszerűen a regionális funkciókat tömörítő nagyvárosok, illetve a megfelelő adottsággal rendelkező, néhány, többségében a Dunántúlon található középváros.*

2. 1. 4. A privatizáció első akcióinak néhány területi összefüggése

A szervezeti innovációknál kell megemlíteni a *privatizáció* hatását a térszerkezetre. Hiszen a magán vagy társas vállalkozói tulajdonba került egységek, szervezetek regionális és településhálózati eloszlása, illetve terjedése kiválóan tükrözi az újdonságok fogadását, de egyben az adott térségek *gazdaságának aktivitására* is utal, mivel a megújítás egyik fontos jelzőszámának is tekinthetők a vásárlások, az átalakulások mértéke, illetve azok intenzitása.

Privatizációs módszerként hazánkban jelenleg több eljárást alkalmaznak. Így a spontán privatizációt, ekkor a vállalat társaságok csokrára bomlik és azok értékesülhetnek; az átalakulást, a vállalat egy az egyben történő társasággá alakulását, majd abból az üzletrészeket, részvényeket eladják; az aktív privatizációt, az Állami Vagyonügynökség (ÁVÜ) által kezdeményezett és közvetlenül vezérelt eladást; az előprivatizációt, vendéglátó és kereskedelmi üzletek (bérleti jogának) értékesítését. Végül 1991-ben vezették be az ún. önprivatizációt, amelyben az ÁVÜ közvetlenül nem avatkozik be a privatizációs folyamatba, azt egy általa elismert tanácsadó cég végzi, a saját felelősségére és üzleti kockázatára. Az utóbbi konstrukció kötelezően előnyben részesíti az adott vállalat dolgozóit-vezetőit (CSILLAG I. 1992.).

Sajnos ma még rendkívül *kevés adattal* rendelkezünk a magánkézbe került vagy kerülő állami szervezetekről és kimondottan azok *térségi eloszlásáról*.

Elsőként tekintsük át az előprivatizációba bevont¹⁴ üzletek megyei és főbb települések szerinti megoszlását (2. 4. táblázat).

Az üzletek közel egynegyede *Budapesten található, 30%-a a megyeközpontokban, és 33%-a a városokban.* A fennmaradó 12%-ot adják a falvak, ahol a fogyasztási szövetkezetek

¹⁴ Az előprivatizációba az állami kereskedelmi és szolgáltató, de termelő vállalatok üzlethelyiségei kerülnek értékesítésre az egyéni és csoportos vállalkozások számára. A privatizálás során nemcsak az adott állami egységek saját tulajdonú üzletei, hanem azok bérleményei is kalapács alá kerülnek, de az üzletek jellege alapján tevékenységi megkülönböztetés is vannak (könyvtár, élelmiszerbolt, gyermekélelmiszer).

építették ki a kereskedelmi és részben a szolgáltatói hálózatot - az utóbbit inkább az egyéni vállalkozók -, így azok nem kerülhettek a privatizálási listára. Viszont Pest és Veszprém megyében - a térségek sajátossága miatt (fővárosi agglomeráció, idegenforgalmi területek) - a községekbe is települtek állami ellátó-szolgáltató szervezetek, így ezekben a megyékben az üzletek nagy száma kerülhet magánkézbe a községekben is. A településhálózat másik két szintjén és azok térségi eloszlásában az előzőkhöz képest lényeges mást, újat nem tudunk mondani. A központi településekben, alapvetően a városokban működnek az állami tulajdonú kereskedelmi és szolgáltatói egységek, így ezekben a centrumokban indulhat meg erőteljesebben a kereskedelmi, valamint vendéglátó egységek privatizációja, ám annak mértéke regionálisan igencsak eltérő. Információink szerint 1991-ben 3762 üzletet, vagy annak bérleti jogát hirdették meg, ebből eladtak 2120 egységet, 1729 esetben árverést tartottak, a fennmaradónál, 391-nél egyéb privatizációs eljárást alkalmaztak (DICZHÁZI B. 1992., VOSZKA É. 1992.). Az előprivatizációból származó bevétel 1991-ben 5088 millió Ft, egy eladott üzlet átlagára 2,9 millió Ft volt¹⁵.

A vállalatok privatizációjához tekintjük át az *állami vállalatok számának és részesedésének változását az egyes megyékben 1990 és 1991 szeptembere között* az alábbi táblázat alapján:

Részesedés a gazdasági szervezetekből	Vállalatok száma (db)				
	-60	61-80	81-100	101 felett	Összesen
- 10% alatt		Somogy		Győr	2
10,1-15,0	Heves	Fejér	Veszprém	Budapest	
		Jász	Baranya		7
		Szabolcs			
15,1-20,0	Komárom	Csongrád	Békés	Borsod	6
	Vas, Tolna				
20,1-25,0	Zala	-	Nógrád		
			Hajdú		4
			Pest		
25,1 felett			Bács		1
Összesen:	5	4	8	3	20

Forrás: CIM-KE Adattár

Kettős következtetést vonhatunk le az adatsorból. Az egyik, hogy azokban a megyékben *csökkent* az állami vállalatok részesedése az összes gazdasági szervezeten belül, ahol rendkívül intenzívnek ítéltük meg a *szervezeti innovációt*, az új gazdasági egységek alakulásának ütemét. Másrészt az állami vállalatok száma viszonylag magas még ezen aktív térségekben is, tehát az *állami tulajdonú szervezetek privatizációja lényegében még csak elkezdődött, megindult*.

¹⁵ Magyar Hírlap 1992. február 13.

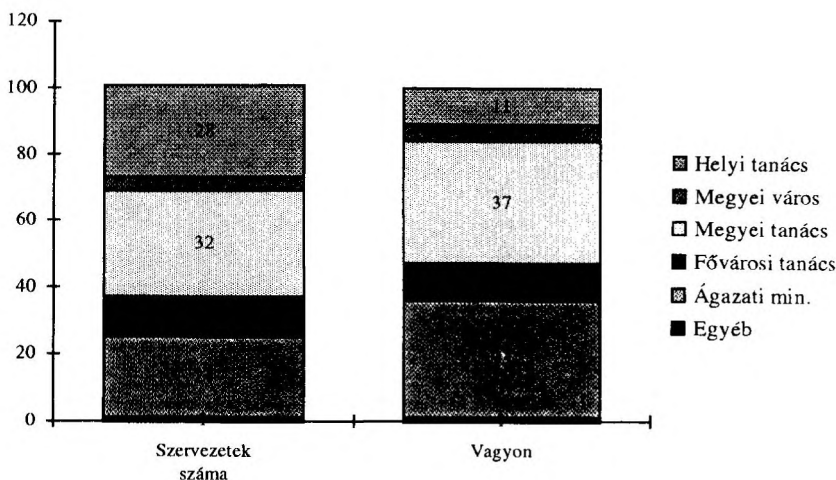
2. 4. táblázat

Az előprivatizációba bevont üzletek
megyék és főbb településtípusok szerint (1991, db)

Megye	Megyeszékhely	Város	Falu	Összesen
Budapest	2.267	-	-	2.267
Pest	-	383	318	701
Fejér	194	196	69	459
Győr-Moson-Sopron	258	229	10	497
Komárom-Esztergom	57	111	42	210
Vas	125	88	13	226
Veszprém	81	195	125	401
Baranya	214	85	58	357
Somogy	76	94	49	219
Tolna	50	56	16	122
Zala	118	170	39	325
Bács-Kiskun	108	143	28	279
Békés	77	195	33	305
Csongrád	282	258	7	547
Hajdú-Bihar	204	100	31	335
Jász-Nagykun-Szolnok	128	165	22	315
Szabolcs-Szatmár-Bereg	173	84	63	320
Borsod-Abaúj-Zemplén	269	119	52	440
Heves	90	119	54	263
Nógrád	145	87	53	285
Megyék összesen	4.916	2.877	1.082	8.875

Forrás: Előprivatizációs címlista. Glob Kft., Budapest, 1991.

Ennek a folyamatnak a meggyorsítását hivatott szolgálni a fentiekben jelzett *önprivatizációs* program. A program első lépésében a 300 fő, 300 millió Ft vagyon és forgalom alatti, főleg a helyi-térségi ellátást, kisebb termelést, inkább a javító szolgáltatásokat végző vállalatokat vonták be. A vállalati körre még az is jellemző, hogy ebbe a nagyságrendbe tartoznak a *korábbi tanácsi felügyelet alá tartozó termelő és szolgáltató gazdasági egységek is*, vagyis az önprivatizálás első menetében ajánlott szervezetek alapítás szerint a következők szerint oszlanak meg (%-ban):

Forrás: ÁVÜ

A döntően tanácsi alapítású vállalatok a *megyeszékhelyeken (36,0%)*, a *megyék városaiban (34,5%)* közel azonos arányban találhatóak, a falvakban számuk már elenyésző, inkább a kisebb gépipari és fémfeldolgozó kisvállalatok kerültek innen a listára. A budapesti székhelyű önprivatizációra kijelölt állami tulajdonú vállalatok nagyobb hányada ágazati alapítású, szintén javító-karbantartó-szolgáltató profillal tevékenykednek, de itt bukkannak fel az egyes minisztériumok által korábban létrehozott háttér tervezési-szervezési információs intézetek is.

Az önprivatizáció első szakaszában kijelölt állami vállalatok megyei szintű megoszlását mutatja a 2. 5. táblázat.

A vállalati vagyon alapján a szervezetek döntő hányada a fővárosban található. Kiemelkednek a *jelentősebb gazdasági potenciállal rendelkező térségek*, nem ismerhettünk fel azonban semmilyen karakteres területi elkülönülést, különbséget. Lényegében a fentebb megjelölt 300-as szempont érvényesült maradéktalanul, a profilok szinte mindenütt egyformák, mondhatni az *uniformizált ellátó-szolgáltató helyi és térségi igényeket kielégítő szervezetek* azonos típusa található minden megyében. Nem könnyű megbecsülni ezen privatizációs program sikerét, hiszen publikált adatokat még nem találtunk az 1991 augusztusában indult akcióról, illetve jelzésértékkel utalnak arra, hogy 218 elfogadott privatizációból 20 már az önprivatizációs programból került ki 1,1 milliárd Ft értékben (DICZHÁZI B. 1992.).

Ezen vállalatok között a felszereltségben, technikai színvonalban, piaci kapcsolatokban és persze a termelési, tevékenységi jellegben nagy eltérések mutatkoznak. Nem lényegtelen ezeken belül a *vállalat elhelyezkedése, helyi és térségi piacának volumene, annak mozgása, egyéb, más gazdasági lehetőségei*. Végezetül éppen ezen profilokban szaporodtak el látványosan az elmúlt időszakban igazán piacorientált kis- és középvállalkozások. Nem nehéz azt megbecsülni - az előzetes területi adatok hiányában sem -, hogy a gazdasági-szervezeti innovációkban aktívabb térségekben ezek, és persze további állami vállalatok is jobban elkelnek majd, mint a szerényebb vállalkozási aktivitást mutató régiókban.

A *privatizáció* rendkívül bonyolult és hosszan tartó folyamat, ám itt is fel kell hívnunk a figyelmet a *térségi-területi összefüggésekre*, amelyek véleményünk szerint igencsak elsikkadtak ezen sokirányú akcióban. Hiszen egyrészt a kínálatot, annak módját, a kapcsolódó kedvezményeket, ösztönzőket befolyásolhatják a térségi faktorok, másrészt pedig a keresletre hatnak a *helyi-regionális adottságok*, így a *lokális piac jellege, annak szereplői, a gazdasági egységek együttműködési lehetőségei*, de megemlíthetjük a munkaerő összetételét, illetve a helyi önkormányzatok vállalkozás támogató vagy éppen arra érzéketlen politikáját, annak eszközrendszerét. Ma már nem lehet az országot, annak térségeit uniformizálni, igenis jelentős különbségek vannak a felsoroltakban, és ez kihat a privatizációra, annak sikerére is.

2. 5. táblázat

Az önprivatizáció első lépcsőfokába bevont
vállalatok adatai megyék szerint (1991, db)

Megye	Egységek (db)	Létszám (fő)	Vagyon (millió Ft)	Forgalom (millió Ft)	Megoszlás (%)
Budapest	101	13.216	10.240,2	6.530,8	34,8
Pest	19	1.937	1.136,4	814,4	3,9
Fejér	12	1.386	856,7	452,1	2,9
Győr-Moson-Sopron	12	1.299	747,7	509,2	2,5
Komárom-Esztergom	14	1.280	1.131,6	504,4	3,8
Vas	5	736	603,7	286,5	2,1
Veszprém	12	1.411	889,7	802,3	3,0
Baranya	19	2.686	1.612,6	744,4	5,5
Somogy	9	593	295,9	184,6	1,0
Tolna	17	1.360	1.163,5	385,5	3,9
Zala	15	2.374	1.371,4	700,2	4,8
Hajdú-Bihar	13	1.765	1.041,1	551,7	3,5
Jász-Nagykun-Szolnok	13	1.921	1.187,5	532,8	4,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	9	1.313	942,3	515,6	3,2
Bács-Kiskun	17	2.380	1.628,0	742,6	5,5
Békés	17	1.870	1.351,7	518,0	4,6
Csongrád	9	1.360	892,4	576,3	3,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	20	1.848	879,4	603,9	3,0
Heves	14	1.810	1.089,9	616,5	3,7
Nógrád	6	574	387,1	351,6	1,3
Megyék összesen	353	43.119	29.448,8	16.923,4	100,0

Forrás: ÁVÜ

2. 2. Termék és tevékenység innovációk

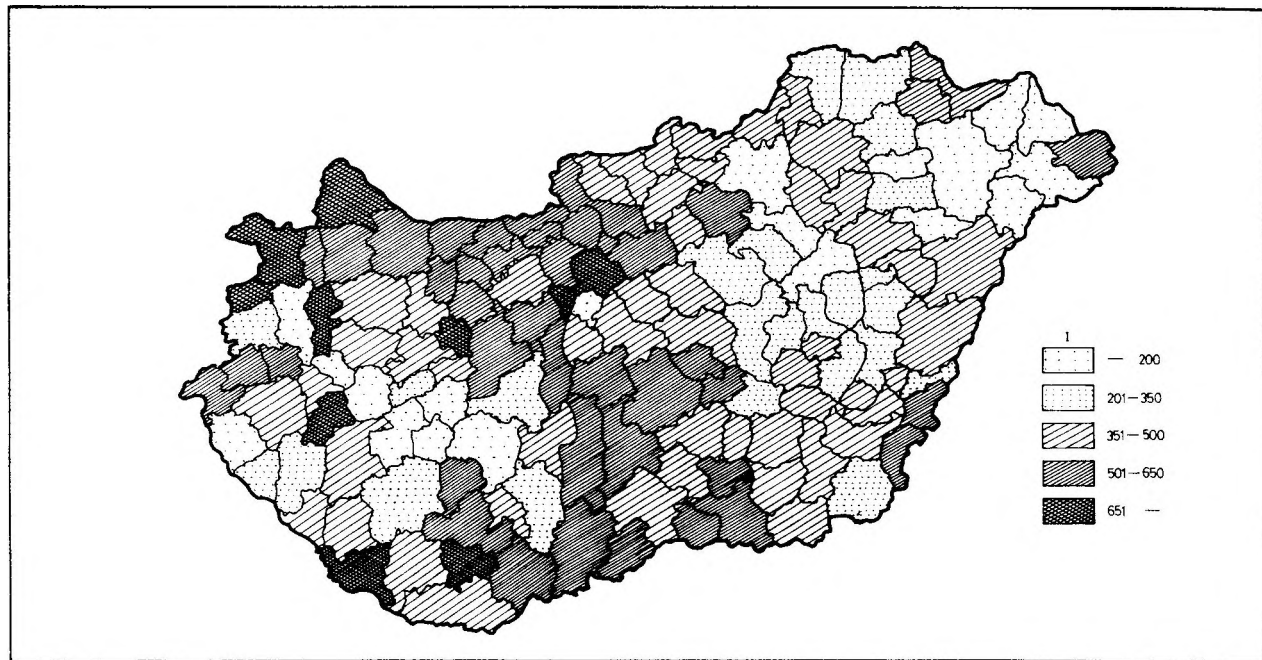
2. 2. 1. Az utazási aktivitás: a világútlevelek

A nyolcvanas évek végére egyre nyitottabbá vált az ország. A lakosság mind nagyobb tömegei *utaznak már külföldre*, ott újabb és újabb tevékenységekkel, termékekkel és természetesen gondolatokkal ismerkednek meg. Az utazási kedv, lehetőség alkalmat adott eddig nem ismert, vagy nehezen megszerezhető termékek és tevékenységek behozatalára, azok egyre szélesebb körben való használatára. *A lakosság utazásait, mint az innovációk egyik fontos közvetítőjét tekinthetjük* (RECHNITZER J. 1991a.). Az országhatárok megnyitására való reagálást a világútlevelek kiváltásával mértük le, hiszen ezen dokumentum jelezheti az egyes térségek népségének *újdonság fogadó képességét*. Érzékelhető az ország megosztottsága (2. 11. ábra), hiszen az Északnyugat-Dunántúlon, a fővárosban és környékén, a Duna felső és alsó szakasza mentén, továbbá néhány határmenti mikrotérségben szembetűnően magas a kiváltott világútlevelek aránya. Míg a Dunántúl és az Alföld középső részén, az északi országrészekben az aktivitás mérsékeltebb, ezen belül persze kiugranak ismét a nagyvárosok és környezetük, ahol érzékelhetőbb a lakosság utazási-kommunikációs hajlandósága.

2. 2. 2. A személygépkocsi értékesítő hálózat

Tevékenység innovációnak tekintjük az autó értékesítő hálózat kialakulását is, hiszen egyrészt *új terméket ismert meg a fogyasztóval* - vélhetően egy a korábitól más üzleti-értékesítési magatartás mellett -, másrészt a járművel együtt *új szolgáltatásokat is kínál* (javítás-karbantartás, alkatrészellátás, használt autókereskedelem stb.). A különféle márkák személy- és haszonjármű értékesítési hálózatának a megjelenése, terjedése *jól tükrözi a térségekről, centrumokról alkotott gazdasági potenciál képet és megítélést*, valamint az ottani *vállalkozói környezet fogadóképességét*, illetve az egyes márkák hazai kizárólagos terjesztőinek elképzelését.

2. 11. ábra
A kiváltott világútlevelék a városkörnyék körzetekben

Jelmagyarázat:

Az 1000 lakosra jutó útlevelék száma (db)

Forrás: BM adatközlése, 1989. szeptember 15.

Az évtizedeken át szocialista gépkocsikon nevelkedett magyar fogyasztó megdöbbenéssel tapasztalta, hogy az elmúlt két évben tömegesen érkeztek az országba használt és új nyugati gyártmányú személygépkocsik. Sajnos megbízható statisztika hiányában nem tudjuk megmondani, hogy a külkereskedelmi és a magánforgalomban használt gépkocsikból mennyi érkezett be, egyes felmérések szerint viszont új autó 1991-ben 44 ezer került értékesítésre, ebből 17 ezer hagyományos kelet-európai típus, azokat a korábbi monopol-nagyszervezet, a Merkur hálózata adta el¹⁶.

A nagy nyugati autógyárak megkezdték magyarországi hálózatuk célirányos kiépítését. Teszik ezt az egyre jobban megélénkülő piacon való jelenlét érdekében, továbbá a két hazánkban átadásra került autógyár által fokozatosan megindított értékesítési invázió fékezésére, a versenyhelyzet kialakítására, illetve a kelet-európai további piacokra való felkészülés érdekében.

A Magyarországon megtelepedett összes - szám szerint 19 - nyugati autógyár vezérképviseletét levélben megkérdeztük, hogy az országban hol hoztak létre lerakatokat; hol, mely településen, mely szervezetekkel kötöttek márkaszerződést az értékesítésre és a szervizszolgáltatásra; illetve egyes partnereik 1991-ben az adott márkából hány darabot értékesítettek.

Csupán hét vezérképviselet méltatta válaszára felkérésünket, így az Opel-t forgalmazó General Motors Hungary Kft., a Volkswagen, az Audi, a Porsche és a SEAT-ot értékesítő Porsche Hungaria Kft., a Volvo vezérképviseletet ellátó DENZEL Hungaria Kft., a Citroen hálózatot működtető Lézer Automobil Kft., az Alfa Romeo-t kínáló Mercator Kft., a Mitsubishi Motors-t képviselő Contrex Kft., és a Subaru gyár magyarországi megbízottja. A többi 12 autógyár márkakereskedőinek jegyzékét a napi és a szaklapokban megjelent hirdetéseikből gyűjtöttük össze, természetesen ezek száma naponta változhat, alakulhat, ám kénytelenek voltunk támogatásuk hiányában a rájuk vonatkozó információkat is feldolgozni¹⁷.

A magyarországi autópiacon szerkezete csak most alakul ki, nem lehet egyelőre kijelölni a meghatározó, piacdomináns típusokat. A fogyasztók még izlelgetik a pénztárcájuknak megfelelő márkákat, mindezt a többség még a használt személygépkocsik vásárlásán keresztül folytatja, ám éppen az 1991-ben bejegyzett autók, országok és márkák szerinti megoszlásból következtethetünk a kibontakozó keresleti irányokra¹⁸, amelyek országok és azokon belül főbb típusok szerint a következők szerint alakultak:

Németország: 22,9%, a főbb típusok: VW 12,6%; Mercedes 3,5%; Audi 3,3%; BMW 2,9%; Seat 0,4%; Porsche 0,2%,

¹⁶ HVG 1992. május 16. Fékhatás.

¹⁷ Kicsit jellemzőnek tartjuk azt, hogy mely cégek válaszoltak kérdéseinkre. Úgy látszik, hogy a vevőszolgálat másoknál még nem lényeges, vagy erre hangsúlyt egyelőre nem helyeznek.

¹⁸ HVG 1992. február 29. Hengerre magyar! A cikkben közölt adatok a fenti, legfontosabb típusokra vonatkoztak, a fennmaradó közel 17%-ot az egyéb, további, de fel nem sorolt autótípusok teszik ki.

Japán: 16,4%, a főbb típusok: Maruti 5,1%; Toyota 2,5%; Mitsubishi 2,4%; Mazda 1,8%; Nissan 1,7%; Honda 1,5 %; Daihatsu 1,1%, Subaru 0,3%,

USA: 15,3%, a főbb típusok: GM/Opel 8,3%; Ford 7,0%,

Franciaország: 9,1%, a főbb típusok: Renault 3,9%; Peugeot 3,0%; Citroen 2,2%,

Olaszország: 6,9%, a főbb típus: Fiat 6,9%,

Svédország: Volvo 1,0%.

Volt szocialista országok: 10,1%, a főbb típusok Lada 5,1%; Skoda 5,0%; Dacia 1,3%

Az országban 1991-ben 271 márkakereskedőt regisztrálhattunk 45 településen, számuk közel 50%-kal növekedett egy év alatt, terjedésük is közel 70%-os, hiszen már 76 településben összesen 406 egységet vehettünk számba 1992 végére.

Budapest az autókereskedelmi hálózat kiépülésének a centruma, mivel itt koncentráldott az egységek 38%-a 1991-ben, de vélhetően telítődött a főváros és 1992-ben 27%-ra csökkent részesedése az összes számba vehető szervezetből. Minden autógyár képviselteti itt magát, és a jelentősebbek több kereskedővel is rendelkeznek.

A japán autógyárak roppant dinamikusan építik ki eladási láncukat. 1991-ben 26%-kal rendelkeztek a teljes hálózattól, 1992 végére már 31%-ra emelték részesedésüket, és annak üteme jóval magasabb volt, mint a többi országot képviselő autógyár együttes diffúziója. A Suzuki - mint a Magyarországon gyártott japán autó - megjelenése (1991. október) természetesen serkentőleg hatott a képviselvek számának növekedésére, azonban ha eltekintünk ettől (1991-ben 21, 1992-ben 35 bejegyzett márkakereskedő képviselte a Suzuki gyárat), akkor is a Japán autógyárak dealerhálózatának terjedése a leglátványosabb az országban. Egy roppant tudatos hálózat kialakítást figyelhetünk meg, egyrészt térségenként és centrum településenként viszonylag arányosan, másrészt pedig a jelzett autótípusonként szinte egyenletesen jelennek meg a márkakereskedők. Így lefedik az egész országot, annak is döntően a nagyvárosait, de felbukkannak már a városhálózat több elemében is, amely vélhetően az eladási láncok létrehozásának következő nagyobb hullámát fogja jelenteni, amely a közép- és a kisvárosi kört érinti már.

A többi jelentős autógyártó a hálózat kialakításában még nem közelítette meg a Japán gyárak aktivitását. Hiszen az amerikai tőkét képviselők csak 14%-ban, a Németországból származók 13%-ban, a francia autóipart reprezentálók 13%-ban, az olasz gépkocsikat forgalmazók 6%-ban vannak jelen a hálózatban. Ugyancsak nem meghatározóak a Svédországból, Dél-Koreából és Nagy-Britanniából származó autók márkakereskedői sem 5%-os arányukkal. A volt szocialista országok autógyárjai is igyekeztek kiépíteni márkaképviselőiket az országban, részesedésük 14% körül van.

A térségek között felfedezhetünk különbségeket, sőt kijelenthetjük, hogy a főváros után a Dunántúlon jelent meg a legtöbb márkakereskedő, a terjedés üteme ebben a régióban meghaladja az országos átlagot. Az Alföldön a gépjármű-kereskedelmi hálózat kialakításának dinamikája csak valamivel van az országos átlag felett, de a térség megosztott, mert az Észak-Alföld újdonság fogadása meghaladja a Dél-Alföld térségét.

Hasonlókat mondhatunk el *Észak-Magyarországról* is, ebben a régióban ugyan *megháromszorozódott a hálózat tagjainak száma*, azonban a vidéki szervezetekből csak minden *tizedik telepedett itt meg*. Lényegében csupán 1992-ben jelent meg szinte minden jelentősebb márka egy-egy képviselővel.

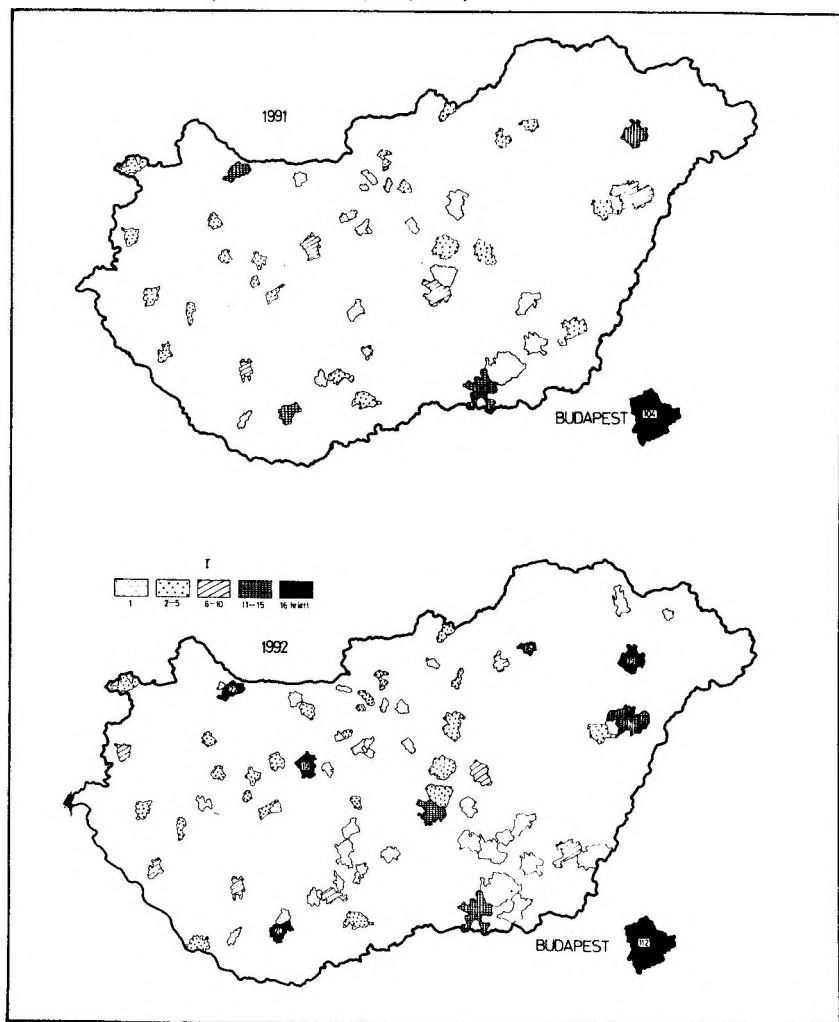
Ha *településenként* követjük nyomon az autó márkakereskedelmi hálózat terjedését, ismét azt tapasztaljuk (2. 12. ábra), hogy a *nagvvárosokat*, a megyeszékhelyeket tekintik a gyárak a láncolatok vidéki bázisainak. Ezen elsődleges centrumok között (Győr 22, Pécs 20, Székesfehérvár 19, Nyíregyháza 19, Miskolc 16, Debrecen 15, Szeged 12, Kecskemét 12, Szombathely 10 szervezet) is jelentős, sőt mondhatni nagyságrendi különbségek alakultak ki a képviseletek számában, amely tükrözi részben a *helyi-regionális kereslet* megítélését, részben pedig a centrumok gazdaságának a fogadóképességét. A regionális központok mellett természetesen kirajzolódik a hálózatok terjedése a közép- és kisvárosi hálózatban, itt is megjelenik egy-egy, esetleg néhány márkakereskedő jelezve, hogy megmozdult, aktivizálódik a *lokális-térségi gazdaság*. Természetesen mindezt jól kifejezi, hogy Budapest környékén az agglomeráció keleti és nyugati övezetében egyaránt nagyobb a hálózat sűrűsége, szembetűnő annak terjedési intenzitása.

A nagyobb külföldi személygépkocsi-gyárak tehát megkezdték márkakereskedői és szervizhálózatuk kialakítását típusok és igények szerint, más-más ütemben. Kiolvasható a megbízottak cégmegnevezéseiből, hogy a hazai autógyárak egyrészt a volt AFIT hálózatból alakult társas vállalkozásokra építik a kereskedelmi hálózatukat, másrészt sok egyéni vállalkozó, korábbi autószerelő kisiparos került kapcsolatba egy-egy gyárral, annak magyarországi képviselőjével, és megfelelő szakmai ismeretsége, felszereltsége alapján képes ellátni annak helyi-regionális márkaszerviz szolgáltatását. Jelentős tevékenység innovációt hordoz a korszerű autókereskedelmi és javítóhálózat kiépülése. Ennek üteme a jövőben - reméljük - továbbra is lendületes lesz.

2. 2. 3. A számítógépek

A termék innovációkat legszemléletesebben a *számítógépek területi terjedésével* illusztrálhatjuk (RECHNITZER J. 1990c.). A hetvenes években indul meg a nagy számítógépek behozatala - alapvetően a volt szocialista tömbből - az országba, elsődlegesen a fővárosba és néhány vidéki egyetemi, gazdasági centrumba. Majd a nyolcvanas évek világpolitikai feszültségei akadályozták a korszerű technológia importját a nyugati országokból, de megélnékültek a lakossági utazások, amelyeknek célja Európa felfedezése mellett a költségek megtérülése is volt, így a magánimport abban az időben jelentős szerepet játszott az eszközök megjelenésében és terjedésében.

2. 12. ábra
A személygépkocsi értékesítő hálózat terjedése
 (1991, 1992)

Jelmagyarázat:

A márkakereskedők száma (db)

Forrás: Egyedi adatgyűjtés

A számítógépek területi eloszlása követte a megyék gazdasági szerkezetének jellemzőit, A számítógépek területi eloszlása követte a megyék gazdasági szerkezetének jellemzőit, ám sem a gépek száma, sem azoknak a foglalkoztatottakra vetített értékei nem mutatták meg valós teljesítményüket, vagyis a ténylegesen igénybe vehető számítástechnikai kapacitások nagyságát.

A 2. 6. táblázat 1985 és 1988 évre illusztrálja az egyes megyékben nyilvántartott számítógépek kapacitását. A két időpont között az ország számítógép kapacitása 8,7-szeresére emelkedett, ezt a megyék egészének növekedése jelentősen meghaladja, hiszen 10,8-szoros, míg Budapesten a kapacitás bővülés az átlag alá szorult (7,4-szeres).

Az eszközök teljesítményeinek megoszlása a megyék és Budapest között alapvetően megváltozott, hiszen a vidék közel tíz százalékponttal javította pozícióját, ami a gépek egyenletes és átfogó terjedésével magyarázható. A megyék között a kapacitás bővülés üteme eltért egymástól, lényeges különbségek rajzolódtak ki, hiszen a két szélső érték, a négyszeres (Fejér) és a huszonkétszeres (Bács-Kiskun) már önmagában is jelzi az erőteljes differenciálódást.

Az alföldi megyéknél a felzárkózás intenzív, látványosan megsokszorozták számítógép kapacitásukat, szinte mindegyik meghaladta az összevont megyei átlagot (kivéve Hajdú-Bihar megye), viszont a növekedési ütemben Nógrád, Borsod, Baranya, Fejér és Zala megye alatta maradt a vidék átlagának. Az első háromnál a válságáztatok tömörültek, és úgy látszik, hogy ennek hatása a számítógépesítésben is kimutatható volt. (Hiszen ezen ágazatok korábban nagy felvevő piacot jelentettek, de finanszírozási forrásaik kiapadásával az átfogó kapacitás bővülések már mérséklődtek.) Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk ezen adatsorokból, hogy a nagyvárosokkal rendelkező megyékben (Baranya - Pécs, Borsod - Miskolc, Fejér - Székesfehérvár) az évtized végére lassan telítődött a gépállomány, így egy újabb szakaszhoz érkezett el a számítógépek állománya. Ez a korszak az évtized végére a személyi számítógépek (PC) tömeges megjelenésével és terjedésével be is következett.

2. 6. táblázat

A számítógép-állomány kapacitása és változása
(1985-1988)

Megye	1985		1988		Változás (%)
	MByte	(%)	MByte	(%)	
Budapest	891,9	61,2	6.610,9	51,9	741,2
Pest	39,4	2,7	451,8	3,5	1.144,4
Fejér	73,1	5,0	294,8	2,3	403,4
Győr-Moson-Sopron	29,4	2,0	373,9	2,9	1.271,4
Komárom-Esztergom	28,4	1,9	440,6	3,5	1.550,8
Vas	13,9	0,9	202,1	1,6	1.452,4
Veszprém	28,2	1,9	416,4	3,3	1.477,2
Baranya	39,2	2,6	308,5	2,4	785,9
Somogy	23,8	1,6	265,9	2,1	1.115,7
Tolna	15,3	1,0	170,4	1,3	1.109,9
Zala	28,2	1,9	416,5	3,3	1.477,2
Hajdú-Bihar	47,3	3,2	447,2	3,5	945,3
Jász-Nagykun-Szolnok	23,2	1,6	323,0	2,5	1.390,1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	15,7	1,1	255,7	2,0	1.631,5
Bács-Kiskun	16,3	1,1	363,8	2,9	2.234,6
Békés	17,6	1,2	225,5	1,8	1.280,3
Csongrád	38,3	2,6	528,8	4,2	1.378,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	71,5	4,9	534,4	4,2	747,9
Heves	13,5	0,9	250,5	2,0	1.854,1
Nógrád	11,4	0,8	97,7	0,8	855,2
Megyék összesen	573,7	38,7	6.367,5	48,1	1.083,6
Mindösszesen	1.465,6	100,0	12.978,4	100,0	874,0

Forrás: RECHNITZER J. 1990c.

A kapacitásból való részesedés a további kifejezője a területi szerkezetnek, hiszen ezzel jelezhető az erőteljesebb felzárkózás vagy éppen a telítődés.

A részesedések főbb kategóriái a vizsgált két évben az alábbiak szerint alakultak:

Részesedés mértéke (%)	1985	1988
4,1-		Borsod, Csongrád
3,1-4,0	Borsod, <i>Fejér</i> , Hajdú	Hajdú, Komárom , Pest
2,1-3,0	Baranya, Csongrád , Pest	Baranya, Bács , <i>Fejér</i> Győr-Sopron, Somogy Szolnok
1,6-2,0	Győr-Sopron, Komárom Somogy, Szolnok Veszprém	Békés, Heves , Szabolcs Vas
1,0-1,5	Bács , Békés, Szabolcs Vas, Zala, Tolna	Tolna, Zala
-0,9	Heves , Nógrád	Nógrád

Forrás: Számítástechnikai évkönyv 1985., 1988.

A kapacitások *ugrásszerű növekedését* a vastagon szedett megyéknél észleltük, míg a kurzívval jelöltekénél a részesedésben *visszaesés* tapasztalható, ami egyedül Fejér megyére jellemző, valószínűleg a telítődéshez, illetve a váltáshoz közel került a gépállománya. A harmadik csoportot a *stagnálók* képezték, vagyis azok, ahol a növekedés mérsékeltebb mint az országos átlag. Helyzetüket jelentős kapacitás bővítéssel a többi megyéhez képest javítani nem tudták.

A kapacitás és a gépállomány megyei ellátottsága, annak változása mellett hasznos lehet a *településszintű ellátottság* megállapítása is, hiszen így közelebb kerülünk a valós *területi differenciálódáshoz*, a meglévő különbségek mélyebb összefüggéseinek feltárásához. A rendelkezésre álló adatok a gazdasági egységekre, valamint a költségvetési szervekre vonatkozó településszintű információk, tehát *nem ölelik fel a teljes állományt*, azonban a nyolcvanas évtizedben kialakult tendenciákat, a településhálózatból adódó meghatározottságokat kiválóan visszatükrözik.

A 2. 7. táblázatban az egyes településtípusok szerint csoportosítottuk az *ellátottsági mutatókat*. A vidék valójában csak a gépek bruttó értékének 36,3%-ával rendelkezett. A fővárosban volt a számítógépek 63,4%-a, azonban ezek az értékesebbek, a magasabb összegben nyilvántartottak. *A számítógép piac árai rendkívül gyorsan változtak*, ezért elmondhatjuk, hogy az idősebb állomány értéke magasabb volt, mint a korszerűbb, új eszközöké. Így fordított arány áll fenn az eszközérték és a korszerűség között. Ezt

támasztja alá a műszaki színvonalként értelmezett nettó és bruttó gépérték aránya is. A fővárosban az állomány idősebb volt, vagyis a műszaki színvonal alacsonyabb, míg a megyeszékhelyeken és a városokban az érték már valamivel kedvezőbb képet mutatott. A községekben kapjuk a legmagasabb értéket, vagyis ott a számítógépek fiatalabbak, hiszen a nyolcvanas évek közepén terjedtek el, jelentek meg.

A számítógépek kapacitásának megoszlásából következtethetünk az egyes térségek ellátottságára. Itt is a magas fővárosi arány volt a meghatározó (56,4%), a megyeszékhelyeken levő gépek teljesítménye együttesen ennek a felét sem érte el (24,9%), míg a városok összesen a megyeközpontok értékének szintén a felével rendelkeztek (12,3%), végül a községekben a városi kategória kapacitásának újra a fele található (6,4%). A kapacitások tehát nagyon erősen *hierarchizált struktúra alapján épültek ki, a gépek valós teljesítményei a fővároshoz és a nagyközpontokhoz kötődtek.*

Az ország számítógép *kapacitása kiegyensúlyozott eloszlást* mutatott megyék szerint és azon belül is, főbb településkategóriák alapján (2. 13. ábra). A fővárosi, valamint az akkor még kimutatható klasszikus észak-keleti és dél-nyugati gazdasági (ipari) tengely érzékelhető koncentrálásához felzárkózott az ország déli része is. A különbség csupán annyi, hogy *a dunántúli megyékben a megyeszékhelyek (nagyvárosok) mellett a kisebb központokban és a falvakban is megjelentek a számítógépek, míg az Alföldön, továbbá néhány északi megyében a nagyvárosokban összpontosult a kapacitások döntő hányada.*

Az ország megyéinek számítógépes ellátottsága a nyolcvanas évek elejétől dinamikus emelkedést mutat. Jellemző, hogy az erős gazdasági szerkezettel, jelentős regionális funkciókat tömörítő központokkal rendelkező megyékben a gépállomány, az ellátottság, a kapacitások ugrásszerűen növekedtek és lényegében az országos átlagot meghaladó mértékben bővültek.

Budapest összpontosította az ország számítógép állományának és kapacitásának döntő hányadát. A megyék felzárkózása látványos volt ugyan, azonban Budapesten a gépellátottság egyre nagyobb mértékűvé vált, így a "vidék" lemaradása a gépellátottságban - és persze a gépek használatában is - még mindig számottevő volt, illetve a megyék, a települések között nagy különbségek alakultak ki. *A főváros a nyolcvanas évek végére már a használat, az alkalmazás szakaszába jutott, míg a megyék egy kisebb részében vélhetően felbukkannak ezen új szakasz jelei, másoknál - és ez a többség - továbbra is a mennyiségi növekedés a jellemző.*

A *településhálózat hierarchiája* egyértelműen meghatározza a számítógép-ellátottságot. A nagyvárosi, középvárosi hálózatban koncentráldott az értékeesebb, a kapacitásban gazdagabb gépállomány, míg a kis- és középvárosokban egyre jobban mérséklődött mind a teljesítmény, mind a gépek száma. A községekben, ahol gazdasági és területi szervező központok működtek, számottevő volt a gépek jelenléte, azonban ezek teljesítőképessége már ugrásszerűen csökkent a városokhoz képest, így valós felhasználásuk is vélhetően korlátozott, mérsékelt volt.

2. 7. táblázat

Az egyes településtípusok számítógép-ellátottsága (1988)

Településtípus	Számítógépek értéke		Műszaki színvonala (N ⁰ /B ⁰ érték, %-ban)	Számítógépek		Településszám (db)
	bruttó (millió Ft)	nettó (millió Ft)		kapacitása (e kByte)	száma (db)	
Budapest	29.458,9	12.408,5	42,1	6.394	31.857	1
Megyeszékhelyek	8.713,0	4.126,9	47,4	2.825	13.154	18
Városok	6.579,0	3.046,9	46,3	1.376	7.298	137
Községek	1.519,0	920,1	60,6	731	3.048	536
Vidék összesen	16.811,0	8.093,9	48,1	4.932	23.500	691
Ország összesen	46.269,9	20.502,4	44,3	11.326	55.357	692

Forrás: Rechnitzer J. 1990c.

A számítástechnika Magyarországon a nyolcvanas évek végére megjelent az élet különböző szféráiban, egyre szélesebb körben alkalmazták a különféle munkahelyeken, a munkafolyamatokban, de a családban, a magánéletben, sőt az ebben az évtizedben meginduló kisvállalkozásokban is. Rendkívül nehéz adatokhoz jutni a magán és a vállalkozói szféra gépellátottságáról, így a számítástechnikai folyóiratok előfizetőinek regionális elhelyezkedése alapján következtettünk a területi eloszlásra (2. 14. ábra).

A főváros és környékén magas lehetett a számítógép koncentráció a magánszférában, szigetként csak a nagyvárosok és néhány középváros, illetve annak környezete tűnt még ki. Az Alföld számos, más szempontból sem éppen kedvező adottságú térségének háztartásaiba és/vagy vállalkozásaiba (Körösök vidéke, Kiskunság, Bácska, Jászság) viszont elenyésző számítástechnikai információ juthatott el, vagyis az újdonságok ezen meghatározó hordozója a nyolcvanas évek végén alapvetően a nagyvárosokban és azok szűkebb vonzáskörzetében koncentrált.

A számítástechnika eszközeinek terjedése a kilencvenes évek elején rendkívül felgyorsult, sokirányúvá vált, a trendje még exponenciális, ám bizonyos tevékenységekben és centrumokban már felismerhetők voltak a telítődés első jelei. A számítástechnika közvetítését már piaci mechanizmusok végezték, kialakultak a versenyszervezetek, ezek között több tőkeerős, aktív piacialakító tevékenykedett, illetve elszaporodtak a kis, rugalmas közvetítő, szervező és bonyolító vállalkozások is, amelyek élénkítették a versenyt, növelték a kínálatot.

A számítástechnikai piac, eszközök és szolgáltatások az évtized elején még döntően a fővárosban koncentráltak. Budapest volt ezen tevékenység egyetlen klasszikusan kijelölhető innovációs központja, innen indultak a piaci folyamatok, itt összpontosultak a tőkeerős nagyvállalkozások, a rugalmas kisszervezetek, vagyis a szellemi kapacitások, a vállalkozói tőke, amelyek irányították, szervezték ezt a piacot. Az ország nagyvárosaiban dimenziókkal kisebb számítástechnikai kínálat alakult ki, az ottani szervezetek a fővárosi "nagyhalak" kirendeltségei, leányvállalatai, vagy csupán a helyi erőforrásokat felsorakoztató vállalkozások voltak. Ezen utóbbiak közül egyre többen törtek be a piacra akár regionális, akár országos szinten. A nagyvárosok gép-, eszköz- és szakemberellátottsága többszöröse volt a településhálózat más elemei együttes értékének, ebből adódóan gazdasági bázisaik már erősen kötődtek a számítástechnikához. A kis- és középvárosi hálózatban, azok gazdasági szervezeteiben a számítógépek megjelentek ugyan, de rendkívül differenciáltan, hiszen a szervezetek és a tevékenységek sokszínűsége magában hordozott jelentős eltéréseket a felszereltségben, az ellátottságban.

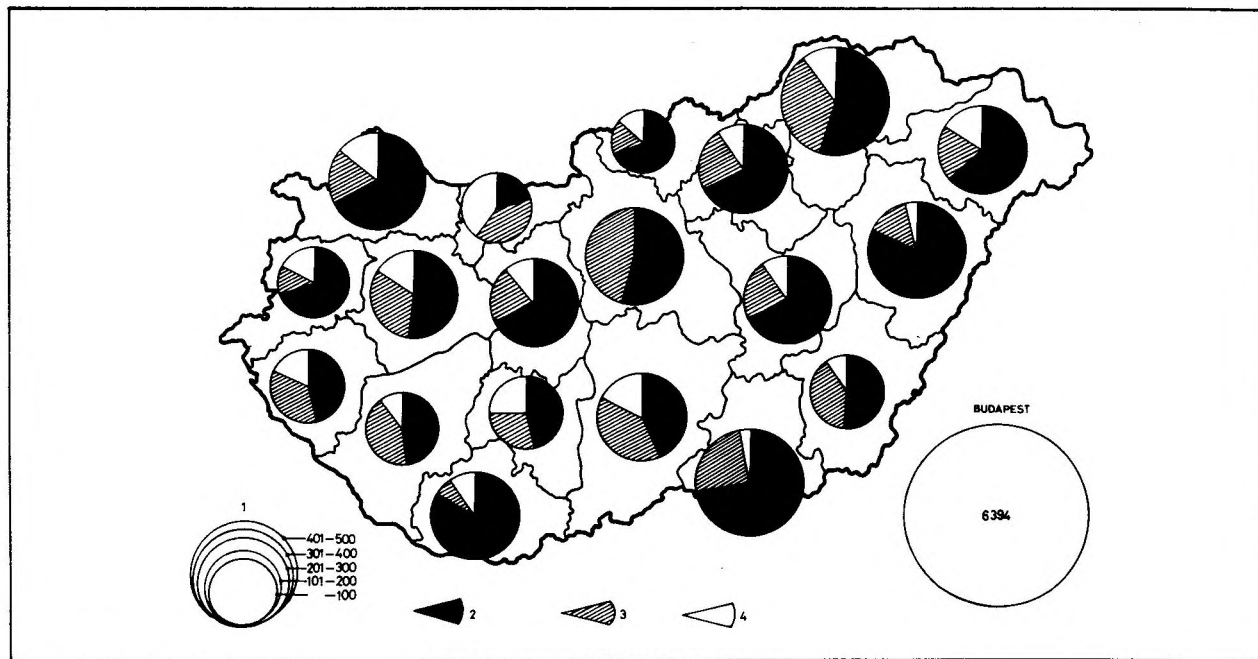
A településhálózat ezen elemeinek non profit szféráiban a terjedés még nem szignifikáns, fel-felbukkannak ellátottnak vélt központok, azonban felszereltségük az esetek többségében csak speciális funkciókkal volt magyarázható. A falusi térségekben is regisztrálható volt már a nyolcvanas évek végén a számítástechnika megjelenése. Elsősorban ott, ahol a gazdasági és a szolgáltatási tevékenységek jól kimutathatók voltak, vagyis kimondottan a

mikroregionális gazdasági-szervező központokban koncentráálódtak az eszközök. A falvak többi részében nem lehetett egyértelműen és határozottan kimutatni a számítástechnika jelenlétét. Több nagyváros agglomerációs térségében, illetve a mértékadó gazdasági potenciállal rendelkező ipari, mezőgazdasági községekben megjelentek az eszközök, egyes térségekben még a magánszférában is, ám ezek a falvak csak pontszerűen, eseti jelleggel bukkantak fel az ország térképén.

A számítástechnikai kultúra és ismeretek terjesztésében a nyolcvanas évek elején-közepén megindult *iskolák gépesítése* meghatározó szerepet játszott. Számos, kevésbé fejlett, vagy pontosabban tradicionális gazdasági szerkezetű megyében felismerték az ezen programban rejlő lehetőségeket és szinte elárasztották gépekkel az iskolákat (Alföld). Míg másutt - ahol jelentős gazdasági potenciál halmozódott fel - visszafogottabb, mérsékeltabb volt az oktatás ezen irányú fejlesztésének támogatása (Dunántúl, Észak-Magyarország). Az évtized végére felismerhetővé vált, hogy jövőt az iskolákban csak a gépcserék (a PC-re való átállás), a perifériák kiépítése, a sokoldalú tanuló és oktató programok elterjedése alapozhatja meg, mert a telepített állomány összetétele, felszereltsége gyorsan elavult, korszerűtlenné vált. A *felsőoktatásban* is differenciált volt a gépellátottság. Több egyetemi, főiskolai központ csak a nyolcvanas évek végén eszmélt rá a számítástechnika fogadásának és alkalmazásának szükségességére, míg például több kisebb vidéki intézmény jelentős lépéseket tett már az oktatás és a kutatás ezen infrastruktúra elemének megtelepítéséért. Sajnos a felsőoktatásban a gépek összetétele rendkívül heterogén volt és több helyütt korösszetétele is roppant kedvezőtlen képet mutatott.

A számítástechnika *területi terjedése a nyolcvanas évek elején indult meg* Magyarországon, fokozatosan alakítva ki piaci elemeit és szereplőit. *A felfutás és az adaptáció korszaka zárult le az évtized végére*, hiszen az élet szinte minden területén megjelentek a számítástechnika eszközei, egyre természetesebb, napjainkra már nélkülözhetetlen segítőtársként. Az eszközökhöz való hozzájutást területi, településhálózati különbségek napjainkra már nem gátolják, így minden térségben hozzáférhető a számítástechnika egyre sokoldalúbb kínálata.

2. 13. ábra
A településtípusok számítógép-ellátottsága megyék szerint
(1988)

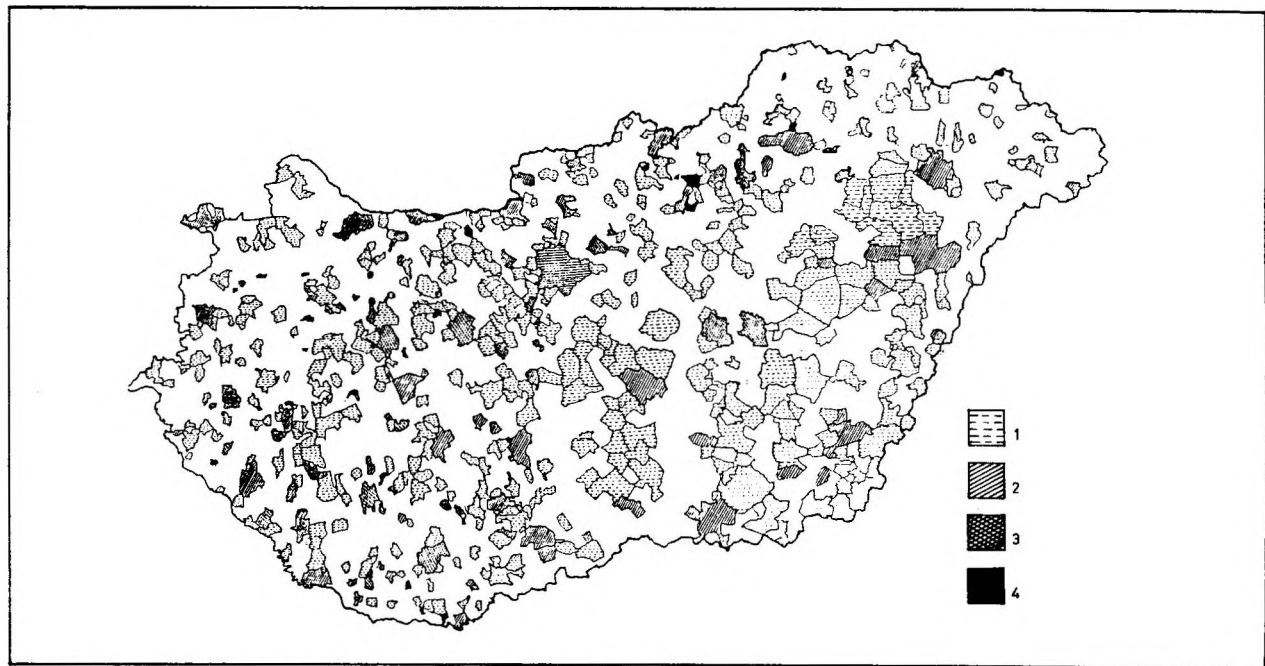

Jelmagyarázat:

1 - gépek kapacitása (ezer kbyte), 2 - megyeszékhely, 3 - város, 4 - község

Forrás: RECHNITZER J., 1990c.

2. 14. adra
A számítástechnikai folyóiratok előfizetői
(1987)

Jelmagyarázat:

Előfizetők száma: 1 - 1 db/1000 fő, 2 - 2 db/1000 fő, 3 - 4 db fölött/1000 fő

Forrás: RECHNITZER J., 1990c.

2. 3. Társadalmi-politikai innovációk

Az 1988-89-ben megindult társadalmi, politikai változások rendkívül jó alkalmat kínáltak arra, hogy a korábban homogénnek és persze passzívnak tartott országot éppen *a helyi közösségek politikai aktivitása alapján, regionális szempontból elemezzük* (TELEKES A., RECHNITZER J. 1989.). Erdeklődésünk homlokterében az állt, hogy *a térbeli szerkezet, a településhálózat sokszínűsége, a táji és a térségi faktorok miként befolyásolták a települések robbanásszerűen megindult társadalmi aktivizálódását*¹⁹.

Az egyetlen hatalmi-politikai centrumból kisugárzó, a politikai rendszerváltozást serkentő folyamatok

- milyen gyorsan és milyen mértékben *terjedtek tovább* az ország más részeibe,
- mennyire mélyen hatoltak be *a településhálózatba*,
- hogyan, milyen formában *bukkantak fel* az ország egyes térségeiben,
- tudtak-e *a lokalitások sajátos, önálló akciókat* kezdeményezni adaptáció helyett.

A kérdések özöne egyetlen problémára irányul. Arra, hogy értelmezhető-e a társadalmi-politikai innovációk szintjén a *"vidék Magyarországa"*, vannak-e egyértelműen elhatárolható ismérvei; a térbeliség, a településhálózati jellegből adódó meghatározottságok gátolják, vagy segítik-e a társadalmi-politikai változásokat, azok keletkezését, terjedését.

Egy térségben vagy településen mindazokat *a társadalmi és politikai megnyilvánulásokat innovatívnak* tekintjük, amelyek

- szakítani akarnak a korábbi szervezeti, intézményi, irányítási rendszerrel, nemcsak azokban, hanem azokon kívül is keresik a saját megnyilvánulásukat, közösségi formákat és érdekérvényesítésüket;
- a korábban kiépített helyi hatalmi tabuk, ítélet- és értékrendek, magatartásmódok, hatalomgyakorlási módszerek megújítását vagy megszüntetését célozzák, akár új szervezetek alakításával, akár különböző - időszakos vagy folyamatos - akciók (kezdeményezések) indításával, szervezésével;
- a helyi viszonyokhoz adaptálva kapcsolódnak országos kezdeményezésekhez, szervezetekhez, keresve ezzel a helyi társadalom új mozgáspályáit, a szétzilált települések, a közösségek önmagukra eszmélését.

¹⁹ A hazai politikai földrajz még csak kezdő és botladozó lépéseit teszi meg. Így módszereiben és persze következtetéseiben is számos elnagyolt megállapítás található a következő részekben. A politikai struktúra átalakulásával azonban bővíhetnek a vizsgálat szinterei, egzaktabbá válhatnak az eljárások, és ezáltal sokoldalúbb ismereteket szerezhetünk a társadalom, a gazdaság térbeli szerkezetére és a politikai folyamatok között.

2. 3. 1. A 'vidék' az átmenetben

Országrészenként, térségenként és persze közigazgatási egységenként is *más-más aktivitás volt tapasztalható 1989-ben, a politikai rendszerváltást előkészítő évben* (TELEKES A., RECHNITZER J. 1990.). A 2. 15. ábrán településenként tüntettük fel az eseményeket²⁰; azok gyakoriságának eloszlása jelezheti az egyes városok, falvak fogékonyságát a társadalmi-politikai változásokra, de az adott térségben elfoglalt helyzetét is a politikai és közösségi újdonság közvetítésében, annak terjesztésében.

Kitűnik az *alföldi megyék* aktivitása, ahol a megyeszékhelyek mellett a városok is számottevő akcióértékkel rendelkeznek. A *Dunántúlon* az élénkebb társadalmi-politikai életet mutató megyékben (Baranya, Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Zala, Komárom-Esztergom) szintén a *központokra és egy-egy városra koncentrálódtak* az események. Lehangoló a kép *Észak-Magyarországon*, Közép- és Dél-Dunántúlon (Fejér, Vas, Somogy, Tolna megye), itt az aktivitás összességében és településtípusok szerint is rendkívül mérsékelt, mondhatni jelentéktelen, vagyis nincsenek, vagy az átmenet időszakában nem tudtak még a felszínre törni olyan belső erők, amelyek a felhalmozott feszültségeket más, újszerű módon vezették volna le.

A megyeszékhelyek többségében élénk társadalmi-politikai tevékenységet mutathattunk ki. Közülük néhányban (Debrecen, Pécs, Szeged, Kecskemét) *sarjadoszott már a politikai élet szinte minden lehetséges formája*, országos szintű folyamatokat is gerjesztettek vagy éppen koordináltak az említett városok. A következő csoportban azokat a megyeszékhelyeket találjuk, amelyekre az *országos eseményekhez való kapcsolódás a jellemző*, ezek még csak az éledés stádiumában voltak (Győr, Békéscsaba, Veszprém, Szolnok, Zalaegerszeg, Tatabánya), adottságaik miatt *politikaformáló erővé nem léphettek elő* (a szellemi központok egyoldalú, vagy hiányos szerkezete, a korábbi hatalom keményebb beépültsége stb.). A harmadik blokkba azok a városok tartoznak, amelyekben történt ugyan valami, de *az események még nem ébresztették fel a helyi társadalmat "Csipkerózsika" álmából* (Miskolc, Nyíregyháza, Kaposvár, Salgótarján, Szombathely). Végül a negyedik csoportban találhatóknál *szinte semmit sem regisztrálhattunk, itt nem alakultak még ki (nincsenek) olyan jelentős helyi erők, amelyek belendíthették volna a közösség aktivizálását*, vagy a helyi hatalmi struktúra túlzottan összefonódott és képes önmagát átállítani egy másik pályára, illetve az is előfordulhat, hogy "rendben mentek a dolgok" (Eger, Szekszárd, Székesfehérvár).

A kis- és középvárosok esetében is érzékelhető aktivizálódásról számolhatunk be 1989-ben. Néhány ún. *másodlagos megyei központ* kereste valós önállóságát, ehhez nyújtottak jó szolgálatot határozott társadalmi, politikai és gazdasági akcióik (Sopron, Dunaujváros,

²⁰ A Magyar Nemzet LII. és a Magyar Hírlap XXII. évfolyama 1-269. számaiban közölt cikkeket, tudósításokat, információkat, közleményeket dolgoztuk fel elemzéseinkhez. Ezek rendszerezése adja ki az egyes eseményeket.

Gyula, Vác, Nagykanizsa). Másutt egy-egy korábbi súlyos történelmi, illetve gazdasági esemény reális feltárása vagy éppen visszhangja ébresztette fel a helyi közvéleményt, és ez vélhetően segíti majd a jövőben a városok önmagukra találását (Gödöllő, Ózd, Kiskunfélegyháza, Mosonmagyaróvár, Paks, Tapolca, Tata, Hatvan).

A falvaknál úgyszintén csak az ébredésről adhattunk tájékoztatást, csupán *egy-két településen volt több akció*, illetve ugyanannak az eseménynek a *hosszú utóélete* (Ófalu, Gyöngyösoroszi, Nagymaros - környezetkárosítás). A falusi térségekben a települések még keresték vizsgálatunk alapján a helyi társadalom szerveződésének módjait, cselekvési lehetőségeit.

A politikai rendszerváltást megelőző esztendőben egyértelműen és határozottan kimutatható volt a *"vidék" lokális közösségeinek aktivitása, szerepvállalása az új politikai szerkezet megteremtésében*. A jelentősebb polgári hagyományokkal, adottságokkal rendelkező nagyközpontokban, de inkább *a regionális funkciókat is tömörítő nagyvárosokban* (egyetemi központok, élénk szellemi élet, politikai hagyományok, erősen kompromittálódott helyi-regionális politikai elit stb.) *voltak karakteres kezdeményezések a korábbi politikai rendszer és intézményei felszámolásában*. A mérsékelt polgári hagyományokkal rendelkező városokban, illetve az elmúlt évtizedek gazdaság-, (ipar)fejlesztésének centrumaiban és a helyi közösségi hagyományok nélküli kisvárosokban inkább az adaptív, követő társadalmi akciók voltak jellemzőek az államszocializmus utolsó évében.

Nem különíthetünk el viszont politikailag aktív, önálló arculattal rendelkező régiókat, olyan egybefüggő térségeket, amelyek bármilyen irányban is egyértelmű és kiugró politikai aktivitásról tettek volna tanúbizonyosságot. Pontszerű, lokális jegyeket ismertünk fel a *társadalmi-politikai innovációk terjedésében*, inkább az egyetlen központ, Budapest hatása érvényesült, mint a regionális központoké.

2. 3. 2. A politikai aktivitás regionális különbségei

Az első szabad országgyűlési képviselő-választás egészét, a választók magatartását egyértelműen a korábbi rendszer elutasítása jellemezte. Így az első demokratikus választásból egyértelmű következtetéseket *levonni nem lehet a települések, a térségek politikai aktivitására, az egyes pártok támogatottságára vonatkozóan* (DOMBI P., KOVÁCS D. 1991., KOVÁCS Z. 1991., RECHNITZER J. 1991b.).

A pártok közül kevesen voltak azok, akik egyértelműen kimondták, hogy milyen társadalmi rétegekhez, csoportokhoz akarnak szólni, illetve kiknek az érdekeit képviselik. Ennek megfelelően *nehéz volt elhatárolni az egyes választókörzeteket, azok főbb*

gazdasági, népességi faktorait és településhálózati meghatározottságait. Így lényegében nem lehetett határozottan megítélni az adott körzetben fellépő politikai tényezők valós szereplését, annak esetleges sikerét, vagy sikertelenségét.

A választási körzetek kijelölése, az azokhoz tartozó települések meghatározása *sem volt következetes*. Számos esetben ezeket mechanikusan határozták meg a korábbi megyei tanácsok, illetve a megyei választási bizottságok a helyi politikai tényezők egyezkedése alapján. Így a körzetek kevésbé tükrözték a valós településhálózati és térségi összefüggéseket.

A hirdetések számában és jellegében is lényeges különbségeket tapasztaltunk az ország egyes megyéi, körzetei között. Bizonyos térségekben a korábbi vagy a még akkor működött hatalom intézményei és tömegtájékoztatója fenntartások nélkül fogadta a sokszínű politikai tényezők információ közléseit, másutt a visszafogottság volt a jellemző, sőt bizonyos helyeken érzékelhetően megtörtént a közlések szelekciója is.

Mindezek ellenére kiformalódtak bizonyos zónák, befolyásolási övezetek, ahol egyre több párt jelentkezett, ahol élénkebb volt a választási-politikai közélet, és mindezek hatására a lakosság jelentősebb része kiállt már egy-egy politikai arculat mellett.

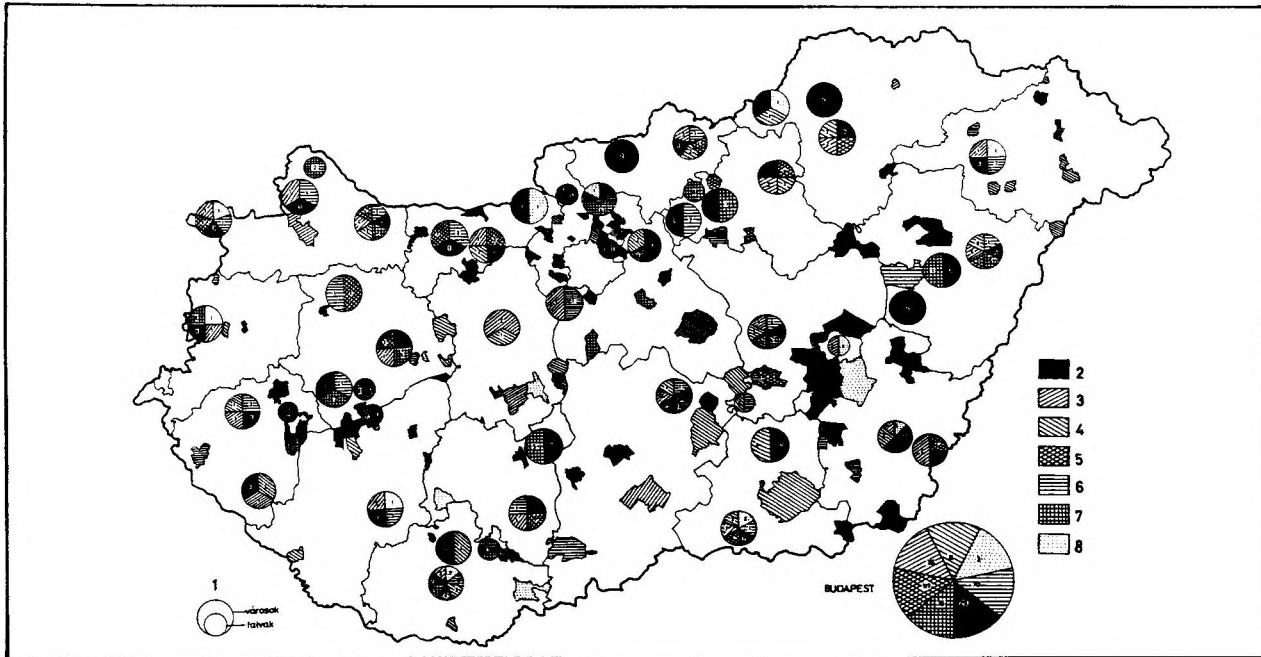
Az ország térszerkezetében meglévő jelentős *differenciák* szinte függvényyszerű kapcsolatba hozhatók az adott régiók választási-politikai aktivitásával és a megválasztott képviselők támogatottságával (2. 16. ábra), de csak *gyenge sztochasztikus összefüggés* volt kimutatható - talán néhány térséget kivéve - az egyes politikai pártokkal.

A választások során a politikai aktivitás az országban nyugatról kelet felé haladva *mérséklődött*. A Dunántúl nyugati és déli részében lévő körzetekben élénkebb kampány folyt, sokszínűbb politikai erők jelentkeztek, ezek jobban serkentették a polgárokat véleménynyilvánításra, részvételre a választásokon, még annak utolsó fordulójában is. A vizsgálatok alapján a Dunántúl keleti felében, a Duna-Tisza közében, a Hajdúságban, a Nyírségben és az északi országrészekben már visszafogottabb volt a választási aktivitás. Az Alföld déli részében, elsődlegesen Csongrádban és Békésben viszont ismét élénkebb, színesebb választási-politikai közéletet regisztrálhattunk.

Az első szabad országgyűlési képviselői választások akciói és részvételi elemzése alapján is megállapíthatjuk, hogy a *nagy- és középvárosi hálózat volt a kohója a vidéki választási-politikai tevékenységeknek*. Hiszen ezekben a településekben érzékelhető volt a különböző pártok megtelepedése, azonban ezen politikai erők jelentős tömegeket nem, vagy csak részben tudtak felsorakoztatni jelöltjeik győzelméhez. Így *valós befolyásuk rendkívül törékeny és ingatag támogatottságra épült, ami aztán az önkormányzati választásokon igazolást is nyert* (BÖHM A., SZOBOSZLAI GY. 1992.), az ellenzék többségi győzelmével ezen településekben.

Regionális különbségek az első szabad választások eredményei alapján vázlatosan, nagyvonalúan már kimutathatók, sokkal egyértelműbben, mint a rendszerváltást megelőző időszak politikai aktivitása alapján.

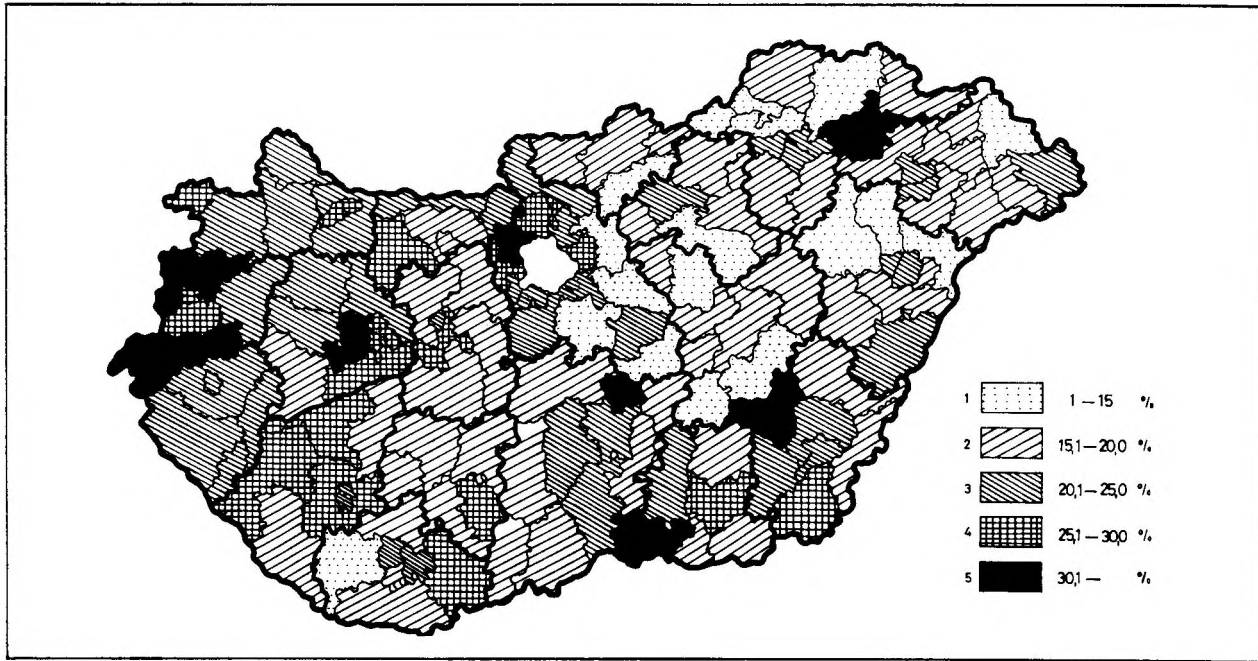
2. 15. ábra
Társadalmi-politikai innovációk
(1989)

Jelmagyarázat:

- 1 - események száma (egynél több esemény, db), 2 - tiltakozás, 3 - állampárt felbomlása,
4 - népképviselő, tanácsok, 5 - új politikai és érdekképviselő, 6 - politikai demonstrációk,
7 - környezetvédelmi akciók, 8 - gazdasági demonstrációk

A megválasztott képviselők támogatottsága

Jelmagyarázat:

Választópolgárok %-ban: 1 - 10-15%, 2 - 15,1-20,0%, 3 - 20,1-25,0%, 4 - 25,1-30,0%,
5 - 30,1% felett

Forrás: RECHNITZER J., 1991b.

Az ország nyugati, északnyugati és déli, délkeleti térségeiben a lakosság határozottabban reagált a választásokra, ez megnyilvánult a jelöltek nagyobb számában, az élénkebb választási küzdelemben és a megválasztott képviselők magasabb támogatottságában. Az ország többi részében is voltak aktív körzetek, élénk választási-politikai küzdelmek folytak a képviselői helyek megszerzéséért, sőt egyesek kiemelkedő támogatottságot is szereztek maguknak, azonban ezek a körzetek nem alkotnak egybefüggő térségeket.

A gazdasági és más innovációkban is jobban bővelkedő régiókban a politikai aktivitás is magasabb volt a rendszerváltást előkészítő időszakban, hiszen az ezen régiókban élő állampolgároknak számottevőbb veszteséget jelenthetett volna a politikai struktúra nem kellően gyors átalakulása

2. 3. 3. A civil társadalom szerveződésai, a non profit szervezetek

A társadalmi-politikai innovációk között kimagasló jelentősége van a civil társadalom szerveződésének, azok számának, gyarapodásának és terjedésének a településhálózat egyes szintjein. Ezek a közösségi szervezetek egyrészt jelezhetik a lokális társadalom aktivitását, annak főbb érdeklődési és kötődési pontjait; másrészt érzékeltethetik a lakosság fogékonyságát, támogatási képességét a nem gazdasági szférák iránt; végezetül illusztrálhatják az egyes településeken jelentkező társadalmi érdeklődés irányait is.

Az alapítványok, az egyesületek számának változásával, s a településhálózatban történő terjedésükkel kívánjuk jellemezni a civil társadalom intézményeinek diffúzióját, mint a társadalmi-politikai innovációk egyik meghatározó elemét.

A két intézmény térbeli terjedésének vizsgálatánál azzal a problémával találjuk szemben magunkat, hogy ezen szervezetek kimondottan egy-egy településhez, annak közösségéhez kapcsolódnak, hiszen a létrejöttüket, a megalakulásukat, a szerveződésüket azok kezdeményezték, az adott színhelyen történik a működtetés, így kimondottan a településekhez köthetők, azok arculatának jellemzésére szolgálhatnak. Természetesen számos alapítvány vagy egyesület nemcsak lokális, hanem regionális, sőt országos szerepköröket is vállal, tűz ki célul magának, így tevékenységét nem köti kimondottan a színhelyéhez, azonban maga az alakulás, a létrehozás jelezheti az adott lokális közösség aktivitását, akaratát a társadalmi szférák iránt.

Az alapítványok száma a vizsgált két időpont között ötszöröse emelkedett, hiszen míg 1990-ben 1506 szervezetet regisztráltak²¹, addig 1992-ben már 7540 egységet.

²¹ A kiadványok, amelyekből dolgoztunk szintén különféle alapítványok, illetve a Nonprofit Kutatócsoport támogatásaképpen kerültek kiadásra. Ezekbe a jelentkezés, a bejegyeztetés önkéntes volt, tehát nem található itt meg minden alapítvány, mindazok azonban mégis fellelhetők az adattárakban, amelyek éppen a bejelentkezéssel meg kívánják magukat ismertetni.

Többségük a fővárosban koncentráldott, azonban míg 1990-ben lényegében minden második alapítvány Budapesten jegyeztette be magát, addig 1992 végére már minden tíz új alapítványból csak négy alakult itt meg. A fővárosi alapítványok tömegszerűségének növekedése mellett vidéken is aktívan megindult ezen társadalmi intézmények létrehozása. Mondhatjuk azt, hogy megkezdődött a felzárkózás a civil társadalom ezen intézményeinél is. Jelzi mindezt, hogy míg 1990-ben a 19 megyeszékhely közül 18-ban (Békéscsabán nem találtunk ekkor még alapítványt), a 180 város közül 83-ban, és csak 101 községben volt bejegyzett szervezet, addig 1992-ben természetesen minden megyeszékhelyen, a városok közül 155-ben, és 708 községben működött már alapítvány (2. 8. táblázat).

*Térségenként és azokon belül főbb településtípusonként áttekintve az alapítványok regionális megoszlását és terjedését (2. 17. ábra) megállapíthatjuk, hogy szinte minden nagyobb régióra az *expanzív diffúzió* a jellemző. A főváros után a Dunántúlon létesült a legtöbb alapítvány, azonban az Alföldön is erőteljesen megindult a létrehozásuk, mivel a vizsgált két időpontban a legnagyobb növekedés ebben a régióban volt tapasztalható (közel 650%-os). Ám igencsak kitűnnek a településhálózati eltérések a nagytérségek között. A Dunántúlon az intézmények eloszlása egyenletesebb, vagyis nemcsak a megyeszékhelyeken (42,4%) koncentrálnak, hanem a városokban (32,5%) és a falvakban (25,1%) is szép számmal jöttek létre alapítványok. Az Alföldön inkább a megyeszékhelyek (46,6%) és a városok (35,9%) közössége élt a civil társadalom vizsgált intézményével, a községekben (17,5%) csak mérsékeltebben bukkannak fel. A falvakban vélhetően még nem teremtődtek meg a feltételei az alapítványok dinamikus terjedésének. Észak-Magyarország térségében a Dunántúlhoz hasonló tendenciákat figyelhetünk meg azzal a különbséggel, hogy a megyeszékhelyek (44,6%) ebben a régióban valamivel erősebben összpontosítják az alapítványokat, de a régió városhálózatának (31,1%) számos tradicionális egységében érzékelhető, hogy újraélednek a polgári és a közösségi életterek intézményei.*

Az alapítványok fogadásában tehát a megyeszékhelyek járnak elől. Mindez természetes is, hiszen ezekben a centrumokban koncentrálnak a korábbiakban bemutatott új gazdasági szervezetek és minden további innováció, de ide jutnak el elsőként az *információk és a társadalom aktivitását serkentő hatások is*, végezetül a *magas népesség koncentráció egyértelműen megteremti a közösségi szerveződéseknek, azok élénkülésének.*

1992-ben a 100 alapítványnál több szervezettel rendelkező nagyvárosok sorrendje és növekedési dinamikájuk az alábbiak szerint alakult:

	1990	1992	Növekedés (%-ban)
Budapest	711	2873	247
Pécs	60	232	386
Debrecen	32	198	618
Szeged	43	180	432
Miskolc	23	152	660
Veszprém	28	120	428
Kecskemét	26	105	456
Kaposvár	19	104	547
Győr	29	101	348

Forrás: Alapítványi Almanach, 1990., Magyar Alapítványok 1992.

A tradicionális nagyvárosok társadalmá jár tehát az élen az alapítványok létrehozásában. Kimutathatók közöttük is eltérések, hiszen a jelentősebb szellemi-kulturális-felsőoktatási központokban jóval erőteljesebb a civil társadalom ezen szférájának szerveződése, mint a gazdasági potenciált inkább megvillantó nagyközpontokban.

A jelenség terjedését jól szemlélteti az egyes településtípusokban az alapítványok előfordulásának gyakorisága (2. 8. táblázat). Látható egyrészt a hierarchikus terjedés, hiszen mint hangsúlyoztuk, döntően a megyeszékhelyeken, majd a városokban hozzák létre nagyobb számban a szervezeteket, aztán a községekben is megjelennek, ahol viszont egy-egy alapítvány bejegyztetése szinte példaértékű, és annak nyomán újabbak szerveződnek, ezzel is teret kínálva a helyi társadalom működési formái megújításának. A falvak közül azok voltak többségben 1990-ben, ahol egy alapítvány működött. 1992-re már az alapítvánnyal rendelkező községek 21,2%-ában kettő, 7,2%-ában pedig három szervezet jelezte működését.

Az alapítványok jellegében, azok céljaiban is rendkívül nagy különbségek mutatkoznak, így azok besorolása egy-egy kategóriába nem egyszerű feladat. A rendelkezésre álló adatbázist a legegyszerűbb és ezáltal a legösszevontabb csoportosításban²² mutatjuk be a 2. 18. ábrán főbb településtípusok szerinti bontásban.

A legtöbb alapítvány a tudományos kutatásra, az oktatásra, a kultúra, a művészetek terjesztésére és támogatására, a műemlékvédelemre, a szabadidő eltöltésének egyes céljaira szerveződött (46,4%). Egyértelmű, hogy a főváros szerepe ebben a csoportban meghatározó. Budapest ad otthont a legtöbb országos alapítványnak, amelyeket részben a kormányzat, részben pedig egy-egy nemzeti intézmény hozott létre a különféle gazdasági

²² Az 1992. évi almanach 6 fő csoportba, ezen belül 25 alcsoportba és 160 kategóriába rendezi az alapítványokat. Mi csak a fő csoportok szerinti elemzésre vállalkozunk (GYERGYÓI I. 1992.). Sajnos nem volt módunk az 1990. évi adatházissal összehasonlítani, mert ott másik - az előzőkhöz csak részben hasonlatos - alkalmaztak (KÜTI É. 1991.).

egységek támogatásával, de számos, a fővárosban található szervezet-intézmény is szerepet játszott vagy vállalt minimum egy alapítványnál. A csoportban a legtöbb szervezet *oktatási céllal jött létre (40,0%), ezek azon centrumokhoz kapcsolhatók, ahol jelentős képzési potenciálok halmozódtak fel*, így kimondottan a városokhoz és kevésbé a falvakhoz. Érdekes módon a *kulturális jellegű (hagyományörzés, kisebbségi kultúrák megőrzése, nemzetközi kulturális kapcsolatok, közgyűjtemények) alapítványokban nem mutatkoznak ilyen különbségek a településhálózat egyes főbb típusai között, vagyis éppen olyan az aktivitás a megyeszékhelyeken, mint a városokban, vagy éppen a falvakban.*

Az alapítványok másik nagy csoportja a *szociális és az egészségügyi szférát (25,9%)* fogja át, de ide sorolták még a foglalkoztatást és az ifjúságot segítő szervezeteket is.

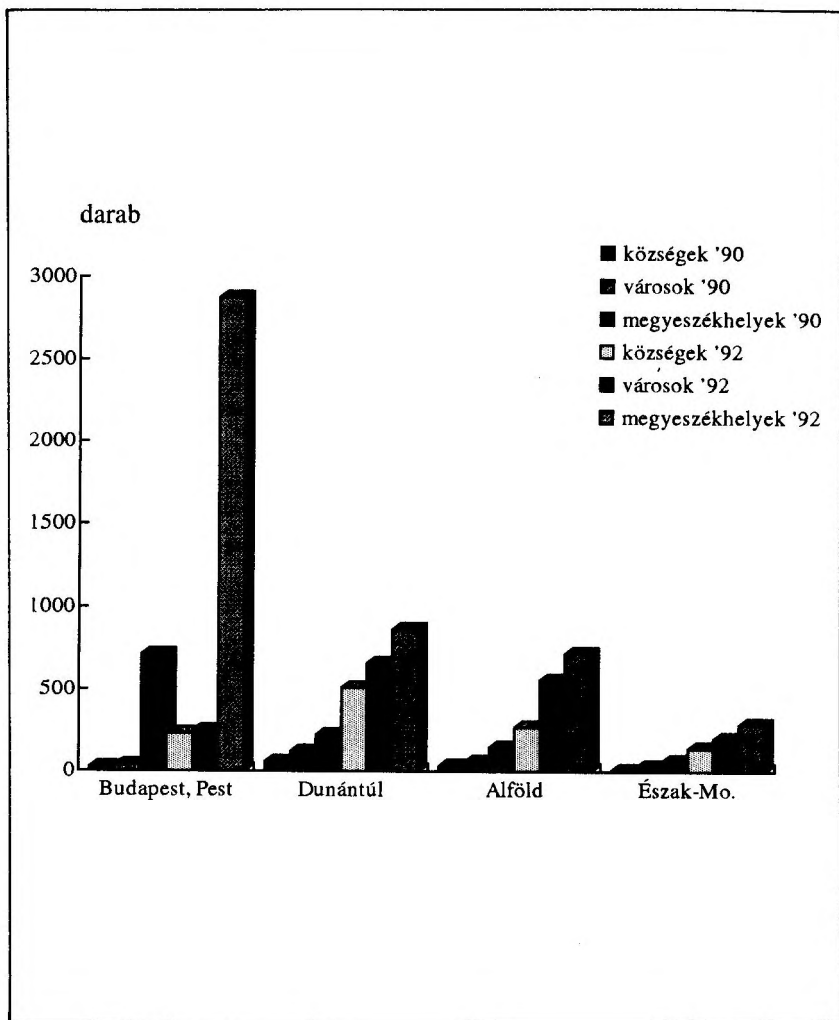
Ezen utóbbiak nem, míg a többi kimondottan a szociális törődést (pl. idősek és hátrányos helyzetűek gondozása, karitatív szervezetek) célzó alapítványok a központokban, *különösen a megyeszékhelyeken vannak többségben*, de a fővároson kívül nagyon mérsékelt a foglalkoztatás segítését, az átképzést, a munkahelyteremtést szolgáló alapítványok megjelenése.

A harmadik csoporthoz tartoznak a *természet- és környezetvédelemre, valamint a településfejlesztésre, megóvásra létrehozott alapítványok (7,6%)*. A *falusi székhelyű szervezetek itt kerültek egyedül többségbe (47,9%)* jelezve azt, hogy a törődés a településért egyre jelentősebb társadalmi rétegeket mozgat meg, s egyik fontos gerjesztője a lokális közösségek revitalizálódásának, amely a településhálózat szinte minden metszetében kitapintható már, s egyre érzékelhetőbben terjed.

A további három csoport már viszonylag szerény mértékben képviselteti magát. Így a vallási és kisebbségi (5,5%), a közbiztonság-védelmi (1,9%), a gazdasági és a nemzetközi kapcsolatok (3,3%) céljaira létesült alapítványok határozottabban kötődnek a fővároshoz és a megyeszékhelyekhez, csak kisebb mértékben vannak jelen a városokban (vallási, közbiztonság-védelmi, gazdasági alapítványok) és ritkábban jelentek meg a falusi térségekben (vallási alapítványok).

Az *egyesületek* már nemcsak egy-egy cél vagy feladat elérésére szerveződnek, hanem különféle tevékenységek tartós és folyamatos művelésére is, amelyre az azonos érdeklődésű egyének társulnak. Jellemző még az egyesületre, mint a civil társadalom egyik fontos alakzatára, hogy tagjai - az alapítvánnyal szemben - rendszeres *egyesületi életet folytatnak* a különféle összejövetellekkel, ami aztán az egyik színtere, vagy éppen formálója lehet a *lokális közösségnek*. Végezetül az egyesületi szerveződési forma inkább kötődik *egy-egy településhez, annak lakosságához*, mint egy térséghez, tevékenységük és egyben hatásuk is ebben a területi egységben jelentkezik. A különféle szakmai kamarákhoz, érdekképviselői intézményekhez, vagy a politikai mozgalmakhoz kötődő szervezeteknek lehet csupán számottevő regionális befolyása, azonban mindegyik jelentősebb, már országosan működő ezen típusú egyesületnek vannak önálló, bejegyzett helyi egységei, szervezetei is, így azok képviselik a lokális jelleget, erősen kötődnek az adott településhez.

2. 17. ábra
Az alapítványok száma főbb településtípusok szerint
(1990,1992)

Forrás: Alapítványi Almanach, 1992.

Egy 1989-ben végzett felmérésben (HARSÁNYI, L. 1992.) 8514 egyesületet regisztráltak, azonban ezek között 6069 egységet tettek ki a sport, a vadász, a horgász és a tűzoltó egyesületek. Így lényegében csak 2418 szervezet esetében mondhattuk azt, hogy ezek köthetők szorosabban a rendszerváltozáshoz, illetve az azzal együtt megjelent új egyesületi törvényhez. A korábbi struktúrában is működtek egyesületek, azonban ezek döntően az előbb felsorolt tevékenységekre alakultak (1972-ben az összes egyesület 98,1%-át, 1982-ben 94,7%-át, míg 1989-ben már csak 75,3%-át tették ki az összes egyesületből).

A megnevezett hobbikra vagy éppen helyi, közösségi tevékenységre létrejött társaságok fontos szereplői lehetnek a helyi társadalom szerveződésének, azonban elemzésünkben ezektől éppen az adatbázis kényszerítette²³ feltételek miatt is el kell tekintenünk. Az időbeli összehasonlítás alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a vizsgált egyesületek száma közel megháromszorozódott és egyúttal tevékenységi köreik is jóval gazdagabbak lettek, mint az első elemzés időpontjában.

A 2. 9. táblázat az egyesületek megyei és azon belül is főbb településtípusok szerinti bontását mutatja be. A főváros ismételten magas koncentrációja az egyesületek vonatkozásában is kimutatható, hiszen itt jegyezték be az összes szervezet 31,4%-át, ami az összes városi egyesületnek egyben a 39,7%-át képviseli. A megyeszékhelyek következnek a sorrendben, ezekben tevékenykedik az egyesületek 23,4%-a, míg a többi városban ennél valamivel több (24,4%), végül 20,8%-nak a székhelye található a falvakban.

A fenti településtípusokban az egyesületek számának eloszlása a következők szerint alakult adatbázisunk alapján:

Egyesület száma (db)	Megyeszékhely	Város	Falu	Összesen
1	-	7	549	556
2-5	-	37	257	294
6-10	-	53	11	64
11-20	-	33	1	34
21-40	1	15	-	16
41-100	15	1	-	16
100 felett	2	-	-	2
Összesen:	18	146	818	982

Forrás: Egyesületi Címtár, 1992.

²³ Az Egyesületi Címtár (HARSÁNYI L.-KIRSCHNER P. 1992.) nem közölte a vadásztársaságok, a horgászegyesületek, a bélyeggyűjtő körök, az önkéntes tűzoltó egyesületek és a sportegyesületek adatait, így azok időbeli terjedésének bemutatására nem volt lehetőségünk.

2. 8. táblázat

Az alapítványok előfordulásának gyakorisága településtípusok és céljaik szerint (1990, 1992, db)

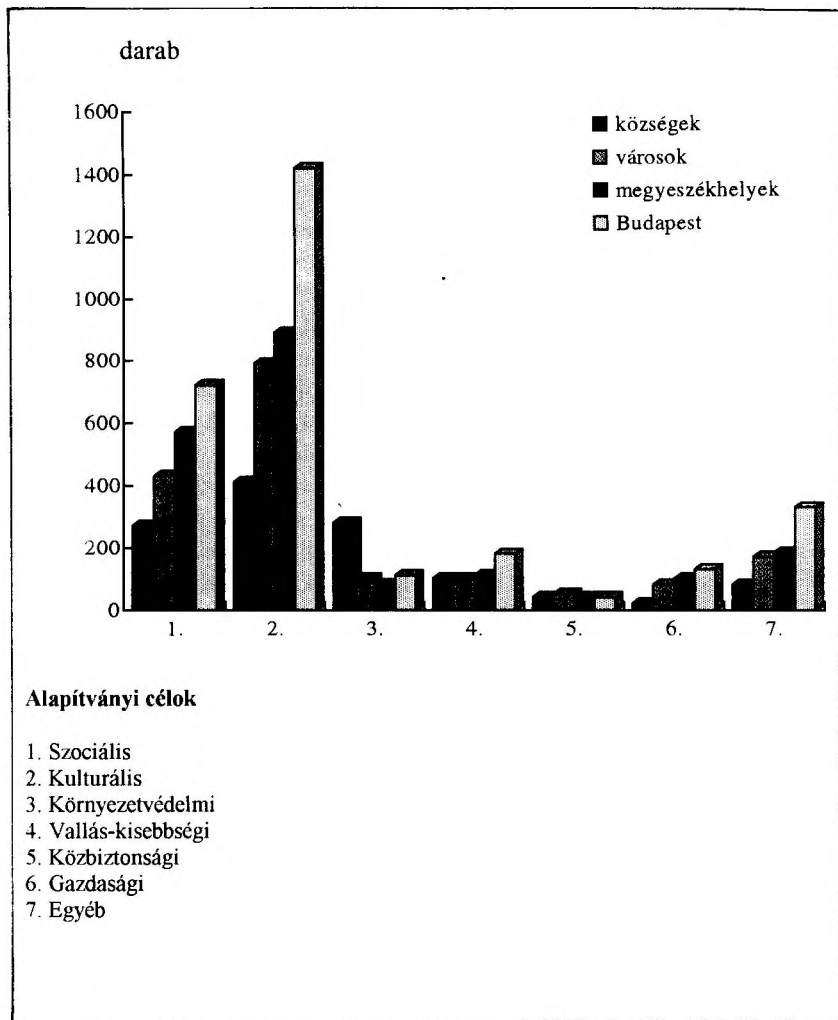
Gyakoriság	Megyeszékhely	1990			1992			Összesen
		Város	Falu	Összesen	Megyeszékhely	Város	Falu	
- 1	-	31	85	116	-	13	464	477
2 - 5	-	40	16	56	-	47	229	276
6 - 10	-	9	-	9	-	35	15	50
11 - 20	8	3	-	11	-	41	-	41
21 - 40	7	-	-	7	1	15	-	16
41 - 100	2	-	-	2	9	4	-	13
101 - 150	-	-	-	-	4	-	-	4
151 fölött	-	-	-	-	4	-	-	4
Összesen	17	83	101	201	18	155	708	881
Budapest	-	-	-	711	-	-	-	2.876
Vidék összesen	431	244	120	795	1.868	1.656	1.140	4.664
Alapítványok összesen	431	244	120	1.506	1.868	1.656	1.140	7.540

Főbb alapítványi célok megoszlása vidéken, 1992

Szociális, egészségügyi, foglalkoztatási	552	442	257	1.251
Tudományos, kulturális, oktatási	881	782	409	2.072
Természet-, környezet- és településvédelmi	71	107	279	457
Vallási, kisebbségi, menekültek segítése	89	81	81	251
Közbiztonság- és polgári védelmi	33	46	33	112
Gazdasági és nemzetközi kapcsolatok	71	53	14	138
Egyéb	171	145	67	383
Összesen	1.868	1.656	1.140	4.664

Forrás: Alapítványi Almanach 1990., Magyar Alapítványok 1992.

2. 18. ábra
A főbb alapítványi célok településtípusok szerint
(1992)

Forrás: Alapítványi Almanach, 1992.

A megyei központok közül *Salgótarjánban van a legkevesebb egyesület* (37 db), míg a legtöbb *Pécsen* (125 db) és *Miskolcon* (154 db) működik. Számatalan céllal alakultak egyesületek a megyeszékhelyeken, hiszen *az adatbázisból megállapítható 21-féle tevékenységi csoportosítás szinte mindegyikében a nagyvárosok érdemleges számú szervezeteire bukkanunk ennél a településkategóriánál.* Ám mégis vannak - nevezzük *nagyvárosi egyesületeknek* -, amelyek döntően ezen centrumok funkcióihoz, az abban élő sajátos rétegekhez, érdeklődési körökhöz, vagy éppen az ott működő térségi funkciót is ellátó intézményekhez kötődnek. Így a *művészeti egyesületek, az oktatáshoz kapcsolódó szervezetek, az egészségvédelem, a szociális gondoskodás egyesületei, a szakmai érdekképviseleti intézmények* határozottan és karakteresen a nagyvárosi hálózatban jöttek létre.

A városok több mint 80%-ában találunk egyesületet, ezek száma igencsak változik, egyértelműen követi az adott centrumnak a településhálózatban elfoglalt helyét, funkcióit, de jellegét, sőt tradícióit is. Hiszen a középvárosokban, vagy a megyei *másodlagos központokban* jelentősebb az egyesületek száma, így kiugró *Baján* (41 db), *Sopronban* (31 db), *Dunaujvárosban* (31 db), *Esztergomban* (31 db), *Nagykanizsán* (30 db), *Hódmezővásárhelyen* (21 db) és sorolhatnánk tovább azt a városkört, amely a *hierarchia szintjén jelentős hordozója, közvetítője a társadalmi innovációknak.*

Ezek az innovációk hangsúlyosan jelennek meg a *művészeti egyesületekben, a hon- és helyismereti társaságokban, a rétegszervezetek magas számában, a diák és ifjúsági egyesületekben,* valamint a környezet-, természet- és településvédő társaságok jelenlétében, mint a városi hálózat civil társadalmát legjobban reprezentáló intézményekben.

Az egyes térségek, megyék *falusi településeiben* eltérő számban jöttek létre egyesületek. Kimondottan azon megyékben magasabb a szervezeti aktivitás, amelyekben egyrészt számottevő az *idegenforgalom,* illetve a *rekreációhoz kapcsolódó második otthonok száma.* Így Somogy és Veszprém megyében érzékelhetően magas a környezet- és településfejlesztési jellegű egyesületek száma. Másrészt, ahol feszítőbbek a *szociális, az etnikai* és a szakmai érdekképviseleti problémák, így *Borsodban, Nógrádban,* vagy éppen *Baranyában.* Azt sem szabad elfeledni, hogy bizonyos egyesülettípusok szerveződése köthető egy-egy társadalmi vagy éppen politikai akcióhoz, illetve a korábbi intézményrendszer elemeinek átalakulásához. Ennek megfelelően több megyében, annak szinte minden településén felbukkannak és terjednek a *polgárok helyi védelmét,* a települések értékeinek, környezetének megóvását vagy éppen a hon- és helyismeretet célul kitűző egyesületek, de érzékelhető már a *helyi tömegtájékoztatást* szolgáló lakossági társaságok terjedése is.

A társadalmi és politikai innovációk a rendszerváltozást megelőző időszakban egyre dinamikusabban hálózta be a térszerkezetet. Terjedésük, jelentkező akcióik elsődlegesen a nagyközpontokhoz kapcsolódtak még. Esetenként, egy-egy jelenséghez kötődve kimutatható volt, hogy a vidéket is mélyen áthatotta a változtatás igénye, s akarata, azaz

éppoly fogékony és aktív szerepet játszott a korábbi politikai rendszer megváltoztatásában, mint a főváros, vagy néhány nagyközpont. Szimbolizálta ezt a vidék relációjában az első szabad választásokon való jelentősebb részvétel. Ugyan még nem lehetett határozottan *kitapintani az egyes politikai felfogásokhoz kötődő térségeket*, de az már tapasztalható volt, hogy az adott régiókban folyó gazdasági tevékenységek jellege, az elért életszínvonal, vagy éppen a *szocio-kulturális miliő hat a különféle politikai célok támogatottságára, azok elfogadására*.

A rendszerváltozás után látványosan megindult a *civil társadalom szerveződése*; részben egyre több, részben egyre sokszínűbb intézményhálózatának kialakulása. A non profit szervezetek, *az egyesületek és az alapítványok diffúziója erőteljes*, megjelentek a településhálózat minden elemében és a térszerkezet szinte összes jelentősebb pontján. Terjedésük és tevékenységük jellege jól tükrözi az átalakuló társadalom útkereséseit, hiszen ezek a polgári kezdeményezések olyan valós igényekhez, elvárásokhoz kapcsolódnak, amelyek a modern államok és társadalmak jellegéből fakadnak. A civil társadalom szervezetei meghatározó és lényeges faktorai a gazdasági megújításnak, emellett *állandó gerjesztői a regionális adottságok feltárásának és azok aktivizálásának*.

2. 9. táblázat

Az egyesületek megyék és főbb településtípusok szerint (1992, db)

Megye	Megye- székhely	Város	Falu	Összesen	Érintett települések	
					Város	Falu
Budapest	1.923	-	-	1.923	-	-
Pest	-	203	270	473	15	113
Fejér	77	54	51	182	5	32
Győr-Moson-Sopron	73	68	45	187	4	35
Komárom-Esztergom	44	88	24	156	7	22
Vas	85	54	36	175	6	29
Veszprém	64	105	62	231	8	46
Baranya	125	26	61	212	2	43
Somogy	92	66	150	308	9	105
Tolna	58	53	26	137	6	18
Zala	57	57	55	169	5	45
Hajdú-Bihar	100	52	31	183	8	22
Jász-Nagykun-Szolnok	83	79	40	202	11	24
Szabolcs-Szatmár-Bereg	93	54	51	198	9	39
Bács-Kiskun	98	147	95	340	11	58
Békés	45	92	31	168	11	21
Csongrád	88	58	21	167	5	16
Borsod-Abaúj-Zemplén	154	133	86	373	15	65
Heves	64	63	58	185	5	43
Nógrád	37	38	76	151	4	44
Megyék összesen	3.361	1.490	1.269	6.120	146	820

Forrás: Egyesületi Címtár, 1992.

3

**AZ
INNOVÁCIÓS
KÖRNYEZET
ÉS
AZ
ORSZÁG
TÉRSZERKEZETE**

Az innovációk és az általuk is megindított modernizációs folyamatok nyomon követése a településhálózatban és az egyes téregységekben nem könnyű feladat. Az új tevékenységek, szervezetek, termékek és technológiák megtelepedése, azok befogadása függ a *települések funkcióitól*. De éppen ezek egyoldalúsága vagy hiányosságai azok, amik aztán gátolhatják az innováció-hordozó elemek megtelepedését és adaptálását. A városok - mint a településhálózat centrumai - talán kiváltságosabb helyzetben vannak, hiszen vélhetően sokoldalúbbak a funkciói, összetettebbek a szerepköreik és az általuk ellátott kisebb-nagyobb térségben számottevőbb a kereslet, persze a kínálat is az új termékek és tevékenységek iránt. A városok tehát az elsődleges befogadói, alkalmazói az innovációkat megtestesítő tényezőknek. Ugyanakkor a *diffúziós folyamatok döntő láncszemei is*, hiszen innen meríthetnek mintákat, értékeket az újdonságokról, azok hatásairól és alkalmazásáról az egyes térségek, régiók, de azok települései, gazdasági, valamint társadalmi aktorai is.

Az innováció-hordozó elemek térbeli megjelenésének tanulmányozásakor az előző fejezetben már láttuk, hogy a városhálózat bizonyos elemeinek döntő jelentősége volt az újdonságok fogadásában, illetve mindezek terjedésében. Egyben kialakult egy határozottan felismerhető *hierarchikus struktúra* az egyes városok között, amelyben alapvetően a városi funkciók, azok sokszínűsége volt a meghatározó. Ám ha egy-egy újdonság hordozó tényezőt csak önmagában vizsgálunk, s így hasonlítjuk össze a településhálózat elemeit vagy a téregységeket, nem ismerhetjük meg egyrészt az *adott térbeli alakulat adottságaiból, körülményeiből fakadó meghatározottságokat és feltételeket, másrészt nem érzékelhetjük az innováció-hordozó tényezők egymás közötti kapcsolatait, illetve azok viszonyát, függőségét a település, a térség szocio-ökonómiai és infrastrukturális (felszereltségi) adottságaitól*.

Hiszen a település és a térség *innovációs környezetét, miliójét szocio-ökonómiai adottságaiban és intézményeinek szerepköreiben, valamint infrastrukturális felszereltségében kell keresnünk*. A funkciók, amelyek a klasszikus értelemben vett ellátáshoz, szolgáltatáshoz kapcsolódnak, csak a feltételeit, pontosabban a kereteit adják meg az újdonságok fogadásának. Olyan kereteket, amelyek szükségesek ugyan ahhoz, hogy a településen megjelenjenek, letelepedjenek az innovációs faktorok, azonban ezek a tényezők önmagukban nem elégségesek az adaptálásukhoz, a település egész gazdasági-szociális-környezeti struktúrájába való beépülésükhöz, nem beszélve a terjedésükről, közvetítésükről a kisebb-nagyobb térség irányába (CAMAGNI, P. R. 1992.).

A városok funkciói közül a *gazdasági tényezők* azok, amelyek a leggyorsabban reagálnak a megújításra, főleg akkor, ha már a piaci viszonyok megjelentek és elterjedtek. Emellett a centrumok további adottságai, így társadalmi szerkezete, történelmi hagyományai, kulturális értékei, infrastrukturális ellátottsága, intézményi felszereltsége, környezetének minősége mind-mind hatással van az újdonságok megtelepedésére, szétterjedésére. Léteznek tehát a település jellegeből fakadó adottságok, *endogén tényezők* (HAHNE, U. 1985., STÖHR, B. W. 1986., 1987.), amelyek befolyással vannak az újdonságok

megtelepedésére, egyben elterjedésére. Ezen endogén változók közül az egyes fejlődési szakaszokban mások és mások erősödnek meg, bukkannak felszínre, míg a többiek csak visszafogottan vegetálnak, egyesek pedig rejtőzködve élnek túl a korszakos meggrázkódtatásokat azokkal szemben, amelyek ezek hatására megszűnnek, megsemmisülnek. A centrum jellegű településeken természetesen a hangsúlyok, az arányok az endogén tényezőkön belül nagyon eltérőek lehetnek, egyben azonban mégis közősek, hogy *hatást gyakorolnak a térségükre és annak formálását, alakítását alapvetően befolyásolják*. Elemzésünk szempontjából mindebből most az a fontos, hogy a centrumok a közvetítői, az áramoltatói az új ismeretek, tevékenységek, termékek átadásának, kiejánlásának. Így tehát újdonság fogadásuk mértéke és jellege, vagyis az *innovációs miliójuk vélhetően nagyon szoros kapcsolatba hozható a térségükben, a régiójukban az újdonságok megjelenésével, terjedésével*.

A centrumok adottságai, aktivizálható endogén faktoraik és a külső innovációk találkozása egy optimális vagy kedvező (esetünkben megváltozott) gazdasági, társadalmi környezetben megújítási akciósorozatokat indíthat el. Ezek az egymásra találások *szinergetikai hatásokat* (STÖHR, B. W. 1986.) gerjeszhetnek, vagyis újabb és újabb innovációk felbukkanását eredményezhetik, kikényszerítve a korábbi tevékenységi formák megváltoztatását, kicserélését, módosítását. Ekkor a településekben is új funkciók keletkeznek, amelyek aztán az újabb szinergetikai effektusok révén továbbiak megjelenését teszik lehetővé, illetve a korábbiak megváltoztatását kényszerítik ki, egyben segítve a szűkebb, vagy tágabb térség megújítását is.

Célunk tehát az, hogy *a városhálózat egészében a regisztrálható innováció-hordozó, vagy azt segítő elemeket összegyűjtve kimutassuk azok kapcsolatát, feltételezettségét egymással; viszonyukat a városok ellátottsági, felszereltségi tényezőivel; végezetül mindezek alapján az azonos innovációs környezetet mutató csoportokat, tömörüléseket értelmezve típusokat alkossunk a hazai városhálózatban*. Az elemzéseket nemcsak a centrumokra végeztük el, hanem azokkal együtt a szűkebb környezetükre, a városkörnyék körzetekre is. A mikrotérség együttes innovációs miliója alapján kimutathatjuk az egyes centrumok hatását és szerepét az újdonságok terjesztésében, de ezen kistérségek láncolatán keresztül további információkat kapunk az innovációk által formált *térszerkezetről* is.

3. 1. A városhálózat

Elemzésünkben egy helyzet-, mondhatni indulóképet vázolunk fel, alapvetően a nyolcvanas évek végén (az 1988-1990-es évek adatai alapján) regisztrálható állapotokat. Az *indulás évei* ezek, ekkor jelennek meg hol tömegesen, hol egyedileg az újdonságok, ekkor kezdődik el az adaptálásuk, vagy jelenlétük, működésük már érzékelhető, jelezhető. Ebből következik, hogy egy *innováció-hordozó elemkombinációt gyűjtöttünk*, gyűjthetünk össze. Azt a kombinációt, amely vélhetően jelzi, kifejezi a centrum települések reagálását a megújításra. Módszertani bázisunk a *faktor- és klaszteranalízis*²⁴ volt, amelynek hibái ismertek, azonban képes mégis kezelni a nagy tömegű változókat és megfigyelési egységeket.

A városhálózat *165 egysége*²⁵ megfelelő tömeg az esetleges törvényszerűségek kimutatására, illetve a centrum településeknél értelmezhető talán már az *innovációs tényezők hatása és kapcsolata* a többi centrum funkcióval; kimutatható a városok innovációs miliője.

A változókból az innovációk értelmezése alapján a következő csoportokat alakíthatjuk ki (3. 1. táblázat):

- A *gazdasági-szervezeti aktivitás* alatt a vállalkozás-aktivitás mértékét és jellegét (hazai és/vagy külföldi érdekeltségű társas vállalkozások elterjedése), az előprivatizációba bevont egységek nagyságát, illetve a lakosság jövedelmi-megtakarítási és fogyasztási szintjére vonatkozó információkat tüntettük fel.
- A *termék és tevékenység innováció* alatt szerepeltettük a telefon, a telefax és a CB ellátottságot, az egyes városok számítógép-kapacitásának nagyságát, de ide soroljuk a gépkocsik és a lakosság külföldi utazási hajlandóságát kifejező világútlevélek számát is.
- A *szellemi erőforrások* között jelenítettük meg a lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlását²⁶, a középfokú intézményekben tanulók számát és a különböző oktatási szinteken nyugati nyelveket tanulók arányát.
- A *társadalmi-politikai innovációk* jelenlétének kimutatásához figyelembe vettük a különböző jellegű napi- és hetilapok előfizetőinek a számát, az utolsó országgyűlési képviselő-választáson résztvevők arányát, valamint a helyi-városi alapítványok számát.

²⁴ A többváltozós analízis alkalmazásánál támaszkodtam néhai Sas Béla nagytiszteletű és szeretett kollégám gazdag tapasztalataira és irányadó útmutatásaira (SAS B. 1991).

²⁵ A kutatásban szükség szerint érintettük a fővárost, azonban annak szerepét az innovációk megjelenésében, terjesztésében alaposan nem elemeztük, hiszen a bevezetőben említettek szerint célunk a vidék újdonság fogadásának tanulmányozása volt. A városok száma napjainkra, 1993 tavaszára 186 települést foglal magába, azonban a vizsgálat időpontjában hivatalosan csak 166 városi jogállású település volt, így vizsgálatunkat is azokra végeztük el.

²⁶ Ennél a mutatónál sajnos éppen a népszámlálási adatok hiánya miatt csak az 1980. évi értékkel dolgozhattunk.

- A *centrum funkcióknál* és a népességi aktivitásnál tüntettük fel azokat a tényezőket, amelyek a városok ellátottságát és egyben vonzó hatását voltak hivatva megjeleníteni. Így a népesség számának változását, a tényleges szaporodás/fogyás mértékét, az épített lakások számának változását (mindkettőt 1980-1990 között), valamint egy összevont mutatóval az intézményi ellátottságot²⁷ soroltuk ebbe a változó blokkba.

A faktoranalízissel végzett elemzéssel megállapítható, hogy a városok *innovációs környezetét*, s egyben az újdonságok fogadásának jellegét egyrészt a *centrumok intézményi ellátottsága, felszereltsége*, másrészt pedig a *lakosság iskolai végzettsége*, és az ahhoz rendkívül szorosan kapcsolódó, vele egy faktorba *tömörülő új típusú vállalkozások jelenléte* határozza meg.

Az egyes tényezőcsoportok és elemeik a városok innovációs környezetének értelmezéséhez, pontosításához a következők szerint járultak hozzá.

A *centrum funkciók* és a népességi aktivitás közül mindegyik számottevően befolyásolja a városok újdonság fogadását. A központok vonzásának erősségére utaló *lakásállomány változás*, valamint az ehhez is szorosan kapcsolódó tényleges *szaporodás/fogyás* a determináló tényezői az újdonságok megtelepedésének, ám mindezekben is túlsz az *intézményi ellátottság*, azaz a *városi szerepkörök minél szélesebb megléte*.

A kiválasztott *gazdasági-szervezeti tényezők* szintén alkalmasak a városok innovációs környezetének jellemzésére. A centrum funkciókhoz is kötődő gazdasági változók - mint pl. a kereskedelmi forgalom - egyértelműen az ellátottságot, a városi szerepköröket megtestesítő faktorhoz kapcsolódnak. Míg a gazdasági innovációt szemléltető tényezők - mint a *vállalkozás-aktivitás más-más megközelítésű elemei* - már eggyé tartoznak, szorosan egymáshoz kapcsolódnak, *elkülönült faktort hozva létre*. Elgondolkodtató, hogy a lakossági takaréketét-állomány mértéke és a személyi jövedelmek, azok adója nem hozható egyértelmű összefüggésbe a városok felszereltségével, vagy éppen az új típusú gazdasági szervezetek megjelenésével. A városok lakosságának megtakarításaira utaló változók nemcsak elkülönülnek a centrum funkcióktól és a vállalkozás-aktivitási tényezőktől, hanem azokkal igencsak laza, nem szignifikáns kapcsolatban állnak. Ennek telmezésére a továbbiakban visszatérünk, mindenesetre annyit már most jelezniünk kell, hogy a vállalkozások terjedését a városhálózatban az indulás éveiben vélhetően nem egyértelműen a lakosság jövedelme, vagy megtakarításai motiválják.

²⁷ Az intézményi ellátottságot 12 tényező demonstrálta: a helyi autóbuszközlekedés viszonylatainak a száma, a gázfogyasztók száma, a zöldterület nagysága, a kórházi ágyak, a középiskolai osztálytermek, a művelődési intézmények, a kereskedelmi és vendéglátó helyek száma, a kereskedelmi szálláshelyeken a szobák száma, az elvezetett szennyvíz mennyisége, az egészségügyi általános körzetek száma, a városban lévő felsőfokú tanintézetek száma és a pénzintézetek száma. Ezen mutatók értékeit pontozásos rendszerrel sűrítettük egy változóba. A számításokat néhai Sas Béla végezte.

3. 1. táblázat

A városhálózatra és a városkörnyék körzetre vonatkozó elemzések
változói és azok szerepe a faktoranalízisben

Megnevezés	Városhálózat	Városkörnyék körzet elemzés
Gazdasági-szervezeti potenciál		
- 10.000 lakosra jutó jogi személyiségű gazdasági szervezetek (állami vállalatok + szövetkezetek + gazdasági társaságok), db, 1990	0,6990	0,8192
- 10.000 lakosra jutó gazdasági társaságok száma (Kft., Rt.), db, 1990	0,5641	0,8131
- 10.000 lakosra jutó vegyesvállalatok száma, db, 1990	0,5255	0,5587
- 1 lakosra jutó SZJA nagysága, Ft, 1990	0,5635	0,8662
- 1 adóalanyra jutó éves bruttó jövedelem, ezer Ft, 1990	0,6602	nem
- 1 lakosra jutó kiskereskedelmi forgalom, ezer Ft, 1990	0,8422	nem
- 10.000 lakosra jutó előprivatizációba bevont üzletek száma, db, 1990	0,5974	nem
- Adófizetők aránya a lakónépességben, %, 1990	nem	0,7516
- 1 fő ipari foglalkoztatottra jutó bruttó jövedelem, ezer Ft, 1990	nem	0,5096
- 1 lakosra jutó takarékbetét nagysága, ezer Ft, 1990	nem értékelt	nem értékelt
- 10.000 lakosra jutó bankfiókák száma, db, 1990	nem	nem értékelt
- 10.000 lakosra jutó egyéni vállalkozók száma, db, 1990	nem	nem értékelt
- 1 lakosra jutó hosszúlejáratú hitel nagysága, ezer Ft, 1990	nem	nem értékelt
- Az SZJA változása 1988-1990 között, %	nem	nem értékelt
- Munkanélküliségi ráta, %, 1990	nem	nem értékelt
- 1 fő ipari foglalkoztatottra jutó bruttó állásközérték, ezer Ft, 1990	nem értékelt	nem értékelt
Termék-tevékenység innováció		
- 10.000 lakosra jutó CB rádiók száma, db, 1990	0,5823	0,6327
- 1.000 lakosra jutó személygépkocsik száma, db, 1990	0,7101	0,6980
- 100 gazdasági egységre jutó telefaxok száma, db, 1990	0,5521	0,7704
- 1.000 lakosra jutó kiváltott világútlevelék száma, db, 1990	nem értékelt	nem értékelt
- 100 gazdasági egységre jutó számítógépek száma, db, 1990	nem értékelt	nem értékelt
Szellemi erőforrások		

- 1.000 lakosra jutó középiskolai végzettség aránya, %	0,8836	nem
- 1.000 lakosra jutó felsőfokú végzettség aránya, %	0,8523	nem
- 1.000 lakosra jutó középiskolai tanulók száma, fő	nem értékelt	nem
- 100 általános iskolából nyelvi szakosító képzésben résztvevők aránya, %	nem értékelt	nem
- 100 középiskolából nyugati nyelvet tanuló aránya, %	nem értékelt	nem
Társadalmi aktivitás		
- A lakosság választási aktivitása az 1990. évi országgyűlési választásokon, %	0,6174	nem értékelt
- Az egyéni választókerületben megválasztott országgyűlési képviselők lakossági támogatottsága, %	nem értékelt	nem
- 1.000 lakosra jutó kulturális lapelőfizetők száma, db	0,7541	nem
- 1.000 lakosra jutó gazdasági lapelőfizetők száma, db	0,6854	nem
- 10.000 lakosra jutó alapítványok száma, db	nem értékelt	0,6217
A centrum és a körzet népességi aktivitása és felszereltsége		
- A népességszám változása, %	nem értékelt	0,8307
- Tényleges szaporodás/fogyás mértéke, %	nem értékelt	0,7930
- Lakásállomány változása, %	0,5368	0,8093
- Vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, %	0,7356	0,6421
- Csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya, db	0,7356	0,7923
- 100 középfokú iskolásra jutó tanteremek száma, db	0,7356	nem értékelt
- 1.000 lakosra jutó kórházi ágyak száma, db	0,7356	nem értékelt
- 10.000 lakosra jutó felsőfokú tanintézeti hallgatók száma, fő	0,7356	nem értékelt
- A központ távolsága közúton a fővárostól, km	nem	nem értékelt

Megjegyzés: 1. A nem-mel jelzett változó az adott elemzésben nem szerepelt.

2. A nem értékelt-tel megjelölt változók nem kerültek be az innovációs faktorba.

Fontosabb, meghatározóbb a *helyi szervezeti, vállalkozói agglomeratív hatás*, amely kifejeződik a lokális-regionális gazdasági környezetben és a városi funkciók kiépültségében, emellett döntőek az általános, pontosabban országos gazdasági-társadalmi körülmények, azok kiszámíthatósága, ösztönző rendszerei és természetesen korlátai.

A *termék és tevékenység innovációt szimbolizáló elemek* közül csak a *telefon-telefax előfizetők száma és a személygépkocsi állomány nagysága* hozható egyértelmű összefüggésbe az innovációs milióval. Ebben a változócsomagban szerepeltettük az egyes városok távolságát a fővárostól. Egyértelműen kitűnt, hogy a *földrajzi távolság negatív módon hat a városok innovációs fogadóképességére*, vagyis a centrumok minél távolabb vannak Budapesttől, annál kevésbé települtek ott meg újdonság hordozó és közvetítő tényezők. A negatív korreláció azonban nem szoros, mondhatni gyenge. Megerősítheti ezen eredményünket a 2. fejezetben bemutatott városi vállalkozás-aktivitási porfolió analízis, hiszen abból már kitűnt, hogy csak az egyes nagy centrumokban koncentrálódnak az új vállalkozások, a városhálózat többi elemében ezekhez mérten egyenletesen alacsonyabb a szervezetek jelenléte, megtelepedése. A távolsággal kapcsolatos és a területi kutatásokban evidensnek tartott megállapítást csak azért emeltük ki, hogy ismét rávilágítsunk a főváros kiemelt szerepére, meghatározó jellegére a város- és településhálózatban, illetve annak újdonság fogadásában.

A *szellemi erőforrásokban*, azokon belül is a *közép- és a felsőfokú végzettségűek* nagyságában kell keresnünk városaink alapvető és meghatározó innováció-gerjesztő tényezőit. A magasan kvalifikált népesség gazdaságilag aktív, fogékony az újdonságok iránt, döntő szerepe van a vállalkozások terjesztésében, de a városok felszereltségét, intézményekkel való ellátottságát is erőteljesen befolyásolja, meghatározza.

A *társadalmi-politikai aktivitás* már az előzőkből következik. Hiszen a lakosság intellektuális színvonala szorosan kötődik az újdonságokat közvetítő médiák jelenlétéhez, ám a politikai vagy a közösségi aktivitás ezen tényezőkkel, egyben az innovációs milió további meghatározóival már nem került vizsgálatunk alapján kapcsolatba. Azt hisszük ez érthető is, mivel a társadalmi aktivitás formái, szervezetei csak az elemzés éveiben formálódnak ki. Hatásait, közvetlen befolyásukat még nem lehet kitapintani a városok innovációs miliójában, annak alakításában.

A városhálózat innovációs környezetét tehát az általunk kijelölt elemkombináció szerint *alapvetően és döntően a városok intézményi felszereltsége, a lakosság iskolázottsága, valamint a vállalkozás-aktivitás mértéke határozza meg az átmenet, a rendszerváltozás kezdő éveiben*. A következő időszakban, így a kilencvenes években tehát a jobban felszerelt, jelentősebb polgári hagyományokkal és aktív, erősödő lokális-regionális piaccal rendelkező városokban várható az innovációs környezet élénkülése. Ezen faktorok serkentésével, sokoldalú aktivizálásával ugyanakkor elérhető a városhálózat egyes - de sajnos nem minden elemének - felzárkózása, viszont hiányuk és hatásaik mérsékelt volta esetében a városok további differenciálódása roppant erőteljes lesz.

Vizsgálatunknak nemcsak az volt a célja, hogy kiemeljük a változótömegből az innovációs környezetet legjobban érzékeltető tényezőket, hanem az összetartozó csoportokat, az azonos jellemzőket mutató városokat is meg kívántuk határozni. A klaszteranalízissel többszöri kísérlet után öt osztályba sorolhattuk a megfigyelt centrumokat.

A 3. 1. ábra és az ahhoz kapcsolódó 3. 2. táblázat tarka, megosztott városhálózatot illusztrál, amelyben felismerhetők a makroregionális különbségek éppenúgy, mint a népességszám szerinti megosztottság is. Ezen utóbbi összeállításból az első benyomásunk az, hogy a *tradicionális nagyvárosok, valamint az új vagy történelmi kisvárosok karakteresen elkülönülnek egymástól.*

A mély és széles szakadékok csak a középvárosok egy kisebb hányada próbálja meg áthidalni a Dél-Alföldön, az Észak- és Nyugat-Dunántúlon, elszórva Észak-Magyarországon, de a korábbi történelmi városok közül sokan leszakadtak, a kisvárosi csoporthoz sodródtak (Észak-Alföld). Észak- és Közép-Dunántúl városhálózata az elemzések alapján tehát sokszínűbb, az innovációs környezet minőségében eltérő. Vélhetően ezen városhálózatban az újdonság hordozó tényezők alapján hierarchia formálódik ki, amely a térszerkezetre is pozitív hatással lesz. Éles ellentét tapasztalható a főváros agglomerációjában, hiszen a városok egy nyugati és egy keleti övezetre tagozódnak.

A Dél-Dunántúlon a két nagyváros alkot innovációs szigetet, hasonlóan a Alföldhöz, ahol szintén a tradicionális, regionális funkciókkal rendelkező nagyközpontok látványosan emelkednek ki a városok teréből, de a Dél-Alföldön Kecskemét-Szeged vonulatában felismerhető már egy azonos megújítási jegyeket mutató városhalmaz is (Kiskőrös - Kiskunfélegyháza - Csongrád - Szentés - Hódmezővásárhely - Makó).

Észak-Magyarország városhálózata igencsak megosztott, töredezett. Csak egy aktívnek ítéltető centrummal bukkan fel, és néhány, az újdonságok fogadását megkezdő, a korábbi gazdasági bázis átalakításával nehezen küszködő adaptációs központtal. Kiugrik tehát már első pillantásra is az innovációs környezet által megosztott városhálózat, amelyet a korábbi fejlődés eredményei, ám egyben felhalmozott feszültségei és az elmúlt esztendő megújítási nekirugaszkodásainak együttes hatása formált, alakított ki.

3. 2. táblázat

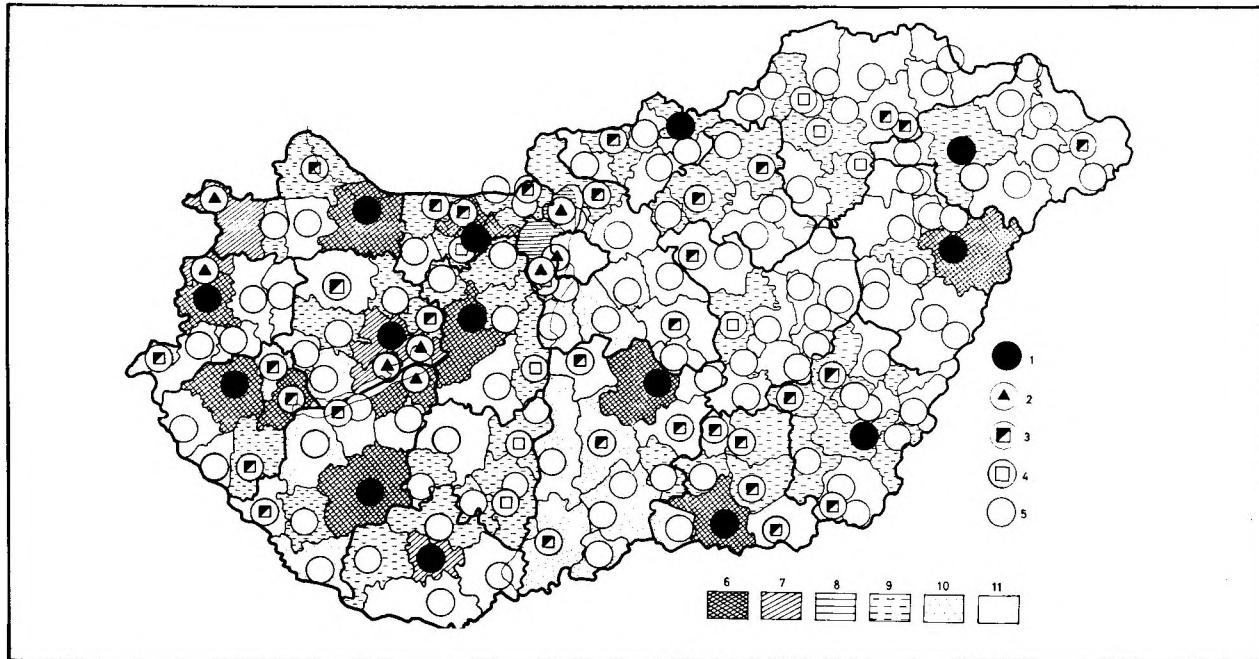
A városhálózat innovációs környezetének csoportosítása a népességszám és a makroregionális összefüggések alapján

	Aktív	Speciális	Adaptációs	Egyoldalú	Hiányos	Összesen
10.000 alatt	0	2	8	0	32	42
10.001 - 15.000	0	1	2	0	35	38
15.001 - 20.000	0	2	4	2	17	25
20.001 - 30.000	0	1	7	2	13	23
30.001 - 50.000	1	1	8	2	5	17
50.001 - 100.000	6	1	3	2	0	12
100.000 felett	7	0	0	1	0	8
Összesen	14	8	32	9	102	165
Észak-Dunántúl	5	7	7	3	17	39
Dél-Dunántúl	3	1	5	2	16	27
Észak-Alföld	2	0	2	1	28	33
Dél-Alföld	3	0	12	0	22	37
Észak-Magyarország	1	0	6	3	19	29
Összesen	14	8	32	9	102	165

Megjegyzés: Pest megye városait Észak-Dunántúl, Észak-Alföld és Észak-Magyarország makrorégiókhöz soroltuk be.

Forrás: Városanalízis eredményei alapján, saját számítás

3. 1. ábra
A városok és városkörnyék körzetek innovációs környezete

Jelmagyarázat:

- 1 - aktív és sokoldalú, 2 - kommunikáció- és vállalkozás-orientált, 3 - adaptációs,
- 4 - szegényes és egyoldalú, 5 - innovációhiányos, 6 - aktív és sokoldalú,
- 7 - kommunikáció-orientált, 8 - vállalkozás-orientált, 9 - átalakuló: ipari profilú,
- 10 - átalakuló: vegyes profilú, 11 - innovációhiányos

Tekintsük át és értelmezzük az egybetartozó, az azonos innovációs környezeti jegyeket mutató csoportokat.

I. A potenciális innovációs központok, a megújítások aktív és sokoldalú környezete

A magas újdonság hordozók számában, a vállalkozás-aktivitás kiugró értékeiben, a szellemi erőforrások jelentős koncentrációjában, végezetül a városok közel azonos, de az egész hálózathoz mérten is kiemelkedő színvonalú ellátottságában találjuk meg a csoportképzés ismérveit. Feltételezhető, hogy fokozatosan kapcsolatba kerülnek az innováció-hordozó tényezők egymással, így megindulhatnak az egymásra hatások, néhány tényezőcsoportban érvényesülhetnek a *szinergetikai* effektusok. Adottságaik, mint kiemelkedő endogén jellemzőik lehetőséget kínálnak - ezért ragasztottuk ezen csoporthoz a potenciális jelzöt - újabb és újabb innovációs elemek megjelenéséhez, illetve azok városon belüli és térségi terjedéséhez. A csoportot 14 város alkotja, ebből hét (Győr, Székesfehérvár, Pécs, Kecskemét, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza) a *tradicionális nagyváros*, valamint a Dunántúlról még öt megyeszékhely; Szombathely, Zalaegerszeg, Kaposvár, Veszprém, Tatabánya, az Alföldről ugyancsak megyeközpontként Békéscsaba és végül Észak-Magyarországról csupán Salgótarján. Vélhetően a korábbi - talán egyoldalú és sokat bírált - megyeközpont fejlesztés eredményeként kialakult az országban *egy aktív, az innovációk fogadására képes és alkalmas (nagy)városi hálózat, amely fontos szerepet kaphat az egész ország gazdasági, politikai és társadalmi átalakulásában.*

II. A speciális innovációs központok, kommunikáció és vállalkozás orientált megújítási környezet

Az előző csoporttól elkülönült 8 várost a *kommunikációs tényezők* (személygépkocsi, telefon-telefax-ellátottság) és a *vállalkozás-aktivitási mutatók* közül a *vegyesvállalati megtelepedést kifejező paraméterek* kötik össze, amelyhez társulnak még a lakosság iskolázottságára vonatkozó tényezők, mint klaszterképzők. Mindezek mellett kiugróak az alapellátottságot reprezentáló endogén változók értékei, de több innováció-hordozó tényező jelenléte is kimutatható, ám ezek összekapcsolódása még nem indulhatott meg. A Dunántúlon található mind a *nyolc központ*, ebből három a *főváros nyugati agglomerációjának* centruma - Szentendre, Érd, Budaörs -, ahol a külföldi és a hazai vállalkozások megtelepedése rendkívül intenzív, de ezeket a központokat preferálják a Budapestről kitelepülő magasabb jövedelmű és iskolázottságú rétegek is. A *Balaton mellett* Balatonalmádi, Balatonfüred és Siófok számottevő újdonság hordozó tényezőt koncentrálnak, de a városok idegenforgalomra épülő, éppen ezért megújításra érzékeny gazdasági bázisa - amelyhez párosul magasabb felszereltsége - sajátos, elkülönült innovációs miliőt eredményez. Ugyanezt mondhatjuk el *Sopronról és Kőszegről* is, talán annyival többet, hogy az országhatár megnyitása, az Ausztriához való közelség számos újdonság

megtelepedését eredményezte. Mindezek együttesen alapvetően átformálják a városok gazdasági, társadalmi, szerkezeti, de kapcsolati rendszerét is.

III. A készülők és a felzárkózók, az adaptáció orientált környezet

Az ezen csoportba sorolódott városoknál *megtelepedtek már az egyes innováció-hordozó elemek, ám közöttük a kapcsolatok lazák, az érzékelhető egybetartozás még nem mutatható ki, azaz az újdonságok az adaptációs fázisban vannak.* Hiszen gazdasági felszereltségük, intézményi ellátottságuk és társadalmi adottságaik kedvező feltételeket biztosíthatnak egy vagy több további innovációs tényező megtelepedésére, valamint a centrumok és térségük aktivizálódásának megindulásához.

A csoport *nem homogén*, így tagjait korábbi funkciójuk és jelenlegi adottságaik alapján a következő alcsoportokra bonthatjuk:

- leszakadt megyeszékhely: Eger,
- a tipikus, korábban háttérbe szorított megyei *másodlagos központok*: Dunántúl - Mosonmagyaróvár, Pápa, Esztergom, Nagykanizsa; Alföld - Baja, Hódmezővásárhely, Jászberény; Észak-Magyarország - Balassagyarmat,
- a tradicionális, történelmi *kis- és középvárosok*: Dunántúl - Keszthely, Komárom, Tata, Várpalota²⁸; Alföld - Cegléd, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza, Csongrád, Szentes, Makó, Szarvas; Észak-Magyarország - Vác, Gyöngyös,
- és az aktivizálódó, kedvező adottságokkal rendelkező új, döntően 1984 után alapított *kisvárosok*: Dunántúl - Szentgotthárd, Zalaszentgrót, Curgó, Fonyód; Alföld - Fehérgyarmat (1978), Mezőhegyes, Gyomaendrőd, Kunszentmiklós; Észak-Magyarország - Szerencs, Tokaj.

A csoporton belüli tagozódás *további látványos differenciálódás forrása* is, hiszen az elkövetkező években ezen városok *endogén erőforrásai lehetőséget nyújtanak az újabb innovációk fogadására, ezzel funkcióik színesedésére, átalakulására.* A megújítás külső tényezőiért ebben a városkörben éles verseny bontakozhat majd ki, ami aztán a megosztását, felbomlását eredményezheti ennek az átmeneti csoportnak.

IV. A leszakadó-átalakulók: szegényes, egyoldalú innovációs környezet

A leszakadó-átalakulók csoportjába azok a városok tartoznak, ahol *ugyan magasak az extenzív tényezők értékei, és az innovációs tényezők közül is több előfordul, ám azok együttes mértéke nem meghatározó.* A nehézipar központjai tömörültek ebbe a csoportba, a volt "szocialista városok"; Kazincbarcika, Tiszaújváros, Dunaújváros, Oroszlány, Százhalombatta, Paks, amelyekben kedvezőek az ellátottsági tényezők, de a gazdasági bázis válsága vagy egyoldalúsága következtében nem jelentek meg tömegesen az újdonságok. Ide sorolódott három megyeszékhely is: Miskolc, Szolnok, Szekszárd.

²⁸ A volt, ún. szocialista városok közül csak Várpalota jelent meg ebben a csoportban. Vélhető, hogy a városban erőteljesebb megújítási, átalakítási folyamatok indultak meg, felzárkózása már érzékelhető, kimutatható.

Vélhető, hogy innováció fogadási aktivitásuk kedvező szerepkörük vagy felszereltségük ellenére is visszafogottabb, mérsékeltőbb. A Budapesttel együtt elvégzett városhálózat elemzésnél a főváros is itt bukkan fel. A *főváros egy külön esete*, egy sajátos és önálló fejezete az innovációk terjesztésének és megtelepítésének. Betagozódása a leszakadó-átalakuló városok közé ismét jelzi az egyetlen valóban nagyvárosunk helyzetének, szerkezetének számos ellentmondását²⁹.

V. A passzívak, a mozdulatlanok: innováció-hiányos környezet

A passzívak, a mozdulatlanok csoportja rendkívül népes a maga 102 városával. Innováció-hordozó elemekre *csak elvétve bukkanunk, a városok endogén tényezőinek száma és nagysága is jelentéktelen*. A csoportképzés alapját ezeknél a városoknál a hiányos funkciókban, a kis számú innováció-hordozó szervezetben és a szellemi erőforrások mérsékelt voltában kell keresnünk. Döntően a *kisvárosok tömörülnek a csoportba*, hiszen a 20 ezer fő alatti városok 80%-ánál számításaink szerint az *innovációs környezet hiányos*. Az innováció-hiányos kisvárosok egyben a perifériák vegetáló centrumai is, hiszen számos megye- és országhatár menti központ található ezen csoportban. Jellemzőjük még, hogy városossá válásuk alapvetően 1960 és 1984 között zajlott. Végezetül az utóbbi évek (1984-86-89) "városgyártásának" produktumai szinte hiánytalanul felsorakoznak ebben a klaszterben jelezve azt, hogy a városi rang mennyire elértéktelenedett, ahhoz már nem kapcsolhatók egyértelműen a megújítás tényezői. A centrumszerepet ezek a kisvárosok csak komoly fenntartások mellett testesítik meg, így nem lehetnek az amúgy is depressziós mikrorégiójuk megújításának gócpontjai.

A csoportban felbukkanó *középvárosok* közül a többséget a 20 és 30 ezer közötti népességszámú centrumok alkotják. A Dunántúlról itt jelent meg Komló, Dombóvár, Mohács; az Alföldről Hajdúszoboszló, Mezőtúr, Kiskunhalas, Békés, Nagykőrös, Karcag, Törökszentmiklós; Észak-Magyarországról Hatvan; a főváros agglomerációjához szorosan kapcsolódó Gödöllő és Dunakeszi. A *nagy-középvárosok* (30 és 50 ezer lakos között) közül ötnél - Hajdúböszörmény, Gyula, Orosháza, Ajka és Ózd - hiányos az innovációs környezet. Az *alföldi és a dunántúli ipartelepítés jelentősebb középcentrumbaiban* éppen a kialakult gazdasági szerkezet leépülése, az új struktúrák nem, vagy csak nehézkes megjelenése miatt a megújítások terjedése igencsak mérsékelt, pontosabban csak esetlegesen bukannak fel innovációs elemek. A modernizációs folyamatokat közvetítő tényezők hiánya persze nemcsak az elmúlt évtizedek ipartelepítésére vezethető vissza, hanem a városi funkciók átalakulására, a várossal kapcsolatos igények és elvárások megváltozására is. Talán ezzel magyarázhatjuk, hogy a jelentős múlttal rendelkező nagykun- és hajdúvárosok, de azok egész kisvárosi hálózata is az újdonságok fogadásában leszakadtak, a centrumok látványosan a perifériára szorultak.

²⁹ A fővárosnak az innovációk terjedésére gyakorolt hatása meghatározó, azonban nem lehet, éppen eltérő jellege és ebből adódóan dimenziói miatt a városhálózat többi elemével együtt vizsgálni.

3. 2. A városkörnyék körzetek

A városokra vonatkozó elemzések már jelezték, hogy a centrumok innovációs miliójének alakulásában meghatározó szerepe van a *helyi-regionális piacnak* és annak a *szocio-ökonomiai környezetnek*, amely a várost körülveszi, annak működésére hat. Egyben a város is befolyásolja ezen *vonzáskörzetet*, hiszen az újdonságok többségét körzetének települései innen merítik, ám a közöttük megindult együttműködések, kapcsolatok az innovációs tényezők megosztását és ezáltal a térségi funkciók kiszélesedését is eredményezhetik.

A város és szűkebb vonzáskörzetét tehát együtt kell elemeznünk, hiszen az innovációs környezet megítélése, de egyben minősítése így nemcsak gazdagodhat, hanem annak térségi hatásai is érzékelhetővé válnak. Kimutatható, hogy a vonzáskörzet települései csak fogyasztói, felhasználói az innovációs tényezőknek, vagy ott is felbukkantak már a megújítás elemei és ezek együttesen formálják, alakítják a mikrorégiót, annak profilját, arculatát. Továbbá éppen a centrum és körzete összevont vizsgálata kínálhat információkat a közöttük lévő együttműködések, pl. az agglomerálódási folyamatok megítéléséhez, annak árnyaltabb megismeréséhez, de mindenképpen felhívhatja a figyelmet arra, hogy nem szabad, nem lehet elválasztani a centrumokat a hozzá szorosan tartozó településektől.

A városkörnyék körzetek innovációs miliójének vizsgálatánál *ugyanazon, vagy hasonló innováció-hordozó és térség ellátottsági változókat törekedtünk szerepeltetni*, mint a *városhálózatra* vonatkozó elemzéseknél. Az 3. 1. táblázatban a két analízis változói is összehasonlíthatók. A teljes azonosságot nem tudtuk elérni, mivel egyes esetekben a városokra vonatkozó adatok gyűjtése volt egyszerűbb és könnyebb, ugyanezeket már a környékük településeire nem tudtuk megszerezni. Míg más változók viszont éppen összevontan álltak rendelkezésre, így nem volt módunk a visszazámolásra, a városi értékek kimutatására. Az adatbázis azonban *főbb meghatározóiban és ismérvtömegében megegyezik*, így összevetésekre, következtetésekre levonására alkalmas.

Nem kívánunk újra foglalkozni az egyes változócsoportok bemutatásával, hiszen így ismétlésbe bocsátkoznánk, ehelyett inkább azokról a tényezőkről írunk, amelyek az innovációs környezetet jellemző faktorba nem kerültek be, a faktoranalízis rostáján kiestek. A *gazdasági tényezők* közül a *bankfiókák száma* még nem áll értékelhető kapcsolatban egyetlen más változóval sem, vagyis a hálózat nagysága, elhelyezkedése elsősorban a helyi adottságokon, feltételeken (szakemberek, létesítmények stb.) múlik, nem pedig az egyes térségek megújítási, újdonság fogadási képességén. Ebben az elemzésben is a *lakossági megtakarítások nagysága*, továbbá a kiegészítésképpen elemzett hosszúléjratú (lakás) hitelállomány mértéke egyáltalán nem került érzékelhető kapcsolatba az innovációs milió közvetlen tényezőivel, de egyéb térségi, városi felszereltségi mutatóval sem. Az utóbbi

tényezőnél ez még érthető lehet, hiszen ahol magas az eladósodottság, ott a vállalkozások terjedése is visszafogottabb, azonban ahol már jelentősebb jövedelmek halmozódtak fel, ott feltételezhetően az újdonság fogadás is számottevőbb lehetne. Ám vizsgálatainkban *nem kapcsolódtak össze a vállalkozás-aktivitás mutatói a megtakarításokkal*. Ennek a negatív jelenségnek az okát alapvetően az inflációs várakozásokban kell keresnünk. Hiszen kedvezőbb volt a vizsgálat idején a megtakarításokat különböző betétekben, értékpapírokban elhelyezni, mint valamilyen kiszámíthatatlan, kockázattal terhelt vállalkozásba fektetni. A korábbi években a térségek lakossága között sem a megtakarításban, sem az eladósodásban a bankrendszer egysíkúsága és a különféle szociális támogatási rendszerek általánossága miatt látványos különbségek nem voltak kimutathatók, így ezek a tényezők az átmenet időszakában nem határozták meg karakteresen az innovációs miliőt.

A munkanélküliségi ráta a "negatív innovációt" jeleníti meg, hiszen elméletileg ahol magas ez a tényező, ott a gazdaság aktivitása visszafogott, a megújítási hajlandóság mérsékelt, az új szervezetek és tevékenységek terjedése gyenge. Persze nem ilyen egyszerű a helyzet. Hiszen a munkanélküliséggel sújtott térségekben a vizsgálat időpontjában még többségében az állami vállalatok kerülnek egyre nehezebb gazdasági helyzetbe, illetve azok *privatizációjával* jelentős átstrukturálódás zajlott, ami egyben termelési, tevékenységi, szervezeti és menedzsment váltást is jelentett, így a *vállalkozás-aktivitás* még számottevő is lehetett a munkanélküliséggel sújtott térségekben (SCHWERTNER J. 1992.). Kiemelkedően *negatív a kapcsolat a munkanélküliségi ráta, az adófizetők aránya, a személyi jövedelemadó mértéke és a vándorlási különbséget között*. Mindez magyarázatul szolgálhat arra, hogy ezen térségekben a innovációs aktivitás csupán időleges, rendkívül gyorsan kimerülhet, illetve nem épülnek ki a megújítás stabil és tartós elemei, sőt a meglévők is a mérséklődő kereslet hatására visszaszorulhatnak, leépülhetnek.

A városkörnyék körzetek innovációs miliójét gazdasági jellemzői közül tehát a *jövedelmek nagysága és a vállalkozás-aktivitás tényezői határozzák meg a legkarakteresebben*, vagyis kimondottan a városi innovációs mutatók determinálják a körzet egészének miliójét. Érdekes, hogy a *vegyesvállalatok* nem képviselnek döntő súlyt ebben a faktorban. Ennek oka egyrészt a külföldi tőke magas koncentrációja a fővárosban és a nagyvárosokban, azok körzeteiben; másrészt a vállalkozások ezen formáinál nem tudtunk regisztrálni még terjedési törvényszerűségeket, mert megtelepedésükben a korábbi gazdasági kapcsolatoktól kezdve az infrastrukturális feltételeken át egészen a földrajzi elhelyezkedésig számos tényező játszhatott szerepet (RECHNITZER J. 1992e.).

A *termék-tevékenység innovációk* közül nem kerül a megújítási miliót jellemző változók közé egyik elemzésnél sem a *világútlevelek száma és a számítógép-ellátottság, ellenben a telefon és telefax előfizetők, a CB rádiókkal való ellátottság és a személygépkocsik száma* megjelent a főfaktorban. Ezen tényezőkről is elmondhatjuk, hogy kimondottan városi jellegűek, a körzetek centrumainak ellátottsága határozza meg értéküket.

A társadalmi-politikai aktivitás mutatói sem hozták a feltételezést, vagyis a térségi szintű elemzésnél az alapítványok száma jelent meg a megadott alsó értékhatárhoz közel, míg a városoknál az újságelőfizetők és a választási részvétel kapcsolódik gyengén az innováció-hordozó elemekhez. Az előző fejezetben bemutatott társadalmi-politikai aktivitásra vonatkozó megállapítások itt szintén *megerősítést nyertek*, vagyis ezen cselekvési formák és lokális közösségi megnyilvánulási módok alapvetően a városokra koncentrálódnak, így a térségben "feloldott" centrumok ezen jellemzői mérséklődnek, nem tekinthetők meghatározónak.

Ugyancsak érdekes, hogy a tényezőkre bontott település felszereltségi mutatók közül a vízhálózatba bekapcsolt lakások, az egészségügyi ellátottság és a felsőfokú tanintézetben tanulók aránya sem kötődik érdemlegesen a megújítási tényezőkhöz. Ez részben széles körű elterjedésükkel, a térségek közötti kiegyensúlyozott felszereltséggel magyarázható az első két változó esetében, részben pedig a magas helyi koncentrációval, a felsőfokú oktatás nem egyenletes eloszlásával. *A körzetek infrastrukturális felszereltsége azonban jelentős hatással van az innovációs környezetre*, így a lakásállomány, a csatornázottság, vagyis a kimondottan városi ellátottsági mutatók határozzák meg az újdonságok fogadását, azok megtelepedését.

Külön kell megemlíteni az igazán térdimenziót jelentő távolság változót. A városhálózat vizsgálathoz hasonlóan szinte mindegyik tényezővel *negatív kapcsolatot adott*, azonban ennek erősségében már tapasztalhatók jelentős különbségek. Kimondottan erős negatív korrelációt tudunk regisztrálni a gazdasági szervezetek egyes tényezői, továbbá a személyi jövedelemadóra vonatkozó értékek és a körzetközpontoknak a fővárostól mért távolsága között. Ismét a korábbi megállapításunkat rögzíthetjük, vagyis, hogy *Budapestnek a szerepe a megújítások közvetítésében elsődleges, meghatározó*. Napjainkban még minél távolabb található egy-egy térség az innovációs magtól, annál kevésbé telepednek meg ott újdonság hordozó szervezetek, tevékenységek és termékek. A térségek felszereltségét jellemző mutatók viszonylagos kiegyensúlyozottságát is bizonyíthatjuk a távolság változóval, hiszen ezen tényezőknél nem tapasztaltunk már az előzőkkel azonos, karakteres összefüggést, azaz a térségek felszereltségére már nincs érzékelhető befolyással a fővárostól mért távolság, azt inkább centrumaik és településeik jellege határozza meg.

Ha tovább finomítjuk a faktorokat, akkor a rotált faktor mátrixból már azokat a tényezőket jelölhetjük ki, amelyek erősen egybetartoznak, hatásaik együtt érvényesülnek, eloszlásukban azonos jellemzők tapasztalhatók, és ennek megfelelően befolyásuk az *innovációs környezetre a legerősebb*.

Az egyik ilyen csoportba sorolódnak a *gazdasági szervezetek* (összes szervezet, gazdasági társaságok, vegyesvállalatok) és ide csapódik a *gépkocsi-ellátottság* is.

A következő blokkot a *jövedelmi tényezők determinálják* (SZJA nagysága, ipari bruttó jövedelmek mértéke, adófizetők aránya), amelyekhez szorosan kapcsolódnak a *népességi és a lakásellátottsági jellemzők*.

A harmadik csomópontba koncentrálnak a *térségi felszereltségi mutatók*, így a *csatornahálózat-, telefon-, telefax-ellátottság és az alapítványok száma*.

Egyértelmű tehát, hogy a városkörnyék körzetek innovációs környezetének legfontosabb alakítóit a *városi szerepkörökhöz kötődők infrastrukturális felszereltségében kell keresnünk*. Nem ilyen erősen determinisztikus a jövedelmi tényező csoport és a vállalkozás-aktivitás blokk között az összetartozás, ugyancsak gyengén sztochasztikus a kapcsolata a városi-térségi felszereltséget jellemző faktornak a jövedelmeket tükröző változócsoporthal.

A rendszerezett és az egymással meghatározó összefüggést mutató változókat *klaszteranalízissel* kíséreltük meg egybetartozó csoportokra bontani. A többszöri futtatások eredményeként megfigyelési egységeinket *hat különálló*, sajátos tulajdonságokat felmutató blokkba sorolhatjuk³⁰ (3. 1. ábra).

I. Potenciális innovációs körzetek: aktív és sokoldalú megújítási környezet

A hat nagyvárost - Győr, Szombathely, Zalaegerszeg, Kaposvár, Székesfehérvár, Tatabánya - és három középvárost - Tata, Keszthely, Siófok - a Dunántúlról, valamint három nagyvárost - Szeged, Kecskemét, Debrecen - az Alföldről magában foglaló csoport közös jellemzője a *magas és szinte teljes körű vállalkozás-aktivitás, a körzet egészének számottevő infrastrukturális* (kiemelkedően a telefon, telefax és a csatornahálózat) *felszereltsége*.

Ezekben a városkörnyék körzetekben a *központok súlya a döntő, a meghatározó*, azonban a körzet többi településének értékei is tovább erősítik az innovációs környezet közvetlen és közvetett jellemzőit. A csoportba tartozó nagyvárosi körnél már kialakult az *agglomerációs övezet*, amely szintén megfelelő körülményeket kínál az újdonságok letelepedéséhez. Az ottani települések felszereltsége néhány tényezőben a nagyvárosi rendszerhez kapcsolódik, vagy a nagyobb térség, így a megye településeinek ellátottsági színvonalától kedvezőbb értéket kínál. A csoporthoz tartozó középvárosoknál, de azok vonzáskörzetében is megindultak az aktivizációs folyamatok, gondolunk itt a Balaton-part két centrumára, vagy Tatára és annak térségére.

II. Speciális innovációs körzetek I.: a kommunikáció orientált környezet

A csoport, amelybe Sopron, Kőszeg, Veszprém, Balatonfüred, Balatonalmádi és Pécs tartozik, az előzőkkel sok hasonlóságot mutat. A jelentős és mértékadó *vállalkozás-aktivitás mellett a csoportképzés ismérveiből a termék-tevékenység innovációs tényezők közül karakteresen kiemelkednek a kommunikációt közvetítők* (CB, telefon- és

³⁰ A futtatásokban 4-10-ig jelöltük ki a klaszterek számát, az egyes verziók közül főleg a 6-8-as bontásnál alapvető különbségek nem voltak. Így ezek alapján a hatos csoportosítást tartottuk elfogadhatónak, megfelelően értelmezhetőnek.

telefaxellátottság, világútlevelek), továbbá az *infrastrukturális elemeken* belül a lakásállomány erőteljes növekedése.

III. Speciális innovációs körzetek II.: a vállalkozás-aktivitásra orientált környezet

A budapesti agglomeráció nyugati övezete, Szentendre, Budaörs, Érd városkörnyék körzetében a *vegyesvállalatok és a társas vállalkozások* a csoportképzés meghatározó alakítói. Ezen tényezőkből kimagasló értéket, és ezáltal önálló, minden mástól határozottan elkülönülő klaszter kialakítást csak itt tapasztaltunk, így ezen térségek sajátos fejlődési pályán mozognak, amelynek nemcsak elemzése, de kezelése is speciális eszközöket kíván meg.

IV. Az átalakuló körzetek I.: szegényes innovációs környezet, ipari bázison

A csoportba tartozó 44 városkörnyék körzetre alapvetően még a korábbi, főleg *ipari struktúra* a jellemző, amely egyrészt kifejeződik az *ipari bruttó jövedelmek*, másrészt pedig az *adófizetők, valamint az SZJA nagyságát megjelenítő változók klaszter alakításában*. Az átalakuló térségekben, de főleg a központjaikban most indult meg az *átfogó szerkezet-tevékenység-szerkezet váltás*, a régi gazdasági bázis már nem, az újak még nem fejtenek ki látványos hatásokat, így fejlődési pályájuk egyelőre nem rajzolható fel.

Ezen körzetek *alapvetően centrum-orientáltak*, vagyis itt már csak a központok határozzák meg egyértelműen a térségek arculatát, illetve a számottevő *centrum-periféria* különbségek miatt a körzet egészének összevont paramétereit is lerontják. Így kerülhetett ebbe a csoportba a nagyvárosok közül a Dunántúlról: Szekszárd, Nagykanizsa, Dunaújváros, az Alföldről: Szolnok, Debrecen, Nyíregyháza, Békéscsaba, Hódmezővásárhely, Észak-Magyarországról: Eger és Miskolc.

V. Az átalakuló körzetek II.: szegényes innovációs környezet, vegyes gazdasági profilban

A 14 kis-középvárost tartalmazó csoport tagjainál megindult már valami, hiszen kimutatható a *vállalkozás-aktivitás, amelyből kiemelkedik pl. a vegyesvállalati ellátottság*, de az összetartozást mégis a *világútlevelek és a gépkocsi-ellátottság* jeleníti meg a legszembetűnőbben.

A csoport tagjainak területi elhelyezkedése - a *nyugati, a déli határ menti térségek, a Duna-mente és a budapesti agglomeráció szinte egész alföldi övezete* - jelzi a körzetek nyitottságát, fogadókészségét az újdonságokra. *Településhálózatuk is polarizáltabb*, nemcsak a központok a fogadói az újdonságoknak, hanem a felszereltségben, az ellátottságban közel azonos színvonalú nagyobb településekben is szétterültek a szervezeti, a termék és a tevékenység innovációk.

VI. A perifériák: az innováció-hiányos környezet

A összes előző csoporttól a legtávolabb lévő klaszterbe sorolódtak azok a körzetek, szám szerint 63, ahol szinte minden tényező kedvezőtlen, alacsony, nem számottevő. - A központokban - de a körzetükben még inkább - a vállalkozás-aktivitás jelentéktelen, a jövedelmi kondíciók kedvezőtlenek, a kommunikációs jellemzők siralmas képet mutatnak, és a társadalmi-népességi faktoroknál csak a felszereltségi paraméterek rosszabbak. A perifériák minden jegyét felsorakoztató körzetek az ország északi régióiban - az itteni körzetek 67%-át tették ki - és keleti térségében tömörülnek, hiszen az Alföld városkörzeteinek 54%-ában szegényes az innovációs környezet. Ellenben a Dunántúlon csak minden harmadik városkörnyék körzetről mondhatjuk el, hogy még elkerülték az újdonságot hordozó tényezők.

3. 3. Az innovációs milió mátrixa

A városhálózatra és a városkörnyék körzetekre vonatkozó vizsgálat eredményeit érdemes összevetni. Hiszen nemcsak az innovációs környezetet kifejező tényezők pontosabb meghatározása miatt - mint azt tettük az előző fejezetben - lehet tanulságos a két értékelés összekapcsolása. *A városhierarchia olyan értelmezéséhez is információkat nyerhetünk, amelyben a centrumok és környezetük viszonylatai már az innovációk megjelenése alapján szerveződnek, illetve rendeződnek.*

Feltételeztük a fejezet felvezetésében, hogy a városok - mint a településhálózat csomópontjai - az innovációk elsődleges befogadói; kisebb térségük, szűkebb vagy tágabb vonzáskörzetük innen meríti az újdonságokat, így a centrumoknak fontos szerepük lehet a lokális-regionális piacok kialakításában, azok szervezésében. Nos, ha megkíséröljük csak a centrumok és - az azokat is magukban foglaló - körzeteket tömörítő csoportok azonosságait keresni, akkor ezen hipotézisünk megerősítése mellett közelebb kerülhetünk a térszerkezet innovációs potenciáljának felvázolásához, éppen a városhierarchia új, összetettebb értelmezése alapján.

A 3. 3. táblázatban a két elemzésnél azonos tartalmakat mutató csoportokat egy 5x5 méretű mátrixba rendeztük, amelynek *oszlopaiban a városkörnyék körzet, soraiban pedig a városi elemzés alapján kialakult klaszterekhez sorolt megfigyelési egységeket soroltuk.* Mindkét *innovációs miliő erőssége csökken a diagonális elemek mentén lefelé haladva.* A főátlóban elhelyezkedőknél viszont azonos jelleget mutat mind a városok, mind azok körzetére együttesen. A főátló felett elhelyezkedőknél a centrumok aktívabbak, körzetük egészének innovációs fogadása mérsékelt, visszafogott, ellenben a főátló alattiaknál a körzetben is megjelentek már az újdonság hordozó elemek, vagy kimutatható a fogadóképesség. *A mátrix csúcsán található 10 város és térsége, ahol az innovációs környezet nemcsak elemeiben sokoldalú, hanem a térben egyenletesen szétterült.* Majd ez alatt, még szintén a felső blokkhoz kapcsolódva négy kisebb városkör található. Magukban a centrumokban, vagy azzal együtt a térségükben is egynehány, kimondottan a vállalkozás-aktivitáshoz közvetlenül kapcsolódó tényező emelkedik ki, de ezentúl még a központok vagy térségük felszereltsége is magas színvonalú és a csoportképzés ismérvvé vált.

A hierarchia csúcsát alkotó 24 városról, illetve azok körzetéről már elmondhatjuk, hogy újdonság fogadásuk kiemelkedő, az innovációk terjedése alapján környezetükre is jelentős hatást gyakorolnak. Vannak közöttük városok, amelyek nem emelkednek ki szigetként a térségükből - a főátló mentén elhelyezkedők -, hiszen ott is megindult az újdonságok adaptálása, a *lokális-regionális piac formálódik már, a nagyvárosok és a kisebb, speciális funkcióval, elhelyezkedéssel bíró kisebb központok jelentősebb szívást gyakorolnak a környezetükre, egyben határozottan felismerhetők a gazdasági, valamint a település-agglomerálódás jegyei.* Ezzel szemben találunk közöttük olyanokat, amelyeknél viszont a centrumban *szigetszerűen* koncentrálnak az innovációs tényezők, és térségük településeiben sem az előbbi tényezők, sem pedig az ellátottsági színvonaluk nem kedvező. Ennek a szintnek talán két fokozata van, az egyik Pécs és Veszprém, ahol megindult már a körzet aktivizálása éppen a központok nagyon erős innovációs miliője révén. A másik csoport - Nyíregyháza, Salgótarján, Békéscsaba - mint város ugyan rendelkezik innovációs aktív környezettel, de annak hatása közvetlen térségében még nem érvényesül. Feltételezhető, hogy *lokális-regionális* piacaik szerveződése csak megindult, az újdonságokat még a centrumok szívják magukba. Érdekes ellenpont az *adaptációs központtal rendelkező keszthelyi és a tatai városkörnyék körzet,* ugyanis olyan települések vannak itt, ahol szintén megjelentek, érvényesültek innováció-hordozó elemek. Ezek együttes hatásaként a kistérségi szintű innovációs miliő jellemzői erősödnek, így felértékelődnek a mikrorégió adottságai.

A mátrix centrumában *13 adaptációs ciklusban lévő középváros található, amelyeknél áttörésre számíthatunk, hiszen kisebb-nagyobb térségük szervező és piaci centrumai, mindemellett korábbi ipari profiljuk átalakulása megkezdődött, sőt éppen ez lehet a megújítás egyik bázisa is.* Vállalkozás-aktivitásuk egy-egy elemben kimutatható még, felszereltségük az adott városi átlagok felett van, azonban a megújítási folyamatokkal csak

ismerkednek; gyengék, vagy egyáltalán nem szerveződnek még lokális-regionális piacaik, ennek megfelelően térségi hatásaik is roppant differenciáltak.

Erőtéljes ipari struktúra jellemzi viszont a *főátló alatt elhelyezkedő városhalmazt*. Itt is aktívnak tekinthető a körzeti szint, vélhetően lassabban terjednek az újdonságok, de a szerkezetek egésze megújításának jelei nem kimutathatók még. Közép- és kisvárosi szigetek jellemzik a *főátló feletti két csoportot*. Az előbbinél a körzeti szint talán éppen a városok hatására megmozdult, átalakulóban van, míg az utóbbinál - amelyet alföldi típusnak is nevezhetünk - a körzetszint még passzív, mozdulatlan, a városok egyedül állnak bontakozó innovációs környezetükkel, az őket körülvevő településeken semmi jele nincs a megújításnak.

A mátrix alapján sorakozik 102 közép- és kisváros azonosan gyenge, visszafogott innovációs környezettel. Persze itt is vannak különbségek, hiszen kirajzolódik egy közel *harminc tagot* számláló városhalmaz, amelyben a centrum mérsékelt aktivitása mellett *körzeti szinten érzékelhetők már az átalakulás jegyei*. Ezek a térségek az ipar-orientált csoport jellemzőit hordozzák, vagyis magasabb a bérből és fizetésből élők aránya, hiszen a jövedelmek és az ipari ellátottsági mutatók kapcsolata erőteljesebb, hatásuk kimutatható. A jelentősebb iparral rendelkező közép- és kisvárosok blokkja ez, ahol a centrumok szerepe az innovációs környezetben mérséklődik - nem véletlenül található közvetlenül a nehézipar korábbi központjai alatt -, de térségi szinten már elmozdulások figyelhetők meg. Hasonlóan regisztrálható valami változás a közvetlenül ide kapcsolódó, *12 centrumot* tömörítő blokknál, azonban ennek iránya, jellege és persze erőssége nem állapítható még meg. Végezetül *a városhierarchia 61 tagot* számláló *utolsó cellájában az innovációs környezet jegyei nem ismerhetők fel, elvélve vannak újdonság hordozó elemek, ám ezek semmilyen érdemleges hatást nem tudtak kiváltani*. A centrumok funkciója is szegényes, minek következtében természetesen térségük sem képes megmozdulni.

3. 3. táblázat

A városok és a városkörnyék körzetek innovációs piramisa

	Aktív, sokoldalú	Speciális	Átalakuló I. (ipari profil)	Átalakuló II. (vegyes profil)	Hiányos
Aktív, sokoldalú	Kecskemét, Szeged, Székesfehérvár, Győr, Debrecen, Tatabánya, Kaposvár, Siófok, Szombathely, Zalaegerszeg	Pécs, Veszprém	Békéscsaba, Salgótarján, Nyíregyháza		
Speciális		Balatonfüred, Balatonalmádi, Érd, Kőszeg, Szentendre, Sopron, Budaörs			
Adaptációs	Tata, Keszthely		Szarvas, Gyomaendrőd, Hódmezővásárhely, Szentes, Mosonmagyaróvár, Eger, Gyöngyös, Esztergom, Komárom, Balassagyarmat, Vác, Várpalota, Nagykanizsa	Baja, Kiskőrös, Fonyód, Zalaszentgrót, Szentgotthárd	Kiskunfélegyháza, Kunszentmiklós, Mezőhegyes, Szerencs, Tokaj, Makó, Csurgó, Fehérgyarmat, Jászberény, Pápa, Cegléd
Szegényes, egyoldalú			Kazincbarcika, Tiszaujváros, Miskolc, Dunaújváros, Oroszlány, Százhalombatta, Szolnok, Paks, Szekszárd		
Hiányos			Ajka, Bicske, Bonyhád, Dombóvár, Dorog, Dunaföldvár, Gárdony, Kapuvár, Komló, Mór, Nagyatád, Nyergesújfalu, Szigetvár, Tolna, Szigetszentmiklós, Gyula, Hajdúhadháztéglás, Hajdúszoboszló, Kiskunmajsa, Kistelek, Martfű, Mezőberény, Nagykálló, Orosháza, Hatvan, Pétervására, Zirc, Sajószentpéter, Szikszó	Barcs, Marcali, Tapolca, Dabas, Gödöllő, Monor, Ráckeve, Bácsalmás, Jánoshalma, Kalocsa, Kiskunhalas, Mórahalom	Boglárlelle, Celldömölk, Csorna, Kisbér, Körmend, Lenti, Mohács, Sárvár, Siklós, Sümeg, Tab, Tamási, Vasvár, Dunakeszi, Nagykőrös, Nagykáta, Balmazújváros, Battonya, Békés, Berettyóújfalu, Bihar-keresztes, Csenger, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúdorog, Jászapáti, Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunszentmárton, Mátészalka, Mezőkovácsháza, Mezőtúr, Nádudvar, Nyírbátor, Püspökladány, Sarkad, Szeghalom, Tiszafüred, Tiszakécske, Törökszentmiklós, Túrkeve, Vásárosnamény, Záhony, Bátorfőnyé, Edelény, Encs, Füzessabony, Heves, Mezőkövesd, Ózd, Pásztó, Putnok, Rétság, Sátoraljaújhely, Sárospatak, Szécsény, Kisvárd, Sárbogárd, Letenye, Tiszavasvári

3. 4. Az innovációk által szabdaltszerű szerkezet

A nyolcvanas évek végén érzékelhetővé, kimutathatóvá vált - a piacgazdaság elemeinek megjelenéseként - az újdonságot hordozó gazdasági szervezetek, tevékenységek megtelepedése, továbbá egyre dinamikusabb terjedése a térszerkezetben és a településhálózat csomóponti elemeiben. A politikai rendszerváltás után a kilencvenes évtized elején újabb lendületet adott a további innovációk, újdonság hordozó eszközök, tevékenységek, szervezetek felbukkanásának és látványos térhódításának. Az ország *egyes térségei azonban másként és másként reagálnak az innovációk fogadására, terjesztésére.* A települések és térségek adottságain, felszereltségén, ellátottságán túl gazdasági bázisaik *piaci-termelési-gazdálkodási jellemzői* azok az alapvető tényezők, amelyek befolyásolják a korábbi szerkezetek megújítását, a települések új fejlődési pályára történő áttérését.

Emellett lényeges a *települések, a térségek elhelyezkedése, interregionális kapcsolataik, valamint a rendelkezésre álló szellemi erőforrások és mindazon adottságok, amelyek az adott egységek karakteréből, hagyományaiból, az ott élő lakosság kulturális-közösségi értékrendjéből rendelkezésre áll, vagy pontosabban aktivizálható.* A települések, térségek *innovációs környezetét meghatározzák* tehát egyrészt a felhalmozott lokális *endogén adottságok* (területi-települési erőforrások), másrészt a *helyi gazdasági szereplők megújítási képessége, végezetül interregionális kapcsolataik és települési-térségi intézményi-infrastrukturális felszereltségük.* Ezen feltételeket külső, exogén hatásokkal részben kialakítani, részben pedig fokozni lehet. Megteremthető egy olyan állapot, amikor az újdonság hordozó elemek már nem elszigeteltek, hanem *szinergikus kapcsolatba kerülnek egymással* és ennek következtében átfogó megújítási folyamat indulhat meg.

Az első dimenzió a *főváros és a vidék* reláció nemcsak újraéledése, hanem a korábbiaktól eltérő, *nagyon határozott, mindent átszövő érvényesülése, túlsúlya.* Az innovációk megtelepedése alapján nemcsak arról van szó, hogy a fővárosban jelennek meg elsőként az újdonságok, ott a leggyorsabb az *adaptáció, így egy-egy, vagy tömeges újdonság minden előnye, haszna Budapesten koncentrálódik, hanem arról is, hogy emellett robbanásszerűen felgyorsult a *tőke-információ-intézmény koncentrációja.* Ennek hatására nem mérséklődött, hanem igencsak emelkedett az új szervezetek tömörülése a fővárosban, főleg olyan tevékenységekben, amelyek egyrészt fontos vezérlői, szervezői, egyben aktorai a gazdaság átalakulásának, másrészt képviselik és bonyolítják a gazdaság érzékelhető terciarizálódását (RUTTKAY É. 1992.).*

A budapesti új és lavinaszerű tőkekoncentráció látványosan hódítja meg, s vélhetően szervezi újjá a főváros agglomerációját, vizsgálatunk alapján határozottabban annak is a nyugati övezetét, de felismerhető a lopakodó terjedés a keleti, a déli térségekben is. Ugyanakkor *a főváros számos funkciója teljesítőképessége határára került*, illetve egyre súlyosabb feszültségek jelentkeznek a városi ellátórendszerek működésében, üzemeltetésében, de a környezeti állapot minőségében is. Témánk szempontjából mindez azért fontos, mert egyértelmű, hogy tartósan fennmarad Budapest innováció koncentráló, gerjesztő szerepe, mint az egyetlen magyarországi újdonság teremtő és közvetítő központ. Éppen ezért nem mindegy tehát, hogy mennyire korszerű, aktív és egyben fogadóképes a főváros, hogyan reagál, miként közvetíti az egyre szélesedő újdonságok tömegét a vidék felé, azon belül is a nagyvárosi hálózatba. Ennek a fogadó, közvetítő, újdonság alakító funkciónak csak egy modern, városi rendszereiben korszerű, kimondottan a metropolisz szerepet kialakított világváros felel meg igazán, így Budapest megújítása a hazai modernizáció egyik kulcskérdése és feladata.

A másik dimenzió - ami véleményünk szerint nem azonos, sőt mondhatni mérsékeltebb nagyságrendű a vidék-főváros dichotómiával - *a nyugat-keleti innovációs lejtő*, pontosabban napjainkra már *szakadék*. Az ország nyugati térségei jóval aktívabbak az újdonságok fogadásában, azok adaptálásában, mint a keleti és az északi régiók. Több információval rendelkeznek, közelebb vannak az európai gazdasági centrumokhoz, kellő tapasztalatokat halmoztak fel a nemzetközi kapcsolatokban, kommunikációkban, de emellett a települési és termelési infrastruktúrával is jobban ellátottak, amit tetéz még a népesség magasabb iskolázottsága is. A gazdaság centrumaiban gyorsabban megindult a szervezet-tevékenység váltás, dinamikusabb a privatizáció, a korábbi külföldi együttműködések gyorsabban realizálódtak vegyesvállalatokban, határozottan felismerhető a lokális-regionális piacok formálódása intézményeik (LADOS M. 1991c.) fokozatos - még ha azok szinte döntően fővárosi székhelyűek is - kiépülésével. A nyugati országrészben, a Dunántúlon *a nagyvárosok erőteljes versenyt futnak egymással*, harcuk egyre látványosabb a szerepekért, az új funkciókért, de az új gazdasági szereplőkért is, noha eszközeik egyelőre esetlegesek, nem átgondoltak és tudatosak (RECHNITZER J. 1992h.). Ritkán említjük - hiszen tényyszerű és adatszerű információkat nehéz szerezni -, hogy a nyugati térségek nemcsak az *innovatív népességet szívják el az ország keleti-északi régióiból*, hanem a *vállalkozó-aktivitást*, vagyis a tőkét is, hiszen az ottani szűkülő piacok nem kedveznek a tartós befektetéseknek, illetve a megtakarítások még mindig kedvezőbb képet mutatnak, mint a keleti országrészekben (LENGYEL I. 1990.). Egyértelmű számunkra, hogy a nyugati térségekben, az ottani centrumokban szintén *megindult a tőke-információ-tevékenység koncentráció*, ugyan nem azonos mértékben a fővárossal, annál visszafogottabban. Ebben persze szerepe van a budapesti innovációs és tőkecentrumnak is, de hatással lesz az országon belüli jövedelem, valamint tőkemozgások felgyorsulásában, élnkülésében is.

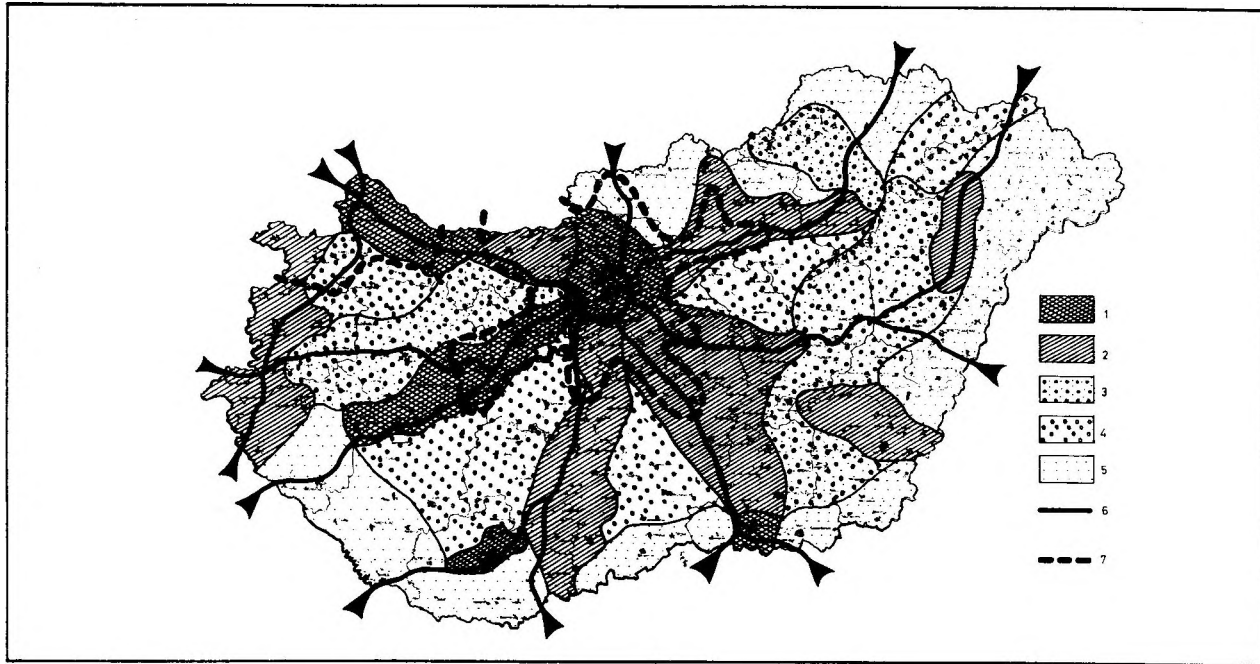
A harmadik dimenzió - amely rendezője és szervezője az innovációk térbeli megjelenésének, s egyben terjedésének - *a településhierarchiában meglévő, de szintén újratermelődő különbségek*. A városok innovációs miliójének elemzésekor megállapítottakat nem kívánjuk megismételni, csak utalunk arra, hogy igen határozottan koncentrálnak *a településhálózat csúcsán lévő centrumokban az újdonság vonzó és gerjesztő tényezők*. A hálózat erősen tagolt és nagy eltéréseket mutat, ami aztán a centrumok térségi hatásaiban is érvényesül, illetve határozottan megszabja az egyes újdonságok elérhetőségét, de terjedésének útját, menetét is.

A településhálózatban kialakult tehát egy *hierarchikus rendszer*, amely egyben az intézményi, szervezeti, infrastrukturális ellátottságot is keményen megtestesíti, így ezen merev struktúra a rendezője, az alakítója az újdonságok terjedésének, azok adaptálásának.

A regionális és megyeközpontokként is funkcionáló nagyvárosok és körzetük éppen felszereltségük, de kibontakozó *lokális-regionális piacaik révén képesek koncentrálni az újdonság hordozó szervezeteket, eszközöket*. Ezek között természetesen lényeges különbségek vannak, ezáltal a térségek aktivitása is más és más az új szervezetek fogadásában, ami a térszerkezet további megosztottságát eredményezheti, illetve fokozhatja a térségek közötti versenyt az új erőforrásokért. A településhálózat azon pontjain, ahol a korábbi gazdasági struktúra ipari monokultúrákat alakított ki, ott csak lassan indulhat el a szerkezet-szervezet és tevékenység váltás. Vannak viszont olyan térségek, amelyek kedvező helyi adottságokkal, kiaknázzható földrajzi helyzettel (nagyvárosok környezete, nyugati határmentiség, főváros közelsége stb.) rendelkeznek, ebből adódóan gyorsabban formálják át gazdasági bázisukat, de egyben érzékenyebben reagálnak az újdonság közvetítő eszközök adaptálására is. *A perifériára sodródott térségek alapvetően az ország északi és keleti régióiban koncentrálnak*. Újdonság fogadási aktivitásuk gyenge, amely részben egyoldalú, s rohamosan leépülő gazdasági bázisuk miatt, részben a hiányos és a térségeken belül is jelentős különbségeket mutató infrastrukturális ellátottságaik következtében alakult ki.

Az ország térszerkezete megosztott és különbségeket mutat. Tekintsük át az általunk végzett elemzések alapján az *innovációk által formált regionális tagozódás főbb típusait*, azok jellemzőit (3. 3. ábra).

3. 2. ábra
Az ország térszerkezetének egy lehetséges felosztása

Jelmagyarázat:

- 1 - innovációs zóna, 2 - potenciális innovációs zóna, 3 - válságtérség, 4 - belső periféria,
- 5 - külső periféria, 6 - tranzit utak, fontosabb idegenforgalmi folyosók,
- 7 - Bécs, illetve Budapest körüli 1-1,5 órás vonzástérzet határa

A. Az aktív innovációs környezet zónái és szigetei

Az ország térképére néhány innovációs zónát és szigetet rajzolhatunk fel. Így a fővárost és agglomerációját, az osztrák határtól a győri agglomerációt is magába foglaló térséget, a Balaton körzetét, innovációs szigetként Székesfehérvárt, Pécsét, Kecskemétet, Szegedet, valamint Debrecent agglomerációs térségeikkel együtt. Az innováció fogadás szempontjából aktív zónákra és szigetekre az a jellemző, hogy olyan gazdasági erőforrásokat, tevékenységeket összpontosítanak, amelyek fogékonyak az újdonságokra, azok alkalmazására, terjesztésére, illetve ezek között szoros egymásrautaltság, kölcsönös feltételezettség, a másikat, s továbbiakat is gerjesztő, serkentő kapcsolat alakult ki, vagyis szinergetikai hatásokat motiválhatnak. Továbbá a lakosság egy részében jelentős vállalkozói ismeret, tapasztalat halmozódott fel, amelyhez kedvezőbb jövedelem, magasabb tőkefelhalmozás párosul. Az innovációs zónákban a település és vonalas infrastruktúrák mennyisége és minősége ugyan sok kivetni valót hagy maga után, nem éri el a kívánt szintet, számos tényezőben a lemaradás, az elhanyagoltság tapasztalható, azonban összességében képes még (számos esetben kapacitásainak felső határán túl is) szolgálni, elősegíteni a gazdasági-vállalkozói tevékenységeket. Az innovációs zónák, szigetek jobban kiszolgáltattak az európai gazdasági centrumok hatásainak, folyamatosan jelen van itt a külföldi tőke, a szakemberek, az együttműködési kezdeményezések, a megmérettetés, így a térgazdaság, és annak működtetője, a lakosság egyre dinamikusabban adaptálja a piaci viszonyokat, illetve az azokra való reagálás képességét.

B. Élénkülő-átalakuló térségek és centrumok, újdonság fogadásra képes környezet

A potenciális innovációs zónák a néhány tranzitút mentén fedezhetők fel. Így a Kecskeméttől Szegedig húzódnó sáv, az arra ráfűződő várostengely (Kiskunfélegyháza, Csongrád, Szentes, Hódmezővásárhely); a főváros keleti agglomerációja az M3-as út mentén Egerig felkapaszkodva; Tata-Tatabánya térsége kinyúlva a Dunáig, felhúzódva a főváros nyugati agglomerációjáig; továbbá a vállalkozói hagyományokat megtartó, újraélesztő térségekben, vagyis a Duna alsó szakasza mentén, továbbá Békéscsaba és szűkebb térségében; végezetül az elzártágból megnyíló nyugati, osztrák-magyar(-szlovén) határ menti régió és azok centrumaiban (Sopron, Szombathely, részben Zalaegerszeg, Nagykanizsa). Szigetszerűen csak néhány nagy- és középvárosban ismerhető fel a megújításra való felkészülés, azok látványosabb megtelepedése, így a Dél-Dunántúlon Kaposvár, az Alföldön Nyíregyháza és az északi régióban Eger, Salgótarján.

Ezen térségekben és centrumokban még csak megjelentek a megújítás különböző elemei, azok nem tudtak egybekapcsolódni, nem indultak el az egymásra hatások révén a szinergetikus folyamatok, de kedvező adottságokkal rendelkeznek, számos erőforrásuk a jövőben felértékelődhet. Több új gazdasági tevékenységnek helyet és piacot biztosítanak már, hagyományaik, kötődéseik révén számos szektorban alkotó ismereteket halmoznak fel, azonban a kezdeményezések még autonómok, nem alakult ki az a mentalitás, amely a

sokoldalú piacgazdasági viszonyokat állítaná a cselekvések előterébe. *Külföldi kapcsolataik is most szerveződnek.* Rugalmasak az új típusú kommunikációkra, azonban az évtizedekig tartó elzártság miatt, valamint több régióban éppen szomszédaik passzivitása, illetve bizonytalan politikai helyzete következtében nem rendelkezhetnek még kellő ismerettel a nemzetközi együttműködésben. *Az innovációs küszöb átlépéséhez szükséges tercier funkcióik radikális bővítése, közlekedési, távközlési rendszereik korszerűsítése; olyan települési együttműködések kialakítása, amelyek adottságaik terjesztését, megismertetését; az új, a megújítást szolgáló tevékenységek letelepedését támogatják, ösztönzik.*

C. Az innováció-hiányos térségek, a perifériák

A belső perifériák - a Felső-Dunántúlon a Rábaköz, a Marcal-medence, a Kemeneshát, a Bakonyalja által bezárt kimondottan megyehatár menti térségek, a Dunántúli-dombság nagyobb része, átnyúlva a Mezőföldre, Bács-Kiskun megye középső térségei felkúszva egészen a fővárosig, átnyúlva a Jászsáig, majd végigkarolva a Felső-Tisza vidéket a Bodrogekig - közties, átmeneti térségek, ahol részben az egyoldalú gazdasági bázis - többségében agrárszféra - a jellemző. Gyenge, funkcióhiányos központjaik nem képesek erőforrásokat tömöríteni, gyakran a megyehatárok mentén húzódnak, így aztán évtizedek óta elhanyagoltak (infrastruktúra-fejlesztés, ellátási rendszerek alakítása stb.). Önálló iparral, más karakteres gazdasági potenciállal ezen térségek nem rendelkeznek, ugyanakkor közülük több rendkívül kiszolgáltatott a nagy gazdasági-ipari centrumok hatásainak, az ottani gazdasági (főleg ipari) szerkezet- és tevékenységváltás kedvezőtlen körülményeinek, bizonytalanságainak. Így számos belső periféria került, kerülhet még súlyosabb helyzetbe, színtere lehet a mélyülő és terjedő ágazati válságoknak. Fontos továbbá, hogy nem rendelkeznek funkciókban bővelkedő centrumokkal, illetve azok nagy távolsága miatt nem képesek megteremteni megújításuk fogadásának feltételeit, de találunk közöttük több, egyszerűen szólva hagyományos, vagy történelmi perifériákat is. Mozgáspályájuk korlátozott, kibontakozási lehetőségük úgyszintén. A belső perifériák érdekérvényesítése minimális, nem tudnak alkotóiává lenni a folyamatoknak, nem képviselnek koncentrált erőt, így csak a fokozatos és az általános gazdasági fellendülésben reménykedhetnek.

A külső, országhatár menti perifériákat két csoportba sorolhatjuk.

Az egyik, az osztrák-magyar határ menti térségek Soprontól-Szentgotthárdig, amelyek az új aktivizációs zónákba, az élénkülő innovációs környezethez sorolhatók. Ezek intenzív kapcsolatba kerültek a szomszédos Ausztriával és egy megújítás-orientált, regionális integráció részesei lehetnek (RECHNITZER, J. 1990f.; 1991f.; KNAPP, I., HOFFSTÄTTER, M., DENK, G., RECHNITZER, J. 1991.). Ugyanakkor érzékelhető már az osztrák, a tartományi magatartás változása és egyben félelme a magyarországi változásoktól, főleg a gazdasági lendülettől (SCHREMMER, CH., KRAJASITS, C. 1992.). Az osztrák-magyar határ menti térségek mindkét oldalát a dinamikus változások jellemzik

a rendszerváltozást közvetlen megelőző és követő időszakban. Burgenland gazdasága erőteljesen növekedett a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején, de a magyar bevásárlóturizmus Bécs és Stájerország gazdaságára is jó hatással volt. Ugyanakkor Sopron és Szombathely, valamint több más (Kőszeg, Mosonmagyaróvár, Győr) határmenti város vállalkozói sem panaszkodhattak az osztrák látogatókra. A hazai gazdasági szervezetek egyre több árut kínáltak az osztrák árszínvonalhoz közeli áron, jelentős hálózatok, áruközvetítő szervezetek jöttek létre a divatos és permanens igények kielégítésére, így mérséklődtek a bevásárlás szándékú kiutazások. Az osztrák bevásárlóturizmust a magyar infláció csak serkentette, de kimutatható *erős és határozott átstrukturálódása a szolgáltatások felé*. A határmenti régiók a korábbi gazdasági vegyesvállalat alapítási ösztönzők miatt több, harmadik országbeli és osztrák vállalkozót átszívtak Magyarországra, amit nem fogadott örömmel Burgenland, de más osztrák tartomány gazdasága, kormányzata sem. Továbbá roppant jelentős a *fekete munkára épülő napi ingázás a határtérségekben*, ezt persze megérik a magyar oldalon a jó iparos szakemberek hiányában, illetve azok magas órabérében. Végezetül a határregió magyar oldalán lévő *centrumok* (Sopron, Szombathely) *határozottan* - talán még spontán - *szervezik térségi funkcióikat, ami versenyhelyzetet jelenthet az osztrák oldalon lévő*, ugyan dimenziókkal kisebb - ám felszereltségükben gazdagabb - *városoknak*. Vélhetően napjainkra már *új határmenti együttműködések*et kell kiépíteni az osztrák-magyar *térségben*, ehhez talán ezen centrumok és régióik kellő energiát tudtak összegyűjteni (RECHNITZER J. 1992e.).

Az ország többi *határregiója a Zalától az Ipoly torkolatáig* - kivétel talán a jelentéktelen területű szlovén-magyar határregió - nincs már ilyen kedvező helyzetben. Véleményünk szerint az *elkövetkező években jelentős integrációs folyamatok nem indulnak meg az északi, a keleti és a déli határ menti térségekben*. A volt szocialista államok szétesését regisztrálhatjuk ma nemzetiségi államokra és ezek a közeljövőben nem fognak országhatárokon átnyúló regionális együttműködések^{et} ösztönözni, hiszen saját identitásuk keresésével, alakításával lesznek elfoglalva. Így várható, hogy ezen határtérségek együttműködésében megmaradnak a hagyományos, kimondottan az egyéni, vagy eseti szervezeti kapcsolatok, illetve a megindult próbálkozások (pl. Kárpátok Eurorégió) csak lassan jutnak eredményre (ERDŐSI F. 1991., SÜLI ZAKAR I. 1992., TÓTH J. 1992.). Néhány aktívabb középváros (Nagykanizsa, Baja, Makó) és egy-egy kisváros (Mezőhegyes, Fehérgyarmat, Balassagyarmat) ugyan meg-megbontja ezt az egybefüggő, egyre erősebben *depresszióba zuhanó térséget*, azonban jelentős aktivitást, térség megújítási és újdonság fogadási feltételeket nem képesek ezen centrumok tartósan gerjeszteni.

D. Válságtérségek

A válságtérségekre véleményünk szerint az a jellemző, hogy a korábbi - országosan és regionálisan is jelentős - gazdasági szerepkörüket elveszítették, azt különböző okok miatt megújítani nem tudták, így a tevékenységeik iránti kereslet visszaesett, ezáltal mérséklődött a vállalkozói aktivitás, de ennek következtében is egyre jelentősebb veszteséget kellett 'elkönyvelniük az innovatív, a kreatív népesség elvándorlása, a tőkekoncentráció csökkenése miatt. Mindez együtt jár a munkanélküliség rohamos növekedésével, azok egyre égetőbb szociális problémákká válásával, amit súlyosbitanak még a centrumok felszereltségében, üzemeltetésében jelentkező zavarok és az élesedő társadalmi feszültségek. A válságtérségek tehát abban különböznek a perifériáktól, hogy az itteni centrumok gazdasági-infrastrukturális feltételei, adottságai számottevők, azonban mindezek nagyon szorosan kötődtek, egybefonódtak megroppant és leépülő gazdasági bázisaikkal, amelyek viszont csak egy meghatározott gazdasági-politikai környezetben működtek, az ottani elvárásoknak megfelelően, persze a jelentős támogatások mellett. A gazdasági-politikai környezet megváltozásával szerkezet-roppantó működési és funkciózavarok keletkeztek, amelyek aztán nemcsak a centrumokat, azok szinte minden szerepkörét, hanem a szűkebb-tágabb régiót is áthatották, válságok egész sorát indították meg.

Az innovációk megjelenése alapján a válságtérségek első csoportját a korábbi ipari tengely északkeleti része alkotja, amely lényegében magába foglalja Észak-Magyarország térségét, ahol a válság a Borsodi-iparvidéken kulminálódott (BARTA, Gy., POSZMIK, E. 1992.). A gazdasági hanyatlás és leépülés egyértelmű jelei kimutathatók már az ipari zóna délnyugati szárnyán is, annak több centrumában, főleg a Dunántúli-középhegység nehéziparra épülő városaiban. Az ipari válsággal sújtott térségekben, azok centrumaiban a gazdasági és a településhálózati adottságokhoz, ellátottsághoz mérten jóval kevesebb újdonság közvetítő tényező telepedett meg, közöttük nem mutatható ki szoros egymásra hatás. Egyoldalú a munkaerő szakképzettsége, viszonylag kedvezőbbek voltak a jövedelmi viszonyok, de a munkalehetőségek szűkülése miatt a helyi kereslet visszaesett, jelentősen mérséklődött, ami nem serkenti a vállalkozások pionírjainak, a kereskedelmi egységeknek a dinamikus meglepedését. Az új eszközök, technikák és kommunikációs módok iránt sem indulhat meg a kereslet, hiszen a korábban jelentős fogyasztóként fellépő nagyvállalatok fizetési nehézségekkel küzdenek, szétesnek, újabb és újabb szervezeti-átalakulási kísérlettel birkóznak. A városok is instabillá váltak, mivel a gazdasággal már kibogozott működési-üzemeltetési egybefonódásaik után kiderült, hogy túldimenzionált létesítményeik nagy részét nem képesek fenntartani, de a jelentkező társadalmi problémákból is egyre többet nekik kell mérsékelniük, amihez eszközeik és ismereteik is hiányosak.

A másik típusba a magasan értékelhető mezőgazdasági adottságokkal, de egyben jelentős termelő- és feldolgozó bázissal is rendelkező agrártérségek tartoznak. Mindez döntően

a Tiszántúlon koncentrálódva, ahol nem, vagy csak jelzésszerűen bukkannak fel megújítást közvetítő elemek, sőt az ott lévő centrumok funkciói is hiányosak, egyoldalúak, azaz nem innováció fogadók még. *A mezőgazdaság szervezeti és tulajdoni rendszerének átalakulása* a dolgozat írásakor még tartott, nem lehetett egyértelműen megítélni, hogy az *miként hat az innovációk megtelepedésére, terjedésére*. Vélhető, hogy éppen ebben az agrártérségben lenne igazán szükség az új mezőgazdasági tevékenységek és technológiák megjelenésére, ám érzékelve a régió adottságait a kilencvenes évek elején erre nem sok esélyt látunk. Féltő, hogy a feltételek hiánya, vagy kialakulatlansága miatt egy korszerűtlen, inkább a hagyományos mezőgazdasági termelést választó elszegényedett szövetkezetek és felszereltséggel kevésbé rendelkező kisgazdaságok irányába tud elmozdulni a térség, így a válság tartós elhúzódására számíthatunk, ami aztán a régió periferizálódását eredményezheti.

Az innovációk terjedése és megtelepedése alapján a válságtérségek úgy értelmezhetők, mint adottságaikhoz, területi erőforrásaikhoz mérten jóval alulreprezentált központok és térségeik. Vélhető, hogy *a válságtérségek helyzete a kilencvenes évek közepéig lényegesen nem változik*, illetve radikális gazdasági beavatkozásokkal felszámolhatók lennének a veszteséget termelő gazdasági egységek, azonban így csak a jéghegy csúcsai tűnnének el, nem oldódnának meg a foglalkoztatási és településellátottsági feszültségek. Mindezekhez elengedhetetlen a területi válságkezelés eszközeinek és módszereinek alapos, az egész gazdasági átalakulással konform rendszer kidolgozása és következetes alkalmazása.

4

ÚJ PARADIGMÁK A REGIONÁLIS POLITIKÁBAN

A II. világháború utáni erősödő piacgazdaságokban a keynesziánus gazdaságpolitikák eredményeképpen egyre látványosabban törtek felszínre az élet- és munkafeltételekből következő *területi egyenlőtlenségek*. Ezek a regionális különbségek - amelyek meghatározása persze függ az adott országok fejlettségétől és a megfogalmazott társadalmi, politikai elvárásoktól - alapvetően a következőkben jelentek meg (BRUGGES, E. A. 1981.):

- az egyes régiók jövedelmi és ellátottsági különbségeiben,
- a térségek közötti oktatási, szociális feszültségekben, a társadalmi felemelkedésben rejlő eltérésekben,
- az egyén, a család, a közösség szintjén a kapcsolati és kommunikációs lehetőségek különbségeiben,
- információhoz jutásban és a döntésekben való részvételben, beleértve a politikai életben való megjelenést és részvételt is,
- végezetül az önállóság (autonómia) feltételeiben, a centralizált társadalmi és gazdasági irányítástól való függés mértékében.

A *hagyományos regionális politikák* feladatuknak tekintették, hogy a kialakuló területi egyenlőtlenségeket mérsékeljék, azokat különféle eszközökkel enyhítsék, de egyben, mindezek mellett természetesen a *gazdasági növekedés feltételeit* is javítják. Ezek a politikák lényegében négy cselekvési tartományban mozogtak:

- az állami iparnak és a szolgáltatásoknak a problémás térségekbe való telepítése,
- a gazdasági erőforrásokat koncentráló térségekben fejlesztést korlátozó intézkedések bevezetése a gazdasági és a települési további agglomerálódás fékezésére, lassítására,
- a szakmai tőkebefektetések ösztönzése és támogatása,
- az infrastruktúra dinamikus fejlesztése az elmaradott térségekben.

Az egyes intézkedési, cselekvési formák természetesen váltották egymást; a súlypontok országonként, de probléma területenként eltértek egymástól. Így pl. Olaszországban és Svédországban a problémás területeken a hangsúly inkább az állami ipar és szolgáltatás telepítésére irányult, míg Németországban a befektetések ösztönzését helyezték előtérbe, viszont Spanyolországban az erőforrásokat az infrastruktúra dinamikus kiépítésére koncentrálták. Ám bármilyen megoldásokat is választottak a regionális egyenlőtlenségek feloldására, azok egyértelműen *a regionális gazdaságtanban kidolgozott növekedési elméletekből táplálkoztak*, azok eredményeit külön-külön vagy éppen egymásba kapcsolva alkalmazták (HAHNE, U. 1985.).

Tekintsük át röviden ezen elméleti alapok kimondottan a regionális politikák kialakításához kapcsolható megállapításait. Az összefüggések ismeretében sokkal megalapozottabb lehet már a hagyományos regionális politikák bírálata, de egyben mozgáspályáik korlátainak felvázolása is.

4. 1. Néhány összefüggés az elméleti alapokhoz

A neoklasszikus nemzetgazdasági növekedési modellből levezetett *regionális gazdasági fejlődési elmélet* (RICHARDSON, H. W. 1969.) - amely feltételezi a teljes foglalkoztatottságot, a piaci versenyt, a termelési faktorok szabad mobilitását és a régiók közötti szállítási költségek azonosságát - csak jelentős megkötések mellett érvényesülhetett. Hiszen az összgazdasági körülmények egyáltalán nem érvényesültek a régiók szintjén. Sőt éppen a meglévő különbségek eredményezték a *területi differenciálódást* a foglalkoztatásban, a mobilitásban, az erőforrásokban és a gazdasági szereplőkben. A munka és a tőke régiók közötti áramlása nemcsak a bérszínvonalal és az eltérő kamatszintekkel magyarázható, hanem olyan pótlólagos változókkal is, mint a munkahelykínálat, a létfenntartási költségek, a városiasodás foka, a lakáshoz jutás feltételei, annak költségei, a szabadidő eltöltésének lehetőségei, illetve a társadalmi pozíció. Ugyancsak meghatározó - amelyet a neoklasszikus elmélet igencsak elhanyagolt - a *keresleti oldal* és az *agglomerációs térségek* nagyon differenciált hatása az egyes régiókban.

Mindezeket a különbségeket jelentős *kommunikációs és közlekedési infrastruktúra építéssel lehetett mérsékelni a regionális politikákban*, de nem sikerült feloldani az agglomerációkban jelentkező *tőke-információ-irányítás* koncentrációt, ami együttesen aztán nem csökkentette, sőt tovább fokozta a regionális differenciákat.

A piacgazdaság körülményei között a gazdasági erők szabad játéka következtében a rendszer változói *okozati láncot* alkotnak. Ebben annyira összefonódnak, hogy az egyes tényezők feltételeinek változása erősítheti, de gyengítheti is a rendszer egészét, illetve egyes elemeit is. Mindezen kölcsönös függések - mint a kereslet, a jövedelem, a befektetések, a termelés - kumulatív folyamatokat indíthatnak meg, ami pozitív és negatív változások egész sorát idézheti elő a gazdaságban. A körben mozgó, öngerjesztő és sűrítő folyamatok nemcsak országos mértékben, vagy akár nemzetközi relációkban érvényesülnek, hanem félre nem érthető módon *regionális dimenzióban* is *egyensúlytalanságokat eredményezhetnek*. A régiók közötti egyensúlytalanságok, mint jövedelmi diszparitások függenek a centrumtérségek gazdasági növekedésének módja és intenzitása alapján érvényesülő *centripetális* (backwash effects - elszívási) és *centrifugális* (spread effects - terjedési) hatásoktól. Ezek a hatások eredményezhetik aztán a központok erősödését vagy leépülését, illetve a perifériák hátrányos helyzetének változását, vagy éppen további elmélyülését (MYRDAL, G. 1957.).

A polarizációs elméletekre épülő regionális politikák tehát a hangsúlyt a *spread hatásokra* helyezték. Az új jelenségek térbeli terjedésével - éppen a centrumok funkcióinak szélesítésével, gyarapításával - az újdonságok elérhetősége, hozzájutási lehetősége növekszik, illetve jelentősen enyhíthető a nagycentrumok ellenirányú elszívása, backwash hatása³¹.

A területi egyenlőtlenségek felszámolása tehát - mint az általános egyensúly megoldása - a spread és a backwash hatások változtatásában vagy hangsúlyozásában rejlett. Így HIRSCHMANN (1967.) *szektorális egyensúlytalanságokból levezetett polarizációs elméletében* inkább a szivárgási (trickling down effects) hatásokat állítja szembe a polarizációs hatásokkal (polarization effects). A fejlődés kezdeti szakaszában jelentősebb szerepe van a centrumokban a *gazdasági agglomerálódásnak*, majd az egyensúlytalanságok felerősödése után és a politikai ráhatások következtében, illetve az agglomerációs hatások mérséklésére is reagálva megindul a kiegyenlítés, felerősödik a szivárgás, az erőforrások áramlása "dél" felé.

A diffúziós feltételek javítását a polarizációs elmélet képviselői és persze kormányzati alkalmazói a *szociális tőkébe* történő beruházások fokozásával kívánták elérni, ami alatt az oktatási rendszerek fejlesztését, az infrastruktúra kiépítését, de a régiók közötti termelési, valamint vállalati kapcsolatok erősítését is szorgalmazták, illetve támogatták.

A PERROUX (1964., 1972.) értelmezése szerinti *szektorális növekedési pólusok koncepciót* BOUDEVILLE (1966.) a szektorális és regionális növekedési központok elméletévé fejlesztette tovább. Feltételezése szerint a centrumokból, a "fejlesztési motorból" interdependens polarizációs hatások sorozata indul ki. Ezek lehetnek technikai jellegűek (pl. vertikális termelési integráció), erősen hatnak egyes tevékenységek jövedelmezőségére (regionális multiplikátor hatás, növekedési impulzusok a fogyasztási szférákra), de pszichológiai (vállalkozói magatartás megváltoztatása, serkentése) és földrajzi (konkrét térségben értelmezhető folyamatok) effektusokat is gerjesztenek. Az iparban, vagy pontosabban az adott centrum iparosodottsági fokában jelölték meg a *pólus motorikus jellegét*, amely aztán a egyik oldalról az agglomerációs hatásokat serkenti, de a másik relációban - a központi helyekre vonatkozó megállapítások alapján - *kisugározza* hatását a *településhierarchia alacsonyabb fokán* elhelyezkedő egységek felé.

Az elmélet a regionális politikába való átültetésekor *az ipari termékek magas keresleti rugalmasságát célozza meg*. Az ipari beruházások telepítésében látják a térségi fejlesztés alapvető megoldását, de csak azon szektorokban, ahol az ágazatok között sokirányú kapcsolatok alakulhatnak ki³² és a multiplikátor hatások is megmaradnak a centrumban és annak térségében.

³¹ Ezt a véleményét látszott megerősíteni a 3. fejezetben végzett elemzésünk is. Hiszen a városhálózatban kialakult hierarchia, de az országban érvényesülő nyugat-keleti dichotómia, és a főváros-vidék újrafeszülő megosztottsága egyértelműen a térszerkezet polarizációját igazolja.

³² HIRSCHMANN (1967.) azt javasolta, hogy olyan ipari ágazatokat kell egymáshoz közel telepíteni, amelyekben a termelési együttműködések, a vertikális integráció a legnagyobb valószínűséggel kialakulhatnak, ennek elemzésére

A polarizációs elmélet alapján megkísérelték értelmezni az *urbanizáció és a gazdasági növekedés közötti összefüggéseket* (LASUËN, J. R. 1969.). Ehhez részben integrálják a telephely elméletek megállapításait - különösen a *központi hely elméletét* -, valamint más regionális növekedési teóriákat; így az *exportbázis*, a *szektorális növekedés* és a *centrum-periféria* elméletet.

Kiinduló megállapítása az volt, hogy a növekedési pólus az üzemek egy *regionális és szektorális klaszterje*, amelyet a térségi szállítások kapcsolnak össze. Az egyes növekedési pólusok fejlődése azoktól az *impulzusoktól* függ, amelyeket a nemzeti gazdaság kereslete vált ki. Ezek a *nemzeti kereslet által gerjesztett hatások* végigvonulnak a regionális export-tevékenységekbe és eloszlanak a pólusok között, azok versenyképessége alapján. A pólusok a szektorális perifériáik irányába ezt a keresletet egymásba fonódó kapcsolataik révén továbbítják, illetve hasonló mechanizmusokkal juttatják el azokat a földrajzi perifériáik irányába is, kimondottan a telephelyi kapcsolatok láncolatán keresztül.

Az *innovációk* is ebben a rendszerben terjednek, hiszen éppen a klaszterek vezéragazataiban születnek meg és hatnak a pólusokra, azok ágazataira, részben a központi funkciók további koncentrációjával, részben pedig újabbak keletkezésével. A pólusokban tehát akkumulálódnak az erőforrások, megindul egy sajátos dinamikájú fejlődés - ezalatt már az innovációt kell érteni -, amely aztán az ágazatok még erősebb egymásra utaltságát eredményezi, s az urbanizációs folyamatban a földrajzi, vagy pontosabban a regionális együttműködések felerősödését.

Az elmélet továbbfejlesztése részletesen kitér az *innovációk térbeli terjedésének* értelmezésére, összefüggéseinek felvázolására. Témánk szempontjából ezen rendkívül tanulságos gondolati modellből csupán azt kívánjuk kiemelni, hogy egy ország fennálló *városhálózata* az adott ország fejlettségét meghatározó tényezőnek tekinthető, és abban az egyes centrumok szerepe, hatása az egész rendszer fejlődését befolyásolhatja.

Az elméletre épülő regionális politikák a *dinamikus iparok telepítésében* látták a legkedvezőbb megoldást a térségi különbségek csökkentésére, ám ezeket a húzóágazatokat kimondottan a *kis számú centrumba kell összpontosítani*. A városhálózat alsóbb szintjén lévő egységek éppen kapcsolataik és egymásba fonódásuk révén kötődnek ezen innovációs központokhoz; azokban fokozatosan szétterülnek az újítások, s így kiszélesednek a települések-térségek funkciói, illetve kiegyenlítődnek változó adottságaik.

A hagyományos regionális fejlesztési politikák nagy jelentőséget tulajdonítanak az *exportbázis elméletnek*, amelynek alapja az, hogy egy régió növekedése döntően a régió kívüli áruelhelyezéstől, az exporttól függ (NORTH, D. C. 1955).

Az exportból származó jövedelmek részben infrastruktúra-fejlesztésre, részben pedig az exportbázis kiszélesítésére használhatók fel. Az ehhez szükséges eszközöket és

kezdeményezte az input-output analízis alkalmazását. A továbbiakban már ipari-termelési komplexumokról is beszél. Ezek a megoldások aztán visszaköszönnek a volt szovjet regionális tervezésben is, hiszen Szibéria fejlesztésében az ipari mamut-konglomerátumok képezték a legfontosabb fejlesztési irányt.

szolgáltatásokat a *régió*n kívüli, de a *lokális piacokról* is beszerzik, ami aztán növeli a regionális keresletet, így újabb ipari üzemek telepítését eredményezheti.

A keynesziánusi multiplikátor hatások egyszerű kiszélesítésén alapuló elmélet éppen a *régiók kölcsönös kapcsolatai* alapján vezeti le a növekedési modelljét, amelyben aztán hosszútávon az exportbázisok jövedelmezősége kiegyenlítést eredményez.

Az elmélet éppen a *régió*n belüli kínálatot hanyagolja el, nem veszi figyelembe a térségen belüli növekedési tényezőket (a helyi befektetések, a fogyasztási szerkezet változása, a jelentkező állami kiadások hatása, műszaki fejlesztés alapján motivált pótlólagos helyi kereslet stb.). Megállapításai csak azon régióknál alkalmazhatóak, ahol a termelési kapcsolatok nincsenek kellően kihasználva, illetve ahol gyorsan mobilizálható termelési tartalékok állnak rendelkezésre és a régió

belüli kereslet csak alacsony növekedési ütemet eredményez. Az elmélet multiplikátor közelítése is gyengének mutatkozik, hiszen az inter-és intraregionális ágazati összefonódások, egymásba kapcsolódások roppant sokrétűek lehetnek. Így a regionális gazdasági növekedést meghatározó külső és belső kereslet hatásait nem lehet különválasztani a bázis és nembázis ágazatoktól, azoknál igencsak szoros egymásra épülés figyelhető meg. Végezetül a modell gyengéje, hogy az áruexport növekedése egy régióban a régiók közötti, a "terms of trade" indextől és annak alakulásától függ.

Az elméletnek a regionális politikában való alkalmazása inkább a *jelentősebb regionális beruházások ösztönzésében nyilvánult meg*, hiszen az ezekkel előállított javak a következő időszakban a régió

kívüli térségekben nyerhetnek elhelyezést. Felhasználását akadályozta az is, hogy sem a kutatásban, sem a regionális tervezésben *nem lehetett különválasztani a bázis és nembázis ágazatok jövedelmét*, így kénytelenek voltak *foglalkoztatási adatokkal dolgozni*, amelyek viszont nem alkalmasak a regionális és az ágazati termelékenységi különbségek kimutatására (FODOR L., ILLÉS I., BOGNÁR J-né 1970.). Maradt tehát regionális prognózisokban való felhasználásuk, ám itt is gondot jelentett a *régió határainak megváltozása*, így a tevékenységek jellege is - úgymint bázis és nembázis ágazatok - folyamatosan átalakulhat, módosulhat. Mindenesetre az elmélet megállapításai és módszerei érvényesültek a *kisebb régiók gazdasági növekedésének elemzésénél*, de gondolati rendszerük beépült a piacgazdaságok állami regionális politikájába is.

4. 2. A regionális politika 'felülről' tanulságai

Az előbbieken láttuk, hogy a különféle regionális gazdaságtani növekedési elméletek alapján szerveződő területi politikákban közös, s egyben meghatározó az volt, hogy bármilyen kezdeményezés *a centrumokban indult meg, oda kapcsolódott*. Akár a fejlesztési impulzusok, akár az innovációs folyamatok a településhálózat csúcshoz kötődtek, *onnan futottak mindig lefelé az alsóbb szintekre*, így a hagyományos regionális politikákat *felülről jövő fejlesztéseknek* is tekinthetjük.

STÖHR (1987.) magyar nyelven megjelent első - és ez idáig talán egyetlen - munkájában kiváló áttekintést nyújt *a hagyományos területi politikák legfontosabb jellemzőiről*, egyben hiányosságairól is. Érdemes felidézni ezeket csupán a felsorolás szintjén:

- a mennyiségi növekedés relatíve egységes (uniformizált) modelljének alkalmazása,
- a fejlődés társadalmi, politikai, ökológiai, minőségi és strukturális szempontjainak figyelmen kívül hagyása,
- a mobilitásra és a tőkére helyezett hangsúly,
- a regionális források lefőlözése,
- egyoldalú figyelem a munkaerő nemzetközi megosztása iránt,
- a vállalaton belüli funkciók térbeli átrendeződése,
- egyoldalú törekvés a nem regionális tényezők megszerzése iránt,
- a térbeli problémák "áttolása" (a szűk keresztmetszet és az irányítás) a periférikus területekre és országokra,
- egyoldalú bizalom a nagyméretű és a nagy energiaigényű, kölcsönhatásokon alapuló rendszereknek,
- a gazdasági és a politikai döntések dimenzióinak növekedése,
- a regionális önsegélyező és szabályozó képesség szétforgácsolása, legyengítése.

Nem vállalkozhatunk az ezen címszavak mögött meghúzódó sokoldalú, alapos értékelések ismertetésére, csupán azokat emeljük ki, amelyek egyrészt *akadályozták, vagy nem segítették az innovációk megjelenését és terjedését* a térségekben, másrészt pedig *egy-egy elemükkel a hazai területi politikához is köthetők, kapcsolhatók*.

Az első általunk fontosnak és tanulságosnak ítélt hiányosság az, hogy a hagyományos regionális politikák *a hangsúlyt a mobilitásra és a tőkére helyezték*. Központi állami pénzeszközökkel támogattak olyan beruházások telepítését,

- amelyeket bárhol megvalósíthattak, azok nem tételeztek fel semmilyen térségi és települési előnyt,

- amelyek az adott térségekben nem alakítottak ki menedzsment réteget és egy magasan kvalifikált munkaerőt,
- amelyek alapvetően arra irányultak, hogy minél nagyobb tőkehozadékot érjenek el, viszonylag gyors megtérülési idő alatt.

Ezt a beruházási filozófiát általában a *több telephellyel rendelkező nagyvállalatok valósították meg*, ahol a kihelyezett termék és termelési rendszer már az életciklus érett szakaszában volt, így a támogatással - ami egyben a kapacitások megnyújtását, a tömegtermelés kiszélesítését jelentette - a központi állam tovább stabilizálta az adott szervezet termelését. Egyben konzerválták az adott térségek munkaerő-állományát, sőt a centralizált termelési inputok miatt a szállítási kapcsolatokat is, így az üzemek alapvetően függetlenedtek a településektől, a térségektől (LOSONCZ M. 1989.).

A hazai ipartelepítésben számos példát tudnánk felsorolni ezen kapacitás tágító, termelés konzerváló tevékenységekre, amelyek nemcsak idegenek és dezintegratívok voltak az adott térségektől, hanem a jelenlétükkel nem hatottak a munkaerőre, annak egyoldalú képzettségét csak tovább fokozták (BARTA GY. 1991.). Napjaink gazdasági átstrukturálódásában ezekből a régiókból vonul ki elsőként a piacait elvesztő nagyvállalat és hagyja azokat magára, növelve egy-egy mikrorégió esetében a foglalkoztatási feszültségeket, de az átfogó területi válságot is.

A vállalaton belüli funkciók térbeli átrendeződése is az innovációk, a termék és tevékenység megújítások, a termelési rendszerek modernizálása ellen hatott. Egyértelműen kimutatható, hogy nemcsak Nyugat-Európában, hanem hazánkban is *erőteljesen centralizálták* az elmúlt húsz esztendőben *a nagyvállalatok a kutatás-fejlesztést*, a prototípusgyártást, a technológia-fejlesztést, de az értékesítést, a beszerzést, a vállalatirányításra vonatkozó mindennemű és rangú döntéseket (RECHNITZER J. 1989.). BENKO (1992.) könyvében részletesen elemzi a *fordizmus* elveire épülő vállalatot, az ennek a gondolkodásnak és magatartásnak megfelelő ideológiáját, az ehhez kapcsolódó állami szerepeket, a munka jellegét, a termelés elveit, mindezek hatását a térszerkezetre. Számos azonosságot ismerhetünk fel a *tervgazdálkodáson alapuló gazdasági rendszerekkel*, azok területi politikájával és vállalati magatartásával. Vélhetően maga a termelés jellege, annak tömegszerűsége, a piac adta viszonylagos stabilitások közel azonos, vagy igencsak hasonló irányítási technológiákat alakítanak ki, amelyek aztán a megváltozott gazdasági és politikai körülmények hatására hirtelen összeomlanak, kiürülnek, nem képesek a megújításra, mivel az innovációkat centralizálták, illetve nem tanították meg a termelés szereplőit az önálló cselekvésre, alkalmazkodásra.

A hagyományos regionális politikák hibájaként kerül említésre, hogy *a regionális forrásokat lefőlőzték*, egyes erőforrásokat - pl. nyersanyagok, olcsó munkaerő, egyes termelési tényezők - gyorsan kihasználták, kimerítették, miközben más faktorokat elhanyagoltak vagy egyáltalán nem értékelték. Az elméleti alapokat a *polarizációs teóriákban kell keresnünk*, mivel a pozitívan ható multiplikátorok oda- és

visszacsatolásokat eredményeztek, illetve a külső effektusok régió belüli következményeit a fejlesztések során nem elemezték, nem utaltak azok fokozására. *A méret nagyságban jelölték meg az ipartelepítés támogatását*, nagy jelentőséget tulajdonítottak a növekedési centrumokból meginduló *diffúziós* folyamatoknak, amelyeket a közlekedési és a kommunikációs infrastruktúrák fejlesztésével kívántak megoldani. Közben teljesen megfeledek a polarizációs hatások befogadó közegéről, az adott régiók adottságairól, az ottani *endogén változókról*, így pl. a föld értékelésétől eltekintettek, nem értelmezték a környezetet, annak lehetőségeit, korlátait, elhanyagolták a regionális vállalkozásokat és a közintézményeket, de nem vették tekintetbe a térségi munkaerő jellemzőit sem.

Az innovációk fogadása szempontjából a hagyományos regionális politikák nem voltak *újdonsgárátok*. Elhanyagolták a megújításra való képességet, annak az elsajátítását, így az aktív munkaerő számos rétege nem kényszerült állandó alkalmazkodásra és új keresésére, nem jelentek meg, vagy egyszerűen leépültek azon intézmények, szervezetek, funkciók, amelyek a megújítás motorjai lehettek volna. Ebben a felvetésben is mennyi hasonlóságra bukkanunk a tervgazdaságokkal, annak magyar változatával. A paternalista állam mennyire visszafogta az egyént és a közösségeket az önálló tevékenységtől, lefojtotta azok akcióját és cselekvési pályáit. A döntési szinteket egy ellenőrizhetetlen hatalomhoz helyezte, így nemcsak az egyént és a közösséget fosztotta meg az információktól, a megújítási kényszerektől, hanem a gazdaságot is. Annak dinamizálására történtek ugyan kísérletek, azonban a politikai akaratok és a vélt-valós birodalmi érdekek a kezdeményezéseket lejegelték. Talán a nyolcvanas évek első harmadában meginduló magángazdaság botladozó próbálkozásai szabadják fel elsőként az egyénekben az *innovációs aktivitást*, s mindennek eredménye a *magánszféra látványos terjedése* (NEMES NAGY J., RUTTKAY É. 1989.), aminek területi differenciáiban *erős és karakteres polarizáció* mutatható ki. Ezek a vállalkozások a városokban - azon belül is a nagyvárosokban - koncentráálódtak és kimondottan a fiatal szakképzett rétegekhez kötődtek. Éppen a 2. fejezetben bemutatott elemzések illusztrálták, hogy a piacgazdaság elemeinek megjelenésére az ország azon térségei reagálnak gyorsabban, amelyekben *a polgári hagyományok erősebben fennmaradtak, a településhálózat urbanizációs foka kiemelkedőbb és a népesség iskolázottsága meghaladja az országos átlagot*, azaz jelentős *regionális potenciálok* halmozódtak fel.

A *hazai területi politika* a kilencvenes években sem tud mit kezdeni ezekkel az adottságokkal. Természetesnek tekinti, hogy léteznek aktív, mondhatni sikeres térségek, de azok további serkentésére, egy-egy jelentősebb "fejlesztési motor" beállítására semmit nem tesz. *Erőforrásait a válságtérségekre koncentrálja*, ahol viszont az adottságok kedvezőtlenek voltak és szinte klasszikus sorrendben megismétlődnek az ipari államok kiselejtezett regionális politikájának szükségszerű kudarcai.

A hagyományos regionális politikák szemére vetik, hogy *erős függőségi kapcsolatokat építenek ki a centrumok és a perifériák között*, nem engedik az utóbbiak szabad mozgását,

érvényesülését, a lokális adottságok aktivizálását. Azt hisszük, nem kell részletesen szólnunk a döntési szabadság hiányáról, a függőségi viszonyok hierarchizáltságáról hazai viszonyaink között az elmúlt évtizedekben. A mélyreható gazdasági és politikai változásokkal csak mérséklődött a térségek függősége, hiszen az önkormányzati rendszer kiépülésével új dimenziókat kaptak a települések, ám gazdasági bázisaikban jelenleg is magas a központi kormányzat befolyása, annak újraelosztó szerepe (ILLÉS I. 1992.). A térségi önkormányzatok cselekvési pályáinak behatárolása miatt regionális akaratok nem, vagy igencsak közvetve, nehézkesen érvényesülnek az országos politikában, annak döntéseiben.

A hagyományos regionális politikák nagy érdeme, hogy a *piacgazdaságokban egyértelműen felhívták a figyelmet a területi folyamatokra, azok fontosságára és meghatározó jellegére a nemzetgazdaságok fejlődésében, növekedésében*. A növekedés-orientált gazdaságpolitikák belső logikája, hogy a regionális folyamatokban is a jelentős *termelő beruházásokat ösztönözzék, megteremtve egyúttal a feltételét a térségek kommunikációs és közlekedési kapcsolatainak, együttműködéseinek*. A termelőbázisok koncentrációja az agglomerációs központokban tovább növekedett, sőt egyre erőteljesebben tömörültek itt a gazdasági szervezetek irányító, kutató-fejlesztő és marketing részlegei is, így nem, vagy csak részben alakulhatott ki számos agglomeráción kívüli térségben a vállalkozási ismerettel, piaci tapasztalattal rendelkező réteg. A munka jellege, a technológiák uniformizálódása, a tömegtermelés műszaki bázisainak, valamint szervezési rendszereinek szétterülése miatt a képzett munkaerő és természetesen a jövedelmek a *centrumokban* összpontosultak, míg a *perifériákon* a kevésbé képzett, rugalmatlan és inmobil munkaerő-állomány konzerválódott. Ezen kimondottan egyoldalú képzettségű rétegek nemhogy innovációs tapasztalatokkal nem rendelkeztek, hanem politikai érdekeiket sem tudták kellően érvényesíteni a centrumokkal szemben, így intézményeik elgyengültek, fokozatosan kimerültek és ezáltal megújítási rendszereik (pl. közösségi kapcsolataik, hálózatuk stb.) is funkciózavarokkal küszködött. *A növekedés-orientált regionális fejlesztések* mindig az alapvető, éppen felértékelt, az adott térségben rendelkezésre álló *termelési tényezőkre koncentráltak*, ennek következtében *számos lokális és térségi erőforrást elhanyagoltak*, sőt egyáltalán figyelembe sem vettek. Így a perifériák fel tudtak halmozni, vagy pontosabban meg tudtak őrizni több olyan gazdasági-társadalmi és környezeti faktort, amelyeket a fejlett piacgazdaságokban a megváltozott életmód, az ahhoz kapcsolódó fogyasztási szerkezet napjainkban ismét előtérbe állít. Új regionális, *nevezük posztmodern fejlesztési stratégiákkal* (FARAGÓ L. 1991.) tehát elérhető részben a szerkezeti problémákkal küszködő centrumok átalakítása és a perifériák új-régi-rejtett értékeinek aktivizálása, illetve adottságaik felfedezése, revitalizálása.

4. 3. A regionális potenciál, mint endogén fejlesztési forrás

A hetvenes évek elején megváltoztak a világgazdaság körülményei, hiszen kimerültek a korábbi növekedési források, a termelőtőke hozamai visszaestek, ennek megfelelően mérséklődött a beruházási kedv, mindezt tetézte az olajválság sokkoló hatása. A jelentős ipari államok gazdasági magterületein egyre súlyosabb feszültségek halmozódtak fel, részben a környezeti problémák előtérbe kerülése miatt, részben pedig a tradicionális termelési bázisok válsága következtében. Ugyanakkor a növekedési periódus hatására átalakul a szükségleti skála, megváltoznak az igények, számos új fogyasztási elem bukkan fel, amely éppen a jóléti állam eszméjének és intézményeinek terjedésével természetes igényként jelentkezik. Mindezek kifejezésre jutnak a társadalmi-szociális akciókban, új kezdeményezésekben, illetve a közösségek önmagukra találásában, az önállóság, az autonómia igények felerősödésében, ami együtt jár a regionalizmus feltámadásával.

Ebben a sokváltozós viszonyrendszerben az új regionális fejlesztési stratégiát számos ipari államban a régiókon belüli lehetőségekben, a potenciálok kiaknázásában, a saját erők megújításában és fejlesztésében látták. Az alulról induló, a regionális potenciálokra, mint endogén forrásokra épülő fejlesztésektől az várható, hogy

- a megújítások új impulzusait teremtik meg,
- a természeti, a környezeti, de a térségi gazdasági adottságok, feltételek alapján, azoknak át- és újraértékelésével a korábbiaktól eltérő programok alakuljanak ki,
- integrálódnak az adott térségek szocio-kulturális hagyományai és a lakosság részvételével a társadalmi döntésekben, cselekvésekben eddig fel nem használt, ki nem merített források jelennek meg.

Az új területi politikák homlokterébe a térségek, a régiók adottságai, potenciáljai kerültek, amelyek aztán a fejlesztésekhez mint belső endogén erőforrások állnak rendelkezésre és megfelelő körülmények között aktivizálhatók.

A regionális potenciál értelmezése, levezetése körül a szakmai vélemények eltérőek, másként és másként nevezik meg a téma szakértői az ehhez kapcsolódó fejlesztési akciókat: "fejlesztések alulról" (BRUGGES, E. A. 1981.), "szelektív önállóság" (STÖHR, W. B. 1981.), "autonóm régiófejlesztés" (LUKESCH, R. 1981.). Mindegyik közelítés egységes viszont abban, hogy az adott lokális és regionális közösségek újra specifikus, "természetes" települési-térségi adottságaik, termelési hagyományaik, a rendelkezésre álló munkaerő sajátos képzettségének tudatára ébrednek, így a régió politikai céljait,

kulturális adottságait is aktivizálva komparatív előnyökhöz juthatnak más régiókkal szemben. Az erőforrások megváltozása, átértékelése és a szocio-ökonómiai feltételek miatt ezen adottságok lehetnek a hordozói, a megjelenítői a régiók megújításának, revitalizálásának.

A korábbi gazdaság- és regionális politikák elhanyagolták az endogén forrásokat, hiszen munkamegosztás jellege miatt az erőforrások (tőke, hatalom, információ) a centrumokban, a településhierarchia csúcsein koncentráálódtak, amely aztán együtt járt a térségek erős specializációjával. A perifériák iránti kereslet csak a favorizált erőforrások miatt jelentkezett, így ezek a hagyományos exportágazatokhoz kötődtek, holott azokat másként hasznosítva innovatívabban, hatékonyabban járulhattak volna hozzá az adott régió fejlődéséhez. Az innovációs ötletek éppen a kommunikációs korlátok, de a piaci ismeretek hiánya és az elmaradott technológia adottságai következtében is megrekedtek, nem kerültek kidolgozásra, egy passzív vállalkozói magatartás kialakulását eredményezték. Végül a térségi erőforrások és képességek a régió kívüli keresleti tényezők számára "parlagon heverték" (STÖHR, W. B. 1981.), közben számos funkció elcsökevényesedett, vagy éppen leépült, jobb esetben csupán konzerválódott.

Az új regionális fejlesztés célja tehát elsősorban nem a magasan fejlett térségek adottságainak újramozgósítása, hanem a további - endogén - forrásoknak, a régió belüli potenciáloknak a hasznosítása, aktivizálása. Hiszen a fejlesztés alapproblémája az, hogy miként lehet a területi faktorokat hatékony allokációval beilleszteni az adott társadalmi termelés és tevékenységek rendszerébe úgy, hogy azok működése optimális legyen az adott gazdasági, valamint társadalmi viszonyok, feltételek között.

A regionális potenciálok, mint endogén erőforrások roppant széles skálán mozognak. Korábbi kutatásaink egyik kiinduló feltételezése az volt, hogy az "egyes településekben, térségekben található földrajzi, környezeti, történelmi, kulturális, társadalmi, valamint gazdasági tényezők együttes rendszerének értelmezése és ezen értéktartományok aktivizációját befolyásoló tényezők" (RECHNITZER J. 1990d. 50. p.) meghatározó szerepet jelenthetnek az adott területi egység modernizációs pályára állításában. Bővült ismereteink és a szakirodalom által adott eligazítások alapján (THOSS, R. 1983.) az alábbi tényezőcsoportokhoz köthetők az endogén források, mint a regionális potenciál meghatározói:

- tőkepotenciál (rendelkezésre álló termelőbázisok és vagyon),
- munkaerő adottsága, iskolázottsága, képzettsége,
- infrastruktúra felszereltsége,
- földrajzi helyzet,
- környezeti állapot és minőség,
- piaci kapcsolatok (keresleti tényezők),
- szocio-kulturális adottságok,
- döntési-intézményi és hatalmi rendszer.

Az egyes endogén tényezők közvetve vagy közvetlenül megtalálhatók a másik megnevezett faktorban, vagy éppen az adott potenciál-komponensek egymásra hatása révén alakulnak ki. A *földrajzi potenciálban* meghatározódnak már egy-egy térség piaci lehetőségei, vagy éppen kapcsolatai. Vagy ezzel a faktorial jellemezhetjük a közlekedési, a kommunikációs infrastruktúrát, annak viszonylatait és korlátait. A *térség munkaerő potenciálja* megjelenik már a népesség összetételében, de behatárolja a szocio-kulturális adottságokat is, és kihat a tőkeállományra, annak aktivitására. A *településállományban rejlő adottságok* fellelhetők ugyanúgy a tőke potenciálban, de az infrastruktúrális rendszerekben is, és visszahatnak a munkaerőre, a humán dimenziókra. Látható, hogy ezen endogén tényezők önmagukban is értelmezhetők, de éppen *kölcsönös meghatározottságaik révén összefüggnek egymással*, sőt bizonyos társadalmi, gazdasági körülmények között megindíthatnak aktivizációs folyamatokat, *kiválthatják vagy magukban hordozhatják az adott régió megújításának lehetőségét*.

Nem lenne helyénvaló, ha a következőkben a *külföldi kutatásokra hivatkoznánk*, hiszen számos általunk is folytatott térségi elemzésben arra törekedtünk, hogy

- feltárjuk az adott régió endogén forrásait, az azok közötti kapcsolatokat elemezzük,
- kimutassuk a szükséges *külső tényezők tartományát* ezen faktorok aktivizálására,
- végül javaslatokat tegyünk a megújítást, térség-aktivizálást *szolgáló intézményekre, eszközökre, cselekvési-fejlesztési programokra*.

Mindehhez kutatásaink során egyrészt *eltérő térségeket válasszunk ki*, másrészt *azonos módszereket alkalmazzunk*, hogy a regionális potenciál elemeit sokoldalúan ragadhassuk meg.

Két *depressziós térségben*, Tata-Tatabánya-Oroszlány (SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. 1989.) és Dörög-Esztergom (SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. 1990.) esetében kerestük a megújítás feltételeit, lehetséges módozatait. Megállapítható volt az, hogy az egyoldalú gazdasági bázis, a szénbányászati válsága ellenére a térségekben megújítási folyamatok indultak meg, amelyek visszavezethetők *kedvező és felértékelt földrajzi helyzetükre, a felhalmozott, viszonylag fejlett termelési és települési infrastruktúrára, a kialakult kapcsolatokra, együttélésekre, illetve a település karakteréből adódó funkció megosztására*. Megkezdődött a korábbi szerepkörök visszaszerveződése, természetesen átalakult formában, erősödött a helyi közösség, ám a súlyos környezeti károkat, amelyek a tradicionális és az újraértékelhető funkciók kialakulását akadályozták - a vizsgálat idejében -, még nem tudták megoldani, mérsékelni.

A korábbi gazdasági környezetben élénk, és kedvező mezőgazdasági adottságai miatt preferált *kistérség* - a Rábaköz - vizsgálatánál (Szerk.: RECHNITZER J. 1988.) azt a szakaszt ragadhattuk meg, amikor megindult a *gazdasági bázis összeomlása, lassú szétmállása*. Ebben a környezetben felismerhetők voltak már azok a *regionális potenciálok*, amelyekre építeni lehet majd az aktivizációt, a mikroterület megújítását. Felhalmozódtak jelentős termelési tapasztalatok, ismeretek pl. a zöldségtermelésben, ám a

mikrotérségben nem dolgozták fel a terményeket, azokat más régiókba exportálták, így a tényleges jövedelmek ott jelentkeztek. Nem volt, vagy akkor még (1988-ban) nem alakulhatott ki olyan erő, amely *összefogta, szervezte* volna a regionális termelést, annak piaci megjelenését és kapcsolatait. A kiváló adottságú állattenyésztés produktumait felszívta a nagyvállalati rendszer elemeként helyben működő üzem, a piaci helyzet összeroppanásával a túldimenzionált feldolgozó bázis visszavetette a nagy hagyományokkal és eredményekkel rendelkező állattartást, így aztán megingott a mikrotérség másik gazdasági bázisa is. Kimutathatók voltak tehát a térségben azok az *erőforrások*, amelyek a korábbi merev, rugalmatlan, egyirányú struktúrák és függőségek felszámolása, megváltoztatása után szolgálhatták, vagy pontosabban hordozhatták a megújítást.

Egy *hátrányos helyzetű térségben*, az Örségben és Vas megye más elmaradott településein is vizsgáltuk a regionális potenciálokat. Kimutattuk, hogy az egyes mikrorégiók közül pl. az Örségnek kedvező környezeti állapota, valamint az erdőgazdálkodáshoz kötődő mentalitása az az adottsága, amely forrása lehet az aktivizálódásnak. A másik mikrorégióban, a Hegyhát-Kemenesháton éppen a korábbi háztáji gazdálkodásból származó termelési, piaci ismeretek és kötődések lehetnek a fókuszai egy új aktivizációs iránynak, természetesen mindegyik térségben a közlekedési, a kommunikációs infrastruktúra gyors és látványos fejlesztése mellett (RECHNITZER J., SZÖRENYINÉ KUKORELLI I., CSAPÓ T., LADOS M., KOCSIS ZS. 1991c.).

Végezetül, az *osztrák-magyar határ menti régiókban*, Burgenlandban, Győr-Moson-Sopron és Vas megyében azonos elemzési követelmények mellett kutattuk a vállalkozások és a munkaerő szakképzettségének szerepét egy innováció-orientált határ menti együttműködés kialakításában (RECHNITZER J. 1990f.; KNAPP, I., HOFFSTÄTTER, M., DENK, G., RECHNITZER J. 1991.). Az országhatár megnyitása alapvetően megváltoztatta a régiók lehetőségeit, a korábban kimondottan periférikus jelleg megszűnt és ellenkezőjére fordult, új kapcsolatok, együttműködési formák alakulhattak ki, megváltoztak a térségi potenciálok; egyes adottságok leértékelődtek, mások új dimenziókat kaptak, pezsdült a kommunikáció, bővültek az interakciók. Az élénkülés gazdasági hatása, mint új regionális potenciál áttörte vagy lazította az infrastrukturális hiányosságokat, hatott a foglalkoztatásra, ismeretek elsajátítását motiválta, vonzotta a térségbe a szellemi és az anyagi tőkét.

A regionális potenciált, annak aktivizálását döntően befolyásolják a *gazdasági és a társadalmi tényezők*, azok *intézményei, szervezetei, szemléletbeli adottságai*. Egyértelmű viszonyokkal, jogositványokkal rendelkező gazdasági aktorok és szerepek mellett még a kedvezőtlenebb felszereltség, a kialakulatlanabb infrastrukturális viszonyok mellett is gyorsabb, *zökkenőmentesebb* az újdonságok terjedése, mint egy helyét kereső, megváltozásra, átalakulásra várakozó társadalomban, gazdaságban. Ugyanakkor az intézmények és a térségi relációk stabilizálódásával, a szerepek egyértelművé válásával a

korábban elmaradottnak, hátrányos helyzetűnek, vagy éppen depressziósnek tekintett térségekben, településekben megindulhatnak az adottságaikhoz kapcsolódó tevékenységek (pl. vállalkozások szervezése), újdonságok jelenhetnek meg, megkezdődhet egy nem túl gyors adaptációs folyamat.

A másik megállapítás az, hogy minden egyes általunk vizsgált térség rendelkezett olyan *adottságokkal*, amelyek *át- és újraértékelésre szorulnak*. Ezek alapjait, de legalábbis az egyik *peremfeltételét* jelentik az újdonságok fogadásának, azok megtelepedésének. Az adottságok aktivizálására *lokális-regionális eszközrendszerek* mellett *országos támogatási politikára is szükség van*, amely alapvetően az *exogén* (pl. esetünkben az infrastrukturális környezet) feltételek biztosításában, az *új ismeretek* (pl. át- és továbbképzés) nyújtásában érvényesülhetne.

Vizsgálataink is jelezték, hogy a *regionális potenciálok összekapcsolódhatnak*, közöttük kialakulhatnak egymásra épülések, olyan szövevények, amelyek újabb aktivizációs tereket nyithatnak meg és más, további endogén forrásokat alakíthatnak ki. A *szinergia* fogalmát STÖHR (1986.) vezeti be; azt írja, "hogyanemcsak a speciális képviselőknek és intézményeknek egy régió belüli jelenléte, hanem azok dinamikus kölcsönhatása is előfeltétele lehet a regionális kreativitás és innovációk optimálissá tételére az adott szerkezeti instabilitás feltételei között" (34. p.). Több példán keresztül bizonyítja tanulmányában (szövetkezeti modell; Mondragon Szövetkezet - Spanyolország, magánszektor; Harmadik Itália városai - Olaszország, Harmadik Szektor modell; Kyushu sziget - Japán), hogy egyrészt az *endogén források megfelelő viszonylatban történő egymásra találása*, másrészt pedig az *exogén technikai és szervezeti innovációk dinamikus kölcsönhatása a korábbitól lényegesen eltérő regionális viszonyokat teremthet*, sőt megindíthatja a *további innovációk alakulását vagy éppen megtelepedését*.

Jelzéseire bukkantunk ezen kölcsönhatás rendszernek a Győr gazdasági szerkezetére vonatkozó vizsgálatunkban (RECHNITZER J., LADOS M. 1992c.). A város gazdasága roppant intenzíven szívta fel az újdonság hordozó szervezeteket, vállalkozásokat, ezeknek *lokális és regionális piacot* tudott biztosítani, ugyanakkor kimutatható már, hogy megjelentek azok a tevékenységek is, amelyek az *együttműködéseket közvetítik, koordinálják*, azok feltételeit megteremtik. Egy sokoldalú szervezeti, vagy talán pontosabban vállalkozási innováció tanúi vagyunk a városban, ebben egyrészt aktivizálódnak a lokális adottságok, a korábbi piaci tapasztalatok, ismeretek, azok intézményei, másrészt pedig megindulnak az interakciók az erőforrások között és ezek együttesen más, új, sajátos tevékenységeket, innovációkat alakítanak ki. Igazolja mindezt a városban lévő *gazdaság sokoldalúsága, a terciér ágazatok fejlődésének dinamikája, a kvaterner funkciók látványos megjelenése és terjedése, a speciálisan képzett szakmák iránti magas kereslet, a külföldi befektetők jelentős száma, a viszonylag kedvező munkanélküliségi ráta*.

A regionális potenciál tehát egy-egy térség endogén forrásainak összessége. Ezek az adottságok vagy megmaradtak, elrejtöztek, vagy éppen parlagon heverték a korábbi gazdasági kapcsolatokban és fejlesztési modellekben. A megváltozott körülmények között természetesen megfelelő *exogén hatásokra aktivizálhatók*, hordozói lehetnek a térségek megújításának. Egymás közötti kapcsolataik, átfedéseik és hálózataik új dimenziókat kínálhatnak a regionális fejlesztésben, s ha a dinamikus kölcsönhatások *exogén* tényezőkkel erősödnek meg, a szinergiák révén a térségi megújítás új fejlődési pályát alakíthat ki.

4. 4. Fejlesztési stratégiák a regionális potenciálok aktivizálására

Az endogén forrásokra épülő regionális fejlesztések jellemzője, hogy azok nem maradnak meg csak a gazdaságra vonatkozó javaslatoknál, hanem további elemeket vonnak be a stratégiák kidolgozásába. Így kiemelkedő hangsúlyt kapnak

- a regionális források,
- a területi jövedelem emelése,
- az infrastruktúra stabilitása,
- a térség lakosságának részvétele,
- a politikai önkormányzat lehetősége.

A 4. 1. táblázatban az egyes fejlesztési stratégiáknál megjelöltük az alkalmazott - x - vagy figyelembe vett - y - tényezőcsoportokat, hogy aztán rendszerezni és értékelni tudjuk az endogén források hasznosítását, az azok kínálta egymásra hatásokat és kapcsolatokat (HAHNE, U. 1985).

Látható, hogy az első négy stratégia nem minden elemet von be céljai elérésébe. Az alsó négy fejlesztési megoldás viszont szinte a teljes endogén bázis alkalmazását szorgalmazza, ezzel persze eléri az elemek közötti differenciálódást is, s határozottan előtérbe helyezi a regionalizmushoz kapcsolódó irányítási-önkormányzati modelleket.

Az adott térségben rendelkezésre álló ún. *regionális források* minden stratégiai megoldásban meghatározó és kiinduló szerepet kapnak. Egyedül az erőforrás-orientált és a funkcionális munkamegosztáson alapuló fejlesztések - mint a hagyományos területfejlesztési rendszereknél - kiinduló pontja a térségi adottságok egybevetése, a mindenkor jelentkező *komparatív költség előnyök* szerinti egyoldalú specializáció ajánlása, érvényesítése (LACKÓ L. 1988.). Mindezt a vidéki térségekben az agrár és/vagy

környezeti tényezőkben jelölik meg (WEYL, H. 1976.). A továbbiakban bemutatott változatok ettől lényegesen eltérnek, hiszen nem egy-egy elem értékelésére, hanem *elemcsoportok egészére és rendszerére építkeznek*, s azok sokoldalú kapcsolataiban látják a térségek fejlesztési megoldásait.

A *területi jövedelem termelésének fokozása* megszorításokkal érvényesül az *indigén* (talán megfelelőbb lenne régió-tradicionális termelés), a *munkaerő (képzettség)-orientált* (KLAUS, J., SCHLEIHER, H. 1983.; DERENBACH, R. 1982.) és az *innováció-orientált fejlesztési programoknál* (EWERS, H-J., WETTMANN, R. W. 1980.; ENYEDI GY. 1981.; RECHNITZER J. 1993.). Ezek arra építenek, hogy a térségben lévő lokális tőketulajdonnal rendelkező vállalatok talán éppen helyi piacaik és kapcsolataik miatt erősebben kötődnek a régiókhöz, mint a külső, régió kívüli tőke által működtetett üzemek, vállalkozások (GIBBS, D. C. 1983.). A *"területi hűség"* vizsgálata felveti a lokális és a regionális piac problémáját is, hiszen csak egy aktív, vagy éppen aktivizálódó gazdasági milió lehet képes a lokális kötődések élénkítésére, ezáltal az innovációs folyamatok megindítására. A tőkeimportban, illetve a multinacionális vállalatokhoz kapcsolódó egységek telepítésénél egyértelműen kimutatható a *regionális előnyök határozott mérlegelése*; azok súlya, erőssége viszont az adott régió gazdaságától, illetve annak kapcsolataitól, interregionális viszonylataitól függ. A Győr esetében végzett vizsgálatokból kitűnt, hogy a helyi tulajdonnal alapított kis- és középvállalkozások termelésének, tevékenységének valamivel több mint a fele a városban és a régióban (Észak-Dunántúl) kerül értékesítésre, de a külföldi tőkén alapuló vállalkozásoknál a piaci orientáció az ország egésze, gazdasági kapcsolataik viszonylag visszafogottak a városban, de a régióban is (RECHNITZER J., LADOS M. 1992c.).

A három jelzett fejlesztési stratégia egyértelműen *kiszolgáltató az országos*, vagy pontosabban *az állami politikának, erősen függ a meglévő innovációs, műszaki fejlesztési, foglalkoztatási, oktatási át- és továbbképzési részpolitikától*. Mindezek alapvetően nem a lokális-regionális szint erősítését célozzák meg, hanem a nemzetgazdaság egészének helyreállítását, versenyképességének fokozását. Ezen fejlesztési stratégiák tehát *igencsak függenek az országos gazdaságpolitikától*, annak megoldásaitól és intézményeitől. A kérdés persze az, hogy miként jelennek meg az országos ágazati és funkcionális politikákban regionális elemek, mennyire sikerül érvényesíteni az egyes térségek endogén forrásait, kiválthatják-e, serkenthetik-e a területi fejlődést és azokat képesek-e összgazdasági célok érdekében harmonizálni³³.

A további javasolt térségfejlesztési stratégiák már nemcsak arra irányulnak, hogy miként lehet növelni a területi jövedelmet, hanem arra is, hogy éppen a *regionális adottságok alapján hogyan lehet újabb, pótlólagos jövedelemforrásokat létrehozni*. Itt nem csupán az a cél, hogy a nemzeti innovációs politikát adaptálják, idomítsák a regionális viszonyokhoz,

³³ Az 4. 5. 4. alfejezetben az innováció-orientált regionális politika egyes elemeinek magyarországi felbukkanásával éppen ezen összefüggéseket kívánjuk majd részletesen elemezni.

hanem éppen a sajátos térségi adottságokra (pl. környezet, speciális, egyedi termékek, tevékenységek, azok technológiája stb.) találjanak jobb, korszerűbb, de egyben versenyképesebb eljárásokat, szervezeteket, s így indulhasson meg a modernizált endogén források révén a térségi megújítási folyamat. SIMONYI Á. (1988.) tanulmányában jól érzékelteti, hogy az észak-olasz kisvárosok hogyan tudták megteremteni a minőségi textiliparhoz kapcsolódó innovációs tevékenységeket, termelési eljárásokat, s mindez miként táplálkozott a családi alapú kisvállalkozói szervezetből, a közösségi kapcsolatokból, az egymásrautaltságokból, azok történelmi és szocio-kulturális tradícióikból (DEISENBERGER, P., SCHEIBL, E., WEINHANDL, R. 1987.).

A *regionális fejlődés stabilitása*, mint a fejlesztési stratégiák harmadik tényezője, döntően a gazdasági bázis kiegyenlített fejlődésére irányul, de jelentős szerepet kap az infrastrukturális rendszerek megteremtése is (UHLMANN, J. 1983.; FARAGÓ L., HORVÁTH GY., HRUBI L. 1990.; TÖDTLING, F., GLATZ, H. 1988.), azoknak a fejlesztések középpontjába állítása addig, amíg a térségi kapcsolatok, az együttműködések feltételei meg nem teremthetők, illetve bizonyos lokális és regionális (pl. energiaforrások kialakításával) termelési hatások motiválhatók lesznek vagy éppen megtakarítások érhetőek el.

A *participáció*, a lakosság részvétele a regionális fejlesztésekben lényegében csak az utolsó négy fejlesztési formában jelenik meg egyre határozottabban, jelzésszerűen a decentralizált fejlesztésnél (HARTKE, S. 1983.), koncepciószinten az *önerős fejlesztési programoknál* (GLATZ, H., SCHEER, G. 1981.; STÖHR, W. B. 1986.; RÉPÁSSY H., SZALÓ P. 1992.), a *környezet-orientált fejlesztéseknél* (BLUME, A. 1981.; ENYEDI GY. 1992.) és határozottan a *helyi gazdaságfejlesztési akcióknál* (FRIEDMANN, J., WEAVER, C. 1979.; FARAGÓ L. 1990.). Ehhez szorosan kapcsolódik az *irányítási, az önkormányzati szint áthelyezése* a regionális szférába. Itt hangsúlyt kapnak részben az *európai regionalista mozgalmak* törekvései, de azon fejlődési trend is, hogy az önérvényesítő politikai irányítás növelheti a társadalmi cselekvőképességet, fokozhatja azok komplexitását, interdependenciáját; egyben delegálva az állami feladatokat a helyi szintekre, csökkenthető a konfliktusok száma és mértéke, emellett új hangsúlyt, cselekvési teret kínálhatnak a központi kormányzatoknak.

A cselekvési szférák - vagy éppen gazdasági szervező funkciók - minél szélesebb körének delegálását a regionális szintre az ösztönzi, hogy az erőforrás allokáció hiányosságai - még ha azok piaci indíttatásúak is - a túlzott centralizációra vezethetők vissza. Hiszen az állam jelentős szerepet vállalt a korábbi területi politikákban, ezen tőke szétterülések támogatásában, szabályozásában. A határozott *decentralizációban* és az állami szabályok leépítésében, a *deregulációban* jelölik meg a piaci allokáció érvényesítésének egyetlen lehetőségét (FARAGÓ L. 1991.). Mindezek azt jelentik, hogy azon problémák, amelyek irányítási kérdésként jelentkeznek a hierarchia magasabb szintjén, *visszautalhatók az alárendelt testületekhez és térségekhez, esetünkben a perifériákhoz*, így kialakulhat a

régiók felelőssége, de egyben jobban tisztázódnak, tudatosulnak a térségi célok, a cselekvési pályák, bővíülhet a *térség-orientált fejlesztések skálája*, valamint erősödhetnek a *regionális politikai intézmények* (FRIEDMANN, J. 1986.).

Az utóbbi négy fejlesztési stratégia lényegében ezen a ponton különül el határozottan az előzőktől. Hiszen közgazdasági tartalmukban közelítenek a *duálgazdasági elgondolásokhoz*, egyrészt autonóm regionális fejlesztésre épülő szemléletmódjukkal, másrészt pedig azzal, hogy éppen az adott térség lakosságának szükségleteihez és képességeihez kívánnak igazodni (GLATZ, H., SCHEER, G. 1981.).

Az *endogén forrásokra* épülő fejlesztési stratégiák lényegében *nem hoznak megdöbbentően új közelítéseket a regionális politikában*. Csupán azt hangsúlyozzák, hogy az adott térség vonzásaira, lehetőségeire, feltételeire kell építeni a fejlesztési programokat, így nem az egész államra irányítják figyelmüket, hanem a *térségekre*, az azok jellegéből adódó megújítási és cselekvési pályákra. Az egyes stratégiai variánsok a *gazdaság neoklasszikus szemléletétől, az alternatív közgazdasági elképzeléseken át egészen a régiók politikai önkormányzásáig terjednek*. Mindegyikben a közös az, hogy a régió belüli potenciálra alapozzák elképzeléseiket, ezáltal az *endogén erőforrások* alkalmasak roppant eltérő gondolkodásmódok és megoldási alternatívák befogadására, de egyben szintetizálására is.

4. 5. Az innováció-orientált regionális politika

Az *innováció-orientált regionális politika* azt a célt tűzi ki, hogy egyik oldalról a helyi, a térségi adottságokat javítsa, másrészt pedig az adott térségek gazdasága számára elérhetővé tegye az újdonság hordozás eszközeit, módszereit, intézményeit. A jövedelmek növelését, az intra- és interregionális gazdasági kapcsolatok élénkítését, a fejlődési folyamatok beindítását tehát *nem a fizikai inputok gyarapításával éri el*, hanem a helyi erőforrások sokoldalú élénkítésével, azok bekapcsolásával az *átfogó innovációs folyamatba*. Ehhez megteremti a feltételeit a széles körű információs és kommunikációs kínálatnak, ezzel párhuzamosan pedig akciókat indít a szellemi erőforrások gyarapítására, az új ismeretek befogadási feltételeinek a megteremtésére.

Az innováció-orientált regionális politikában meghatározó hangsúlyt kap a *műszaki fejlesztés, a gazdasági szervezetek K+F tevékenysége, az új technológiák, termelési, tevékenységi eljárások kidolgozása, illetve adaptálása* (ELLWEIN, T., BRUDE, W. 1982.), továbbá a piaci kapcsolatok szélesítése, az ehhez szükséges tényezők, intézmények alkalmazása (marketing és piackutatás).

4. 1. táblázat

Az endogén forrásokra épülő regionális fejlesztési stratégiák

Stratégiák megnevezése	Képviselők	E l e m e k				Sajátosságok
		Regionális források	Tertületi jövedelem	Stabilitás	Lakossági részvétel	
Erőforrás-orientált funkcionális területi munkamegosztás	Weyl 1981					Centralizált nagytárségi munkamegosztás
	Lackó 1988	y				
Régió-tradicionális termelés (indigén potenciál)	Gibbs 1983	x	y			A regionális tőketulajdon erősítése
Innováció-orientált regionális politika	Ewers-Wettmann 1980					A vállalkozások és a munkaerő innovációs képességének fokozása
	Enyedi 1981,	x	y			
	Rechnitzer 1993					
Munkerő(képzés)-orientált regionális politika	Derenbach 1982,					A humán tőke fokozása, át- és továbbképzés, ismeretátadás (know-how)
	Klaus-Schleier 1983	x	y			
Decentralizált stabilitás	Uhlmann 1983,					Infrastruktúra-orientált fejlesztés
	Faragó-Hrubi-Horváth 1990,	x		x		
Decentralizált fejlesztés	Hartke 1983	x	x	x	y	Regionális szinten a föderativitás erősítése
Önerős regionális fejlesztés	Glatz-Scheer 1981,					Lokális-regionális befektetések, multifunkcionális fejlesztés
	Stöhr 1986, Répássy-Szaló 1992	x	x	x	x	
Környezet-orientált fejlesztés	Blume 1981,					Körforgás-elmélet; források újrahaznosítása, ártértékelése
	Enyedi 1992	x	x	x	x	
Helyi gazdaságfejlesztés	Friedmann-Weaver 1979,	x	x	x	x	Közvetlen akciók alulról, informális vektor
	Faragó-Horváth-Hrubi 1990,					
	Faragó 1992					

Forrás: Hahne, U. 1985., Zala Gy. 1990.

Megjegyzés: Magyar nyelven a táblázatot először Zala Gy. (1990.) közli a Strategien ... (1989.) tanulmány alapján. Az eredeti forrás (Hahne, U. 1985.) alapján módosítottunk és a hazai irodalmakkal kiegészítettük.

Ezen politika megvalósításának eszközei és intézményei nem a közvetlen beavatkozást szolgálják, hanem a *feltételek megteremtését*, a gazdasági szereplők olyan helyzetbe hozását, hogy a megújítás, az innovációk fogadása, adaptálása természetes, sőt az egyedüli lehetséges megoldásként kínálkozzon az adott térségben.

Az 4. 1. ábrán rendszereztuk a *regionális innovációs képességet meghatározó* feltételeket. Ebből látható, hogy az első szinten az innováció-orientált regionális politikának és a nemzeti gazdaságpolitikának *harmonizálnia kell*, közöttük a kapcsolatnak egyértelműen meg kell jelennie. Az innovációk regionális szintű támogatása mindig is szoros, meghatározó kapcsolatban áll, sőt kimondottan függvénye a *gazdaságpolitikának* és a *műszaki fejlesztési politikának*. Az előbbi viszony tehát egyértelmű. Az utóbbinál kiemelendő, hogy az ország gazdaságának innovációs bázisát csak a prioritásokon alapuló, rendkívül tudatos és célirányos, az eszközöket, az intézményeket harmonizáló innovációs politikával lehet aktivizálni, amelynek igenis vannak határozott *regionális összefüggései mind az elvekben, mind az intézményekben* (JÁVORKA E. 1989.). Hibás és sikertelen az az innováció-orientált regionális politika - de bármely területi politika is -, amelyben nem érvényesülnek a műszaki fejlesztésre, az innovációs képességek fokozására irányuló kezdeményezések. Vagyis a regionális politikai elemek nincsenek szinkronban, határozott kapcsolatban az országos K+F politikával, illetve ezen tevékenységi szint nem, vagy csak esetlegesen veszi figyelembe a regionális adottságokat, feltételeket. Ezen túlmenően a többi, főleg az *innovációra ható tényezőket és tevékenységeket* érintő országos koncepcióknak, politikáknak is konformitást kell mutatnia a területi politikával. Itt különösen fontos az *iparra*, a további főbb ágazatokra, valamint az *oktatásra, a foglalkoztatásra* vonatkozó politikákkal kialakított *összhang és kapcsolódás*. Természetesen az egyes *infrastruktúra fejlesztésekre* irányuló elképzeléseknél (hangsúlyosak a közlekedési hálózatra, a távközlési rendszerekre vonatkozó tervek) érvényesíteni kell az *endogén források revitalizációját fokozó*, de az újabb *intra- és interregionális kapcsolatokat* serkentő létesítmények, háttérgazdasági elemek kiépítését vagy átalakítását.

A nemzeti gazdaságpolitika és az ágazati politikák, koncepciók akkor segítik az innovációra épülő területi politikát, ha azok szelleme, de intézményeik, valamint eszközeik egyrészt az *általános innovációs klímát serkentik*, javítják, másrészt pedig *adekvát és speciális, éppen a térségi folyamatok élénkítését is szolgáló megoldásokat is kínálnak*.

Ezek az ösztönzők már nemcsak a támogatások anyagi formáiban jelennek meg - hiszen az *exogén forrásokra* épülő programok sikertelensége éppen a hagyományos regionális politikák bukásával igazolható -, hanem a közvetett *élénkítő eszközökben is*. Így pl. adópolitikában a befektetések támogatásával, innovációs tevékenységek élénkítésével, új és kezdő vállalkozások kedvezményeinek kiszélesítésével stb. Maradnak persze továbbra is feladatai a központi kormányzatoknak, de ezek főleg a *kommunikációs és innovációs infrastruktúra kiépülésére korlátozódnak*. Mindebből következik az innováció-orientált

regionális politika meghatározó feltétele, és pedig az, hogy *egyértelműen elhatárolódjék a regionális, valamint a központi kormányzati szint feladata, s ehhez a decentralizált, területi szinten választott (ön)kormányzat és irányítás kapcsolódjék a megfelelő intézményekkel, azok működtetésének anyagi forrásaival.*

Az innováció-orientált regionális politika keretét egy adott régióban a rendelkezésre álló vállalkozói környezet és annak klímája is erősen befolyásolja. A vállalkozások adottságait a termék és technológia korszerűséggel, a tulajdonosi, a szervezeti jelleggel, az üzemmérettel, a vállalkozások funkcióival, képzettségi szerkezetével, a menedzsment, a vállalkozás vezetőinek felkészültségével, valamint a finanszírozási adottságokkal jellemezhetjük. Erre a gazdasági és tevékenységi miliőre hat az egyes vállalkozások elhelyezkedése, elérhetősége, az intraregionális gazdasági kapcsolatok, az infrastruktúra, valamint a szolgáltatások innováció-releváns jellege, a munkaerő mobilitása, képzettsége, továbbá a régió lakosságának mentalitása, kulturáltsága. Az országos politikák peremfeltételei mellett tehát a térségi vállalkozási-gazdasági adottságok a rendelkezésre álló feltételekkel, mint környezettel aktivizálhatók. Erősíthetik a régió vállalkozásainak innovációs és versenyképességét (TÖDTLING, F., GLATZ, H. 1988.).

Tekintsük át a regionális innováció-orientált politika legfontosabb akcióterületeit és az ezekhez rendelhető eszközöket, intézményeket.

4. 5. 1. A vállalkozói környezet élénkítése

Az akciók legfontosabb színtere a régióban a *vállalkozások innovációs és versenyképességének növelése*, ezzel az adott terület gazdasági struktúrájának átalakítása, megújítása, a fellelhető endogén források revitalizálása. Hangsúlyozott szerepet kap az újdonságok bevezetése a termelés és tevékenységek széles körébe, kimondottan a *minőségintenzív termelési kapacitások kialakításával*. A folyamatos termék és tevékenység innovációkban a kutatás-fejlesztés, a célkutatások ösztönzése, eredményeinek gyors felhasználása is kitüntetett szerepet kap.

Ám nemcsak a *kis- és középvállalkozások* szintjén, azok termelési, tevékenységi folyamataiban serkentheti ez a politika az állandó megújítási kényszert, hanem magában a *területi gazdasági környezetben* is. Itt kell szólnunk a *regionális és a lokális piacról*, annak szerepéről, lehetséges hatásairól az egyes térségek megújításában, gazdasági, továbbá tevékenységi szerkezeteik átalakításában.

Felmerül azonnal a kérdés, *léteznek-e lokális, regionális piacok*, vagy a piacgazdaság egységes és csupán annak intézményei, szervezetei, s megfelelő akciói hiányoznak bizonyos térségekből?

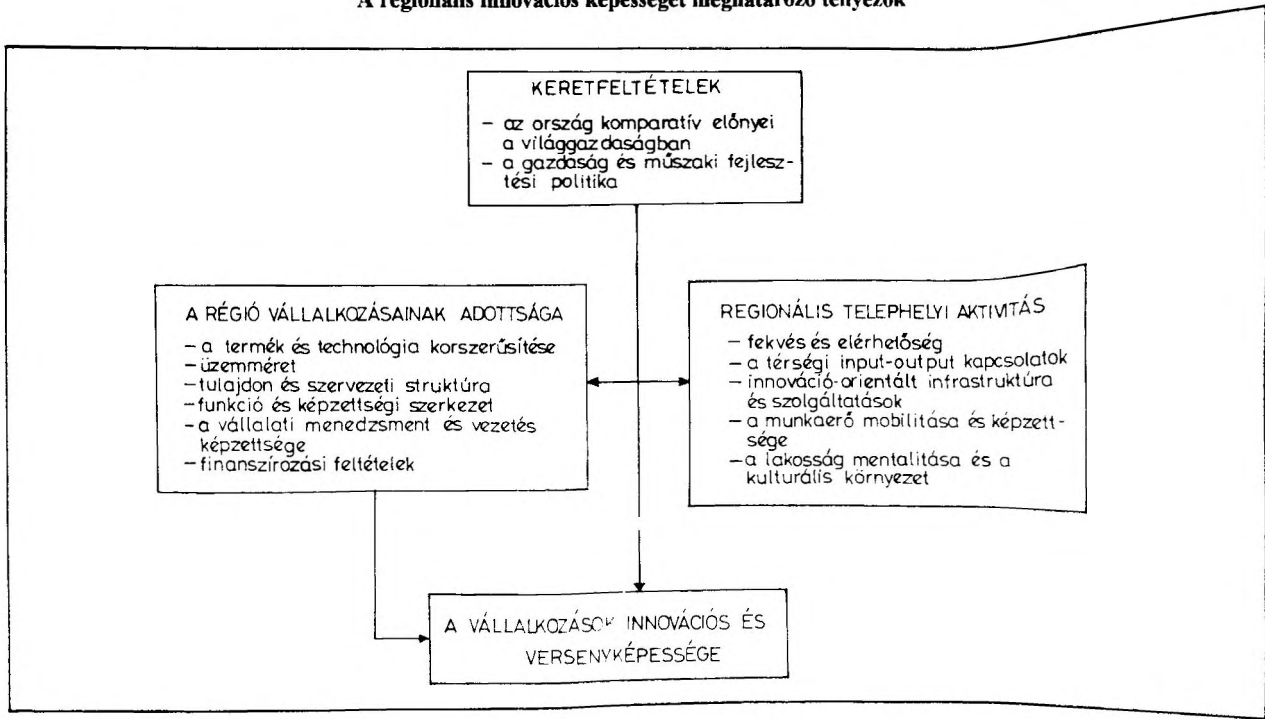
A szerkezeti problémákkal küszködő régiókban, vagy az elmaradott térségekben, illetve a piacgazdaság egészének kiépítésével birkózó országokban a piaci intézmények hiányosak, egyoldalúak, kiépületlenek. A gazdasági szereplők aktivitása gyenge, belső kapcsolataik kezdetlegeseek, magas a külső függés, döntési kompetenciájuk alacsony. Igencsak rendszertelenek a piaci, a tőke, a beruházási, a munkaerő, az áru és az információs piacok. Azok intézményei, szervezetei nem alakultak ki, vagy csak akadozva működnek. Ha vannak térségi programok, azok nem adottság specifikusak, ezekhez nem rendelődtek egyedi eszközök és intézmények (CSÉFALVAY Z., NIKODÉMUS A. 1991a.). Egész tanulmányunk lényegében arról szól, hogy miért kell és hogyan lehet *a lokális, valamint a regionális piacokat éppen a vállalkozások serkentésével, a piaci intézményrendszerek terjesztésével, a rendelkezésre álló endogén források aktivizálásával kialakítani, s egyben megújítani*. Tehát léteznek regionális és lokális piacok, azok más-más adottságokkal, feltételekkel működnek. Az innováció-orientált regionális politika éppen azt célozza, hogy serkentse, élénkítse ezen piacokat a vállalkozások megújításával és a piaci intézmények mind szélesebb megjelentetésével.

A piaci környezet élénkítésében meghatározó szerepe van a *térségen belüli gazdasági, termelési kapcsolatok fokozásának, az együttműködések számának és szinterei bővítésének*. A gazdaság szereplőinek térségen belüli egymásra találása nemcsak a helyi keresletet indukálja - mindemellett nem elhanyagolható kedvező hatása a termelési-tevékenységi költségekre -, hanem serkenti az innovációs folyamatokat is.

Ennek az *intraregionális együttműködések*et segítő programnak meghatározó eleme a kis- és középvállalkozások innovációs képességének fokozása, amely *négy síkon* képzelhető el. *Az első* a térségben már működő, egyben *sikeres vállalkozások segítése*, azok innovációs folyamatainak további gerjesztése, valamint piaci kapcsolataik kiszélesítése a megfelelő intézmények bevonásával. Ebben a vállalkozói körben arra irányulhatnak az akciók, hogy a termék és tevékenység fejlesztéshez információkat, helyi vagy országos partnereket kapjanak, piaci megjelenésük korszerűsödjék, kidolgozásra kerüljön marketing stratégiájuk, továbbá mindazon tényezők, amelyek egy élénkebb, aktívabb gazdasági jelenlétet szolgálhatnak. Nem elhanyagolható tehát a sikeres vállalkozások támogatása sem, mert ezek egyrészt motorjai lehetnek az intraregionális együttműködéseknek, másrészt mintái a térségi vállalkozásoknak, ami lényeges a programok megítélése és elfogadottsága szempontjából.

A *második* szintje a vállalkozások támogatásának azokra az egységekre és kezdeményezésekre irányulhat, amelyek a *térségi gazdasági szerkezet átalakítását segíthetik elő*, s ehhez potenciális innovációs adottságokkal rendelkeznek. A régió gazdaságának megújítási irányához kapcsolódó, s egyben innovációs képességet is felmutató vállalkozások működési feltételeinek, piaci kapcsolatainak és természetesen termék-tevékenységi megújításának ösztönzése az egész helyi gazdaságot élénkítheti, fokozhatja az együttműködések, a kijelölt irányba való elmozdulást serkentheti.

4. 1. ábra
A regionális innovációs képességet meghatározó tényezők

Forrás: GLATZ-TÖDTLING, 1988.

A harmadik szféra a lokális-regionális vállalkozások alapításának támogatása, a kezdeti fázis segítése, a piaci kapcsolatok formálása, az induló szakasz rizikófaktorainak csökkentése, azaz a kis- és középvállalkozói kör szélesítése. A helyi vállalkozásoknak számos előnyét nem kívánjuk felsorolni. Az innováció-orientált regionális politika kulcseleme annak a gazdasági miliőnek a kialakulása, amelyben a lokális-regionális vállalkozási aktivitás élénk, mert csak ez indíthatja meg megfelelő piaci kapcsolatokkal a megújítási folyamatokat, s azok fokozatosan áthatják az egész térséget, annak minden szféráját.

A negyedik szint a külső vállalkozások leteleptetésének támogatása, ám döntően olyan szervezetek esetében, amelyek segítik a meglévő gazdasági szerkezet átalakítását, javítását. Eltér tehát ez a politika a korábbiaktól, nem célja mindenáron a gazdaság élénkítése, a külső beruházások fogadása; csupán az endogén forrásokhoz kapcsolódó, a lokális-regionális struktúrákat megújítani képes vállalkozások és tevékenységek megtelepedési feltételeinek segítését, azok működésének ösztönzését tekinti feladatának.

Az innováció-orientált regionális politika meghatározó eleme az új vállalkozások alapításának és fejlesztésének támogatása, egy olyan térségi gazdasági klíma kialakítása, amelyben a termék, továbbá a tevékenység megújítás folyamatos, de egyben inherens eleme is a vállalkozásoknak.

Az eszköz- és intézményrendszereknél így döntő szerepet kapnak az innováció, valamint technológiatranszfer közvetítő szervezetek, amelyek az alábbi célokat szolgálhatják:

- a kutatási eredmények gyors átültetését új termékekbe, technológiákba és szolgáltatásokba; kapcsolódást egyúttal a műszaki fejlesztési politikához,
- a térség szerkezetváltásának támogatását, serkentő gazdasági miliő kialakítását, egyben munkahelyteremtést; kapcsolódást egyúttal a gazdaságpolitikai célokhoz,
- hálózat kiépítését a térségben lévő intézmények és vállalkozások között az endogén erőforrások aktivizálására; a regionális politikai cél megvalósítását.

A vállalkozások ezekkel az intézményekkel gyorsabban és könnyebben juthatnak az innovációkhoz szükséges információkhoz, emellett bővíhetnek azok finanszírozási lehetőségei, végül a közös innovációs infrastruktúra és a szolgáltatások használatával a költségek az egyes egységek szintjén is jelentősen mérsékelhetők.

Nem célunk áttekinteni az innovációs és technológiatranszfer központokra vonatkozó rendkívül bőséges külföldi (TÖDTLING, F. 1990., BENKO, G. 1992.) és igencsak szegényes hazai - vagy pontosabban magyar nyelven megjelent - irodalmat (RÜGEMER, W. 1987., KRANNER E., RECHNITZER J. 1991.). Az általunk szimpatikusnak, egyben alkalmazhatónak ítélt osztrák tapasztalatok (INNOVATIONS... 1990.) alapján foglaljuk össze az egyes intézménytípusok főbb jellemzőit, és az alkalmazásuknál figyelembe veendő meghatározó elveket.

A nemzetközi tapasztalatok alapján az alábbi típusokat lehet az innováció-aktivitás alapján elkülöníteni:

- *Tudományos parkok*

Parkszerűen létrehozott terület, ahol kimondottan kutatásra orientált üzemek, vállalatok találhatóak, vagy jelentősebb, nagy multinacionális vállalatok K+F egységei, intézményei, amelyek kimondottan a magasan kvalifikált munkaerőnek kínálnak munkahelyet. Az egységek nagyon szoros kapcsolatban állnak a felsőoktatási intézményekkel (egyetemekkel, főiskolákkal, azok kutatási programjaival), vagy valamilyen alapkutatást folytató tudományos intézménnyel.

- *Innovációs vagy technológiatranszfer központok*

Az egymás mellett (pl. egy telephelyen), vagy egymáshoz közel működő, új alapítású innovatív vállalkozások laza közössége, amelyek tevékenysége célkutatásokra irányul, ennek megfelelően nagy a piackockázatuk és jelentős tőkeráfordítást igényelnek, így azokat döntően a kockázati tőke (JÁVORKA E. 1989.) támogatja. Tevékenységükhöz előnyt jelentenek nemcsak a közösen működtetett szolgáltatási és üzleti-piaci tanácsadó szervezetek, hanem a régióban található kutató-, információs és finanszírozási intézmények is.

Ebben a formában működnek olyan intézmények is, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül a termelő tevékenységhez, hanem a műszaki és szervezési-menedzsment innovációk közvetítését végzik profit vagy non profit alapon. Információkat gyűjtenek össze a haladó technológiákról, a K+F tevékenységekről, azok termelésben történő alkalmazásáról, illetve azok piaci értékesítési lehetőségeiről. Tevékenységüket a központokban, vagy az inkubátorházakban tevékenykedő vállalkozóknak kínálják, de azokat igénybe vehetik a térségben található más szervezetek is.

- *Inkubátorházak*

Az újonnan alapított, rendszerint feldolgozó iparral vagy termelésorientált szolgáltatással foglalkozó kezdő-induló vállalkozások telephelyközössége. A vállalkozási starthelyzetet a közösen működtetett, de kedvezményesen rendelkezésre bocsátott telephely, a közös iroda és igazgatási létesítmények, valamint az ehhez is kapcsolódó, külső vállalkozók által is igénybe vehető menedzsment-, továbbá üzleti-piaci tanácsadó-szolgálatok segítik. Többször kapcsolódhatnak ezen intézményekhez kutató-fejlesztő helyek és technológiatranszfer központok is, de a kezdő vállalkozók együttléle is számos megújítási kezdeményezés forrása lehet. A cél ebben az intézményformában az, hogy az új vállalkozások műszaki-technológiai színvonala közelítsen az adott tevékenységi formában meghatározható legjobb szinthez, s egyben az innovatív vállalkozások megerősödjenek (TIBOR Á., FAZEKAS R. 1991.).

- *Ipari parkok*

Kis- és középüzemek telephelyközössége, amelynél a termelő infrastruktúra előkészítettsége a meghatározó, minimális közös létesítménnyel. A technológia-orientáció itt már nem meghatározó.

Az innováció-közvetítés ezen intézményeinek telepítése függ egy-egy térségi centrum műszaki kutató-fejlesztő szervezetétől, azok szakmai jellegétől és színvonalától, valamint az ott rendelkezésre álló szellemi erőforrásoktól. Lényeges az, hogy a *centrumok erősen kötődjenek a tudományos vagy fejlesztő bázisokhoz*, azokkal szoros kapcsolatban álljanak, hiszen hatásuk nemcsak az adott centrumban, hanem annak egész régiójában is érvényesülhet.

A *tudományos parkok* csak a kiemelkedő egyetemi és kutatólétesítmények közelében jönnek létre, kiváló közlekedési és kommunikációs kapcsolati rendszerekkel a tudomány, de a gazdasági élet centrumai felé is (BENKO, G. 1992.). Települhetnek persze periférikus térségekben is (pl. a kedvező természeti-környezeti állapot miatt), azonban az előbb említett centrumokat csak kiemelkedő telekommunikációs infrastruktúrával, valamint magas színvonalú közlekedési ellátottsággal érhetik el. A kutatópark vonzza a vállalkozásokat, így az adott régió gazdasági szerkezetének javításához döntően hozzájárulhat. Célszerű a települő új vállalkozásokat támogatni, azok letelepedéséhez megfelelő feltételeket biztosítani, de csak térségi kapcsolataik kiépítése mellett.

Az *innovációs vagy technológiatranszfer központok* azokban a térségekben, centrumokban működhetnek sikeresen, ahol egyrészt felsőfokú oktatási intézmények vannak, vagy megtalálhatók az át- és továbbképző szervezetek, másrészt pedig a vállalkozói sűrűség jelentős, a lokális-regionális gazdaság aktív, sokirányú. Ezen központok az inkubátorházakkal kiegészítve mindezeket túl lehetőséget nyújthatnak a leépülő, válsággal küszködő ipari területek megújítására is. Hiszen a monostruktúrák oldását segíthetik, az információtranszferrel új termelési és tevékenységi formákat ismertethetnek meg, egyben lehetőséget kínálva az innovatív, kezdő vállalkozások kedvezőbb működtetéséhez. A központok elősegíthetik az új vállalkozások térségi együttműködéseit a korábbi gazdasági szerkezettel, de aktivizálhatják a rendelkezésre álló termelő infrastruktúrát, illetve munkaerőt is (SCHMIDJELL R., HOHENDANNER, A. 1990.).

A periférikus térségekben inkább az *ipari parkok* nyújthatnak jó lehetőséget a vállalkozások beindításához, hiszen ezen a területen biztosítható lehet a megfelelő színvonalú infrastruktúra, sőt helyet kaphatnak az *innovációs és technológiatranszfer központok* kirendeltségei, az azokhoz is kötődő *regionális tanácsadó irodák, szervezetek*. Ezek a tanácsadó egységek részben a vállalkozások alapításában, beindításában, részben pedig a gazdasági tevékenységek szervezésében, azok technológiai jellegében és piaci-üzleti menedzsmentjének formálásában nyújthatnak szolgáltatásokat, mindig szem előtt tartva a térség folyamatait, érdekeit.

A nyugat-európai gyakorlat igazolta, hogy az *innovációs és technológiatranszfer központok, de az inkubátorházak is gazdasági és szervezeti önállósággal rendelkeznek. A központi állam az induláskor jelentős anyagi eszközökkel segítette az innovációt serkentő térségi központok létrehozását és kezdeti működését, kivált a problémás régiókban. A továbbiakban ezen támogatásokat már a regionális kormányzatok és a szakmai szervezetek (kamarák) vállalták át, bevonva a helyi gazdasági bázisokat, különös figyelemmel a pénzügyintézetekre. Az innováció és technológiatranszfer intézményei sikeres elemei a regionális vállalkozások élénkítésének, de egyben fontos, meghatározó láncszemei az innovációk serkentésének és terjesztésének is.*

Az innováció-orientált regionális politikában a *piaci infrastruktúra* alatt azokat az intézményeket és szervezeteket értjük, amelyek közvetítik a *piaci kapcsolatokat, segítenek azok létrejöttében, de egyben az adott térségek fejlődését, fejlesztését is szolgálják.*

Az első és legfontosabb a vállalkozások *finanszírozási feltételeinek* megteremtése a bankok, a pénzügyintézetek jelenlétével. A bankok és egységeik telepítésénél számtalan esetben nemcsak az azonnali üzleti lehetőségek a meghatározóak. A jelenlét az egyes régiókban, az ottani vállalkozásokhoz való kapcsolódás és a lakossági pénzügyek bonyolítása ugyanolyan fontos. A kiterjedt hálózat sokoldalú gazdasági mozgásokat kínál, de ezek mindig függenek az adott intézmények belső szabályozásától, hitelezési és pénzkezelési elveitől. A banki egységek a gazdasági kapcsolattartás színterei is, hiszen rajtuk keresztül történik a pénzügyi műveletek bonyolítása, így a hálózat egyik elemének elérésével széles körű interregionális kontaktusok jönnek létre.

A bankok és más pénzügyintézetek szerepe a *kockázati tőke* kihelyezésében szintén meghatározó, ezen tőke hiányában viszont számos innováció-orientált vállalkozás nem képes működni, tevékenységét megkezdeni. A kockázati tőke egy-egy innovációs ötlet kidolgozását támogatja, majd annak piacképes termék formájában történő megjelenése után vagy részt vesz pl. tőketársként a vállalkozásban, vagy kivásárlással átadja részesedését a jelentkező haszonból (JÁVORKA E. 1989.). Nem jelentéktelen tehát ezen tőkének a hatása a regionális fejlesztésekre, így a térségi bankoknak, pénzügyintézeteknek közvetíteni kell a kockázati tőkét egy-egy ígéretes vállalkozás vagy azok intézményei felé. A *kisvállalkozások* pénzügyi támogatásában természetesen szerepet kaphat a kockázati tőke, de az jellegéből fakadóan kimondottan az *innovatív egységet célozza meg*; míg a hagyományos tevékenységekre települő kezdő és induló vállalkozásoknál a vállalkozási tőkének, valamint a finanszírozási rendszernek van jelentősége, amelyek aztán megjelenhetnek a központi, továbbá a regionális támogatási rendszerekben, kölcsönök kedvezményeiben, az egység konkrét tevékenységének preferenciájaként. Természetesen ezek a finanszírozások is csak akkor lehetnek sikeresek, ha egyben határozottan támogatják az egyes vállalkozásokban a megújítást, azok innovatív kezdeményezéseit ösztönzik, kiemelten kezelik.

A piaci ismeretek, kapcsolatok, de a termelési és értékesítési folyamatokhoz is kötődő szolgáltatások jelenléte a regionális gazdaságban alapvetően fontos, meghatározó. Az üzleti tanácsadás bármilyen formája, a marketing és reklám tevékenységek, a számítástechnikai szolgáltatások, a különféle ingatlanügynökségek - és sorolhatnánk tovább az egyre finomodó tercier, sőt kvaterner funkciókat - egyre fontosabb feltételeit jelentik az innovációk megjelenésének és terjedésének. Ezek az új szolgáltatási körök persze csak a nagyvárosokhoz kapcsolódnak, azok egyre jobban kiteljesedő funkcióban születnek és az aktív gazdasági miliőben működnek. Tevékenységük, kínálatuk azonban éppen a kommunikációs kapcsolatok révén egyre könnyebben elérhető a magterületeken kívül is, illetve a megfelelő egységeken keresztül szolgáltatásaikat igénybe lehet venni.

A periférikus térségekben a hagyományos szolgáltatási szférák megtelepítése és működtetése fontos feltétele az innovációs politikának. Ez részben a lokális-regionális kereslet függvénye, részben pedig a megfelelő infrastruktúráknak és támogatási rendszereknek.

Nemcsak piaci alapon szerveződhetnek azok a regionális tanácsadó társaságok, intézmények, amelyek célja a térségek endogén erőforrásainak tudatos feltárása és azok belső aktivizálódásának segítése, menedzselése. A tanácsadók az adott régióban tevékenykednek, odakötődnek, így nemcsak ismerik annak problémáit, hanem többségében érdekeltek azok megoldásában is. Az induláskor külső szakértők általában alaposan átvilágítják a régiót, feltárják az endogén forrásokat, azok jellegét, ismertetik a lehetséges mozgáspályákat, majd erre alapozva készülnek el a regionális fejlesztési programok. A tanácsadók ezen programelemeket kísérik végig, megkeresve a helyi partnereket, a külső forrásokat a technológiában, a finanszírozásban, de akár az interregionális együttműködésekben is. A regionális tanácsadókat tehát moderátorként is jellemezhetjük az endogén és az exogén források között. Információikkal, tapasztalataikkal, kapcsolataikkal, a források ismeretével hozzájárulhatnak a térségi kezdeményezések sikeréhez. A regionális tanácsadó szervezetek létrehozását kezdeményezhetik a helyi és a térségi önkormányzatok is, azonban indulásuk fázisában működésük nem képzelhető el központi kormányzati támogatások, vagy nemzetközi programok segítségével nélkül (ELMARADOTT... 1992.; DEISENBERGER, P., SCHEIBL, E., WEINHANDL, R. 1987.; REGENERMEL, G., SCHMID, M. 1989.).

A piaci információkat közvetítő szervezetek is fontos szerepet játszhatnak az innováció-orientált regionális politikában, hiszen akár profit-orientált, akár non profit formában működve segíthetik a kezdő, de a tevékenykedő vállalkozások piaci kapcsolatainak kialakítását, annak szervezését is. A különféle információs rendszerek és az azokhoz kapcsolódó intézmények, adatbázisok, tájékozási pontok, szervezetek (pl. piaci tanácsadás, marketing és piackutatás, céginformáció stb.) fontos közvetítői az újdonásoknak, de egyben a piacoknak, az együttműködéseknek is.

A innováció-orientált regionális politika eszközei között kiemelten kell kezelni a *térségi és a lokális gazdaságfejlesztési társaságokat*, amelyek különféle szervezeti formában jelenhetnek meg (non profit szervezet: alapítvány, egyesület; közcélú társaság, alapítvány, de hagyományos vállalkozási formákban is). A cél ezeknél a kimondottan regionális-lokális érdekeket szem előtt tartó intézményeknél az, hogy egyrészt az adott térségekbe új, jelentősebb vállalkozásokat vonzzanak, azok letelepedését segítsék, másrészt a térségi tőkét, a gazdasági aktivitást szervezzék, annak találjanak megfelelő mozgástereket, tevékenységeket; harmadrészt pedig járuljanak hozzá a lokális egységek értékeinek megismertetéséhez, azok kijánlásához, értékesítéséhez. Tevékenységük kiterjedhet természetesen az infrastrukturális fejlesztések szervezésétől kezdve a lokális-regionális erőforrások feltárásán és értékesítésén át egészen a helyi vagy éppen kistérségi vállalkozások segítéséig, azok tanácsadásáig. A lényeg az innováció-orientált regionális politika ezen intézményénél az, hogy kimondottan a *lokális-regionális források* alapján, azok részvételével (a helyi (ön)kormányzatok, a térségi (ön)kormányzatok, a gazdasági és a szakmai érdekképviseltek, a pénzügyi szféra szereplői, kisebb mértékben a vállalkozók, azok inkább az érdekképviselteken keresztül) szerveződnek a gazdaságfejlesztő társaságok. Tevékenységüket éppen a lokális-regionális gazdaság megújítására, annak külső és belső akciótereinek kiszélesítésére irányítják.

4. 5. 2. A humántőke revitalizálása és aktivizálása

A korábbi regionális politikák a *munkaerőt adottságnak tekintették*, annak képzésére csak a minimális ráfordításokat jelenítették meg, a támogatási programokban nem, vagy igencsak háttérbe került a képzettségi szint fokozása. Az *endogén* erőforrásokra építő regionális fejlesztési programokban a munkaerő megítélése alapvetően megváltozik, az egyik *meghatározó elemmé* válik. Színvonalát szorosan *összefűzik a térségi gazdaság-, vállalkozásfejlesztéssel*, annak követelményeinek érvényesítése mellett (DERENBACH, R. 1982.).

Az innováció-orientált regionális politika meghatározó alkotóeleme az *adott térség foglalkoztatottsági szintjének javítása*, ehhez aktivizálja a rendelkezésre álló *humán kapacitásokat*, azok képzettségének fokozásával, innovációs képességük ösztönzésével, kibontakoztatásával.

A 4. 2. ábrán megkíséreljük érzékeltetni a munkaerő képzésének és képzettségének hatását a régió gazdasági szerkezetére. Egyértelmű, hogy egy összetett hatásrendszerrel állunk szemben, amelynek középpontjában az innovációs tevékenységek találhatók, hiszen azok

fokozása révén érhető csak el ennek a regionális politikának a sikere, de magának a térségnek is a megújítása.

A rendszerben meghatározó az *információs környezet minősége*, ezt már az előzőkben érintettük, ugyancsak utaltunk a *vállalkozások flexibilitására*, azok szerepére az innovációk alakításában. A munkaerő ismereteinek, tapasztalatainak, rugalmasságának, alkalmazkodóképességének fokozása a képzési modell végső célja és feladata, természetesen mindig is szoros összhangban a vállalkozói környezet élénkítésével, megújításával. Hangsúlyozni kell, hogy a képzési programokat a munkaerő minden szintjén érvényesíteni kell. A vállalkozások vezetőitől, azok menedzsmentjétől kezdve a szakmunkásokon át egészen az oktatási intézményekig, hiszen az innovációkra épülő tevékenységek *folyamatos megújítási kényszert* kívánnak meg, amelynek állandóan jelen kell lennie a régió vállalkozásaiban, de annak irányításában, intézményeiben és oktatási szervezeteiben is.

Az eszköztár elemei a munkaerő innovációs képességének fokozására rendkívül gazdag, ám itt is hangsúlyozni szeretnénk, hogy azoknak igencsak szoros és meghatározó összefüggésbe kell kerülniük *az ország foglalkoztatási politikájával*, annak *eszköz- és intézményrendszerével*.

A munkaerőhelyzet folyamatos elemzése a sarokpontja a regionális képzési modell felvázolásának. A munkaerő-kereslet és -kínálat összevetésén túl célszerű vizsgálni a képzettségi szerkezetet, annak változását, a jelentkező igényeket és a rendelkezésre álló állományt. Ezek tapasztalatai alapján jelölhetők ki a képzési ajánlatok, azok kiszélesítése, mindegyik irányban hangsúlyozva az innovációs tevékenységeket.

Ugyancsak lényeges *az át- és továbbképzési programok kínálata*, valamint azok permanens jelenléte a munkavállalóknál, hiszen csak így érhető el a foglalkoztatottak rugalmasságának, mobilitásának biztosítása.

Az előző fejezetben tárgyalt *innovációs és technológiatranszfer központok* funkciója sem elhanyagolható a regionális szinten támogatott oktatási, át- és továbbképzési programokban. Az intézmények egyrészt jelezhetik a képzési irányokat, de a képzettségi követelményeket is, másrészt részt vállalhatnak az oktatásában, végezetül pedig innovációs infrastruktúrát is kínálhatnak, részesei lehetnek a megszerzett ismeretek hasznosításának, az ötletek, az elképzelések megvalósításának.

A műszaki és szakmai specifikus képzési programokban, de azokkal párhuzamosan is nagy hangsúlyt kell helyezni *a vállalkozási ismeretek terjesztésére*, valamint a vállalkozások irányítóinak és menedzsmentjének folyamatos megújítására, amelyek a piaci jelenléttől kezdve az innovációs folyamatok szervezésén át egészen a regionális gazdasági kapcsolatok alakításáig terjednek. Fontos itt kiemelni, hogy mind a menedzsment ismereteinek bővítésében, mind a munkaerő képzésének más szintjein is a *térségi sajátosságokat célszerű*, de *szükségszerű* is megjeleníteni, kiemelni. Irányulva olyan

szakmák, tevékenység, de termék és tevékenységek megjelenésekben is, amelyek a *helyi-regionális sajátosságokat tükrözik*, egyben azok megújítását szorgalmazzák.

A képzési, át- és továbbképzési programok mellett természetesen lényeges a *régió oktatási infrastruktúrájának jobbitása*, a középfokú és felsőfokú intézmények modernizálása, az ottani szakmai színvonal emelése, emellett a képzéshez, a foglalkoztatáshoz kapcsolódó szolgáltatások körének bővítése, azok kínálatának fokozása.

4. 5. 3. Az endogén források feltárása és revitalizálása

Az innovációk megjelenését és terjedését egy-egy régióban határozottan befolyásolja a *társadalmi-szociális és a kulturális miliő*, de ugyanakkor ezen környezet kiváltója, s egyben gerjesztője is lehet az újdonságoknak. Minden térség rendelkezik speciális adottságokkal, amelyek a természeti értékektől kezdve a történelmi hagyományokon át egészen az életmódot kifejező szokásokig, fogyasztási módokig terjedhetnek. Az évszázadok óta felhalmozott értékek tehát feltárhatók, modernizálhatók, részben a *térségi kultúra és identitás erősítésével*, részben pedig gazdasági akciók formájában, amelyek megjelenhetnek sajátos, speciális, csak abban a régióban előállítható termékekben, vagy ott igénybe vehető szolgáltatásokban. Továbbá a térségek kínálhatnak olyan *természeti környezetet*, vagy éppen *emberi miliőt*, amelyek vonzóak és különlegesek lehetnek a megváltozó és a többdimenziós életmód kínálatban.

Fontos eleme az innováció-orientált regionális politikának, hogy *feltárja és tudatosítsa a szocio-kulturális értékeket*, azokat ápolva modernizálja; megtalálva aktivizációjuk új színtereit. Nem elhanyagolható ennek következtében az értékek intra- és interregionális megismertetése, azok propagálása, a különlegességek bemutatása, amely hozzájárulhat a *régió imázsának* alakításához. Mindezt az értékek megóvásával, azok kimutatásának ösztönzésével lehet elérni (pl. falumegújító mozgalmak), de a régió adottságainak tervszerű, tudatos ajánlásával, éppen a *régió és a település marketing* alkalmazásával.

Bármilyen akció a térség endogén szocio-kulturális, környezeti vagy települési értékeinek aktivizálására csak akkor képzelhető el - és igazolható - hatékonyak, ha a *régió politikai intézményeiben* is érvényesül a *nagyfokú önállóság*.

Az országos képviselet és érdekérvényesítés mellett a *decentralizált irányítási hatáskörök* és az azokhoz rendelt eszközök, valamint a lokális-térségi politikai intézmények megléte szavatolhatja ennek a regionális politikának a stabilitását, folyamatos érvényesülését. A nagy döntési szabadsággal rendelkező térségekben erősebb és stabilabb az újdonság fogadási potenciál, jelentősebbek a megújítási elvárások, fokozatosan kiépülnek annak

ellenőrző, érdekérvényesítő mechanizmusai, intézményei, így arculatuk, jellegük mihamarabb megjelenik, ami felpörgetheti az innovációkat, azok megteremtőit.

Az *endogén fejlesztési stratégiák* lényegéből fakad, hogy *decentralizált* területi struktúra alakuljon ki, ahol megfelelő színvonalú az ellátottság és a felszereltség. Az *infrastrukturális feltételek* alapvetőek az innovációk megjelenésében és terjedésében, de a térségek adottságainak aktivizálásában is, különösen az elmaradott, hátrányos helyzetű térségekben.

Kitüntetett helyet kap ezen belül az *intra- és interregionális kapcsolatokat megteremtő közlekedési és kommunikációs háttérgazdasági rendszerek kiépítése, valamint tudatos fejlesztése*. Nem arra kell irányulnia ezeknek a fejlesztéseknek, hogy a nagy országos szállítási utak és rendszerek keresztül-kasul behálózzák az adott térséget, hanem ezekhez a struktúrákhoz legyenek *kapcsolódási pontok, felfűződési lehetőségek*. A hálózatok ne a mereven hierarchikus rendszert kövessék, hanem a horizontális kapcsolatokat, a régió belüli kistérségek sejtyszerű egymásba fonódását, így is gátolva a göctérségek kialakulását, az erőforrások újbóli koncentrációját.

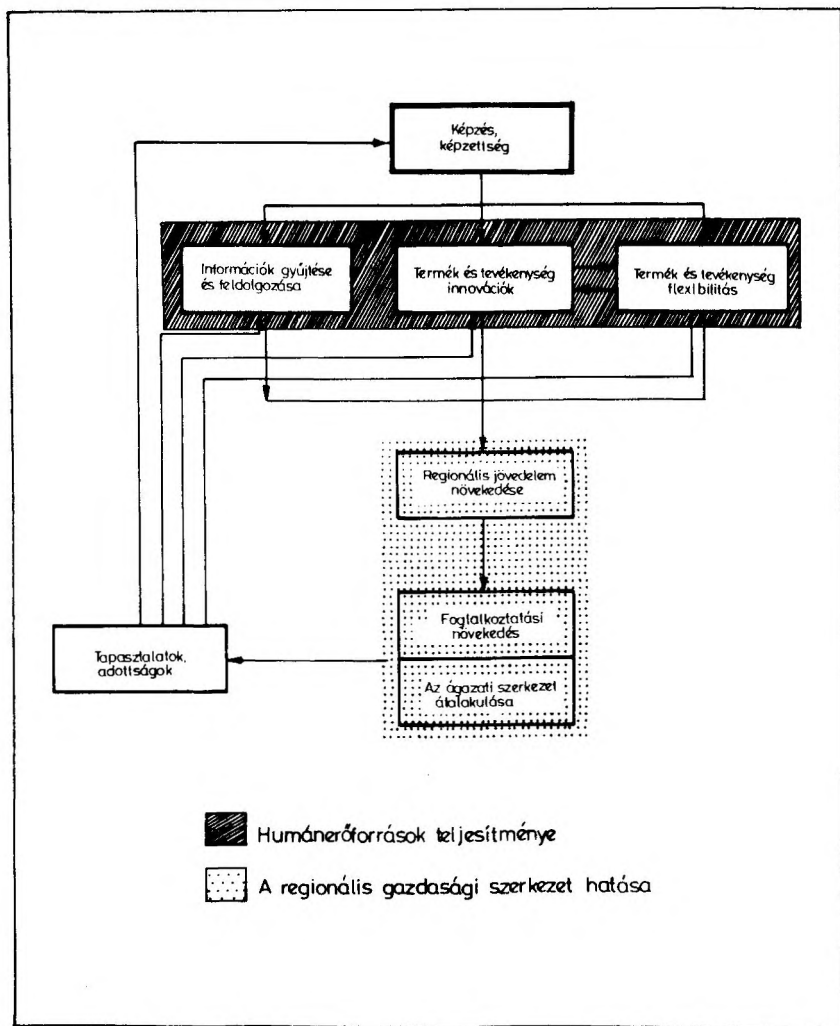
A helyi és kistérségi gazdaságok fejlesztésénél lényeges az *energiabázisok* zavartalan biztosítása. Az ún. *alternatív energiaforrások* egyre több lehetőséget kínálnak a lokális adottságok kihasználásában. Az ezekre épülő, napjainkban egyre dinamikusabban terjedő új technológiák (nap- és szélenergia, bioenergia, hulladékhasznosítás stb.) pedig nemcsak környezetbarátok, hanem egy-egy mikrorégióban jelentős költség-megtakarítást is eredményezhetnek a vállalkozásoknál, a közintézmények fenntartásánál úgyszintén.

Az ellátást jelentő intézményhálózatban kitüntetett szerepe van - ismételten kiemeljük - az *oktatási egységeknek*, azok minél szélesebb spektruma kiépítésének, illetve elérhető közelségben való megtelepítésének. Az oktatási egységek közül fontos szerep hárul a *felsőfokú intézményekre*, hiszen meghatározó funkciójuk van az újdonságok közvetítésében. Természetesen nem lehet mindenhová egyetemeket és főiskolákat telepíteni, de a regionális nagyközpontokban megjelent intézmények serkentő hatással vannak az innovációkra, mindamelllett, hogy a nagyobb térség foglalkoztatottsági feszültségeit a fiatalabb korosztályoknál mérséklék.

Ugyancsak utaltunk a *településfejlesztés innovációs hatásaira*. Arra, hogy a települések arculatának, jellegének, építészeti karakterének alakításában az egyedi, a sajátos jelleget meg kell őrizni. A város- és településfejlesztésben az értékek megóvása, azok modernizálása, a kialakult életmód adta lehetőségek átmentése meghatározó elem lehet, mert ezekben jelenik meg a település vagy a régió arculata, egyedisége, de a közösségek azonosságtudata is. Mindezen puha tényezők átválthatók kemény gazdasági feltételekké, hiszen éppen az elmaradott térségek kínálta falusi turizmus egyik forrása lehet a térségek revitalizációjának.

4. 2. ábra

Az emberi tőkébe történő beruházás hatása a regionális gazdasági modellben

Forrás: DERENBACH, 1982.

4. 5. 4. Az innováció-orientált regionális politika elemei és feltételei a hazai területfejlesztésben

A magyarországi térszerkezetben a korábbi gazdasági struktúra leépülése, valamint a regionális erőforrások különbözőségei miatt érzékelhetően kimutatható a megosztottság, a *centrum-periféria* viszony egy sajátos, átmeneti formája. Ugyanakkor a gazdaság szereplői éppen ezekben a központokban, ezáltal néhány térségben képesek már fogadni és adaptálni a beáramló újdonságokat, innováció-hordozó eszközöket, szervezeteket. Az *innováció-orientált regionális politika* feladata tehát a piacgazdaság térnyerésének biztosítása, intézményeinek kiépítése a gazdaság és a térszerkezet minden szintjén, a regionális, valamint a lokális erőforrások aktivizálása, mindezek által a megújítási folyamatok kiszélesítése, térben történő terítése.

A térszerkezetben ezzel a politikával és annak eszközrendszerével lényegében fokozatosan felszámolhatók, vagy egyes térségekben mérsékelhetők a vállalkozói innovációk akadályozó, gátló tényezői, egyben ösztönözhető az azok terjedését, megújítását szolgáló háttérrendszerek kiépítése.

A magyar területfejlesztés az átmenet és az átalakulás nagy korszakát éli. Fokozatosan egyértelművé válik, hogy az európai felzárkózás csak a regionális folyamat megjelenítésével és azok tudatos fejlesztésével képzelhető el, amelyhez súlyos örökségként párosulnak a gazdasági szerkezet átalakításából fakadó, egyre jobban terjedő *térségi válságok*, azok kezelésének szükségszerűsége, valamint az önkormányzati rendszer létrejöttével a *lokális-regionális érdekek* egyre határozottabb artikulációi. *Nem egyetlen típusú regionális politikára van ma szükség*, hiszen a piacgazdaság intézményei csak fokozatosan alakulnak ki, jelentősek a területi különbségek, eltérés tapasztalható a gazdasági, de a társadalmi szereplők fogadóképességében, sőt az egyes önkormányzatok aktivitásában, reakcióképességében is. *Több, egymással párhuzamosan futó*, de azért áttekinthető, kapcsolódó *regionális politikára, vagy pontosabban regionális politikai elemek együttes alkalmazására van tehát napjainkban szükség*. Biztosan be kell vetni a hagyományos válságkezelés területi akciórendszereit, intézményeit, de azokat is különféle mértékben és megoldásban, emellett a klasszikus növekedési modellekben ajánlott infrastruktúra fejlesztésekre is hangsúlyt kell helyezni éppúgy, mint az állami feladatvállalás, beavatkozás többi hagyományos területére. Hiszen pl. egy eredendően nehézipari válságzónában más megoldások és aktivizálási terek értelmezhetők mint a klasszikus perifériákon, az agrárválság által sújtott régiókban, vagy éppen a környezeti válság határára sodródott mikrorégiókban. Nem célunk felvázolni a hazai regionális politika súlypontjait, ezek összefoglalóan megtalálhatók HORVÁTH (1992.) munkájában,

illetve azokban a tervezetekben, amelyek a kidolgozásra kerülő területfejlesztési törvényhez kapcsolódnak (FARAGÓ L. 1992., A TERÜLETI... 1992.), vagy éppen annak más - a kormányzattól eltérő - megközelítéseit tárgyalják (Szerk.: SZÉKELY G., WÉBER A. 1992).

Arra teszünk kísérletet, hogy az *innováció-orientált regionális politika egyes már alkalmazott elemeit bemutassuk*, az azok között kialakult esetleges rendszert, összefüggést feltárjuk, végezetül alkalmazásuk körülményeit is érzékeltessük. Nincs könnyű helyzetben az az elemző, aki a magyarországi rendszerváltozás utáni *regionális akciótereket* kívánja áttekinteni. Szándékosan nem azt írjuk, hogy regionális politika vagy regionális politikák eszköz- és intézményrendszerét, mert azok még nem alkotnak egységes egészet. Korábban említettük, hogy ezek az intézmények rendkívül sokfélék és egyben szereplőik száma is egyre bővül, de megjelenésük formái is roppant tarka képet mutatnak, így csak *felvillantani* tudjuk azokat a tényezőket, amelyek véleményünk szerint hordozzák, vagy éppen megjeleníthetik az innováció-orientált regionális politika egyes faktorait.

Valamilyen rendet persze kell vágni a *területfejlesztést* közvetlenül, vagy közvetetten szolgáló *eszköz- és intézményrendszerben*, ezt kísérleljük meg az abban résztvevő szereplők mentén megtenni.

Első a *kormányzati szint*, a klasszikus állami beavatkozást szolgáló eszközök és intézmények megjelenítése, amelyekhez az egyes tárcák, minisztériumok és más kormányzati szervek tevékenysége tartozik. A Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium kezeli az állami költségvetésben elkülönített *területfejlesztési alapot*. Ezen alap feladata, funkciói, odaitélése és felhasználási módjai jól körülhatároltak, egy-egy esztendőben meghatározott területi akciókra irányulnak, így az elmúlt években a válságtérsegekben segítette a vállalkozások beindítását, szervezését vagy éppen meglévők működéséhez nyújtott hozzájárulást. Természetesen ezek között is megtalálhatjuk azokat a kezdeményezéseket, amelyek az innováció-orientált regionális politikát szolgálhatják, de kimondottan annak egyes konkrét intézményei létrehozására, kialakítására vonatkozhatnak, vagy éppen az azok működéséhez szükséges feltételek megteremtését jelenthetik egy-egy válságtérsegekben. Gondolunk itt a *különbféle térségi akciók támogatására* (a válság-megyék krízismenedzselése egyszeri, vagy folyamatos segélyekkel), a *célirányos infrastruktúra fejlesztésekre*. Átfogó innováció-orientált regionális politikát szolgáló programok támogatásáról, annak menedzseléséről eddig nincs tudomásunk. A területfejlesztési alap tehát *kiegészítő forrása* az állami költségvetésben az önkormányzatok működése finanszírozására elkülönített alapoknak, így jelenleg csak fontos hozzájárulója és nem az elsődleges formálója az amúgy is mérsékelt területi pénzügyi forrásoknak.

A *különbféle minisztériumok* az állami költségvetésben *jelentős jogcímmel és kerettel* rendelkeznek, amelyek valamilyen formában köthetők, kapcsolhatók a *területfejlesztéshez* (ILLÉS I. 1992.). Például az 1992. évi költségvetésben ezek száma 158 egységet tett ki és

volumenük 20 milliótól 6-8 milliárdig terjedt. Az alapok között jelentős az átfedés, a párhuzamosság, nem egyértelmű az illetőség, de nehézkes az azok felhasználására vonatkozó információk beszerzése is, és még számtalan bonyodalom mutatkozik működésükben, kezelésükben. Ám ebben az *alapduszungelben* számos olyan forrásra bukkanhatunk, amelyeknek igencsak jelentős hatása lehet az innováció-orientált regionális politika alakítására, annak főbb elemeinek térségi megjelenésére, terjedésére.

A Munkaügyi Minisztérium irányítja az Országos Munkaügyi Központot és azon keresztül a 20 megyei (fővárosi) munkaügyi központot, amelyek számos munkaerő-piaci funkciójuk mellett kezelik és folyósítják a *Foglalkoztatási Alapból* a foglalkoztatást elősegítő támogatásokat, amelyek a konkrét munkahelyteremtéstől az át- és továbbképzések finanszírozásáig terjedhetnek (KALMÁR L. 1992.). A munkaerő-piaci szervezet és annak eszközei fontos tényezői az általunk vizsgált területi politikának, ám annak elveihez csak részben, esetlegesen kötődnek. Hiszen egy-egy térség *átfogó fejlesztési programjaira nem épülnek az adott régióban hozott foglalkoztatási vagy éppen át- és továbbképzési intézkedések*, azokban nem tudatosan, előrelátóan jelennek meg a permanens megújítások, azok irányai, annak jellege³⁴. Az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium által kidolgozott *iparpolitikában* határozottan megjelent a regionális szemlélet. Újszerű célként határozza meg ez a koncepció azt, hogy az ipari válságtérségek kezelése mellett kerüljenek kidolgozásra *térségi iparfejlesztési programok*, amelyekben érvényesülhetnének már az egész ágazat megújításának elképzelései az adott régió szintjén, miközben megjelenhetnének a helyi adottságok, azok innováció-hordozó jellege.

Jelentős előrelépésként kell értékelnünk, hogy az iparpolitikában kiemelésre került a regionális szint, és ahhoz is köthetően felbukkannak már megújítási irányok, elképzelések. Fontos lehet a jövőben az, hogy az egyes régiók viszonylatában feltárássra kerüljenek azok az endogén források az iparban, amelyek valójában újdonság közvetítők, ám egy-egy térség gazdasága átalakítását is serkenthetik, vagy ösztönözhetik (A KORMÁNY... 1992.).

A Földművelési Minisztérium fontos szerepet játszik az *agrártérségek* fejlesztésében, hiszen számos, de egyben jelentős, az agrártermelést ösztönző eszközzel rendelkezik, azonban ezekből sem tudtuk kiszűrni azokat az elveket, elvárásokat, amelyek az általunk megfogalmazott területi politikát szolgálnák, vagy éppen arra ösztönöznének. A Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium számos tervet dolgozott ki az ország *infrastrukturális állapotának fejlesztésére*, így az úthálózat, a vasúthálózat és a telefonellátottság javítására, de több települési infrastruktúra elem, pl. csatornázottság, szennyvízhálózat kiépítésében is jelentős előbbre lépések tapasztalhatók. Mindezek fontos

³⁴ Az adott megyében rendelkezésre álló Foglalkoztatási Alap felhasználásáról a megyei munkaügyi tanácsok döntenek, amelyben képviseltetik magukat a munkaadók, a munkavállalók és az önkormányzatok, így döntéseiket inkább a napi kényszerek, egy-egy foglalkoztatási feszültség gyors megoldása, mint egy tudatos térségi fejlesztési politika motiválja.

háttérfaktorai az innovációk megjelenésének és terjedésének, azonban az évtizedes lemaradásokat csak nagyon lassan és nem éppen látványosan lehet mérsékelni.

A Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma által kezelt *Befektetésösztönzési Alap* segítheti az egyes térségek gazdasági szerkezetátalakítását, az új, kimondottan innovatív vállalkozások megtelepedését, azok helyi-regionális gazdasági kapcsolatainak kiépülését. Az alap esetében a támogatás a külföldi befektetőnél, vagy egy-egy településnél jelentkezik, éppen a vállalkozás infrastrukturális feltételeinek megteremtésében (pl. a későbbiekben említett ipari parkok kialakításánál volt ez igencsak jól kimutatható). Az tapasztalható, hogy az alapban egyre határozottabban bukkannak fel a területi szempontok, így fontos hordozója, megjelenítője lehet az innováció-orientált regionális politikának, annak érvényesülésének. Szólni kell még a Népjóléti Minisztérium által kezelt egyes alapokról is, amelyek ugyan nem szolgálják kimondottan az általunk vizsgált regionális politikát, de a *szociális válságkezeléssel*, valamint a *lokális-regionális közösségi hálózatok kiépítésének* támogatásával hozzájárulhatnak a kistérségek szocio-kulturális környezetének jobbitásához, s így a megújítási folyamatok feltételrendszerének kiszélesítéséhez.

Több *központi állami szerv* is rendelkezik jelentős pénzügyi forrással, amelyeket egyeseknél nem a költségvetésen keresztül, hanem közvetlenül, pl. a *gazdálkodó szervezetektől* kapnak. Ezek között témánk szempontjából kiemelkedően fontos a *műszaki fejlesztést szolgáló alap*³⁵. Az innováció-orientált regionális politika egyik meghatározó eleme a kutatás-fejlesztés, az új műszaki megoldások megjelenése és térhódítása, illetve a vállalkozások megújítási környezetének folyamatos ösztönzése. Nos, erre az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságnál állnak egyedül rendelkezésre források, amelyek egy adott pályázati rendszeren belül kerülnek felhasználásra. Mind a pályázati rendszerben, mind magában az intézményben, annak működésében *nem tudunk felfedezni semmilyen, a területi folyamatokat értelmező, megjelenítő funkciót, tevékenységet*. Az alapok teljesen centralizáltak, azoknak nincs semmiféle térségi jellege, például nincsenek regionális részalapok, azok odaitélésénél eddig nem jelentek meg térségi elvek. Újdonságként megemlíthetjük, hogy az OMFБ kezdeményezésére Bay Zoltán Alapítvány néven 1993-tól kialakításra kerül egy a németországi Fraunhoffer Intézethez hasonló, kimondottan a *műszaki és természettudományi célkutatásokra épülő innovációs intézményhálózat*, amelynek vélhetően lesznek nem budapesti egységei is, az előzetes tervek szerint a nagyobb egyetemi városokban, elsőként Szegeden, Miskolcon³⁶. A kialakítandó intézményhálózat lenne hivatva betölteni azt az űrt, amelyet a leépülő ipari kutatóintézetek egyre súlyosabb válsága váltott ki az egyes szakterületeken, de néhány nagyobb szellemi központban is. Ebben a működési formában a mozgástér jóval nagyobb lehet, egyértelmű kapcsolat alakulhatna ki az egyetemi és az akadémiai alap kutatásokkal, ugyanakkor a gazdaság egyre több szereplője is részt vállalhatna az intézmény finanszírozásában. sőt

³⁵ Központi Műszaki Fejlesztési Alap (KMÚFA)

³⁶ OTKA Hírlevél 1992. 3. sz.

maguk az önkormányzatok is támogatóként léphetnek fel az egyes innovációs tevékenységek mellett.

Az innováció-orientált regionális politika fontos eleme a *vállalkozások terjesztése*, a vállalkozási ismeretek és környezet élénkítése, annak folyamatos serkentése. A rendszerváltozás után több, az Európai Közösség által támogatott program szerveződött a piacgazdaság útjára lépett kelet-európai országok megsegítésére. Ezek között a leghíresebb, és témánkhoz a legszorosabban kapcsolódó a *PHARE-program*, amelynek napjainkban több ága, iránya van, de eddig a legtöbb eredményt talán a vállalkozásfejlesztési blokknál könyvelhetek el.

Jelentős kormányzati támogatás mellett 1990 márciusában hozták létre a *Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítványt* (MVA) 4,3 milliárd Ft alaptőkével, hogy a piacgazdaság kialakításában támogassa a kis- és középméretű egyéni és társas vállalkozások terjedését, telepítését.

A PHARE-program az alapítványban látta a letéteményesét tervezett elképzelései megvalósításának és 1991-től jelentős összegekkel (1992 végére elérte a 36 millió ECU-t) támogatta a *magyarországi kis- és középvállalkozások terjesztését* szorgalmazó intézmény működését. Az EK-szakértők bevonásával kidolgozott MVA-konceptió egy országos hálózat felállítását célozta meg, amelyhez nemcsak az alapítvány és a PHARE-program biztosítana finanszírozási forrásokat, hanem a térségi és a települési önkormányzatok, a gazdálkodó szervezetek, az érdekképviseletek, de a különféle szakmai szövetségektől kezdve, a helyi bankokon át egészen az egyre szélesedő vállalkozói rétegekig, csoportokig bővülne a támogatók köre. Lényeges eleme tehát az akciónak, hogy *központi forrást kínál fel a lokális-regionális tényezők aktivitására; a regionális alapítványokhoz csupán elvi segítséget nyújt, annak felállítását, működésének kidolgozását a helyi erőkre bizza, azok aktív és egyedüli részvételével alakítja ki a hálózatot. Az indulás fázisában külföldi szakértőket³⁷ helyezték ki a regionális alapítványokhoz tartozó tanácsadó központok üzleti tervének kidolgozására, amelyek hangsúlyozottan a vállalkozásfejlesztést favorizálták, de nem tekinthettek el a térségfejlesztéstől, a megye egésze és annak mikrotérségei lehetséges megújítási pályáinak kijelölésétől.*

1992 végére *hat megyében* (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok, Tolna, Somogy, Fejér) működött már megyei vállalkozásfejlesztési alapítvány, s azok tanácsadó intézményei, amelyek nemcsak a megyeszékhelyeken alakítottak ki irodákat, hanem az adott megye egyes városaiban, településeiben is létrehozták alközpontjaikat (4. 3. ábra), további öt megyében jóváhagyás alatt van az üzleti terv elfogadása, hat megyében pedig létrejött a megyei alapítvány a vállalkozásfejlesztés

³⁷ A külföldi szakértők ezekben az üzleti tervekben kimondottan a PHARE-program szempontjait és az EK elvárásait érvényesítették. Áttekintve ezen terveket, roppant nagy színvonalbeli eltéréseket tapasztaltunk, és az igencsak szigorú elvek miatt igencsak uniformizáltak, mondhatni egysíkúak ezek az üzletpolitikai tervek. Hiányzik belőlük a térségi szemlélet, csak érintőlegesen kezelik a helyi sajátosságokat, kimondottan a támogatások felhasználását, annak optimális "elköltségét" célozzák meg.

támogatására. A működő központok nemcsak a kezdő vállalkozások szervezésében segítenek tanácsokkal, ötletekkel, hanem termelési kapcsolatokat is közvetítenek, gerjesztői lesznek egy-egy kisebb térség fejlesztésének, a vállalkozási környezet aktivitásában egyre jelentősebb szerepet játszanak, vállalnak.

A tervezetek szerint az alapítványokat az MVA, illetve a PHARE-program csupán három esztendeig támogatja egyre csökkenő mértékben, eközben kell megteremteniük non profit szervezetük működéséhez a megfelelő finanszírozási forrásokat. A megyei vállalkozásfejlesztési központok és azok térségi irodái egyre fontosabb szerepet játszanak az innovációk terjesztésében, hiszen egyrészt fontos közvetítői az új gazdasági, termelési, tevékenységi ismereteknek, információknak, másrészt hitelezési lehetőségeikkel³⁸ kimondottan ösztönzik az új termékek, tevékenységek létrejöttét, elterjedését, harmadrészt a regionális-lokális szellemi és gazdasági erőforrásokra támaszkodnak, azokat aktivizálják az ismeretek közvetítésére, a vállalkozások támogatására. Végezetül hálózatot alkotnak, amelyben az információk gyorsabban terjednek, közös fellépéssel kialakíthatók az átfogó elektronizált tájékoztatási rendszerek, valamint lehetőség kínálkozik a tapasztalatok átvételére, módszerek kölcsönös megismertetésére.

Itt kell megemlíteni azt a *kormányzati hivatalt*, amely lényegében ezen a szinten *felelős a kis- és közép-vállalkozások terjedéséért*, azok egyre nagyobb szerepének érvényesítéséért a gazdaságban, illetve azért, hogy a gazdaság ezen motorjának hatása érvényesüljön a kormányzati munka minden szférájában. Az Országos Kisvállalkozás Fejlesztési Iroda (OKFI) nem rendelkezik regionális hálózattal, így térségi kapcsolatai korlátozottak, működését inkább a kisvállalkozások feltételeinek vizsgálatára fordítja, valamint információs, tájékoztatási anyagok összeállítására, ezen gazdasági szervezetek funkcióinak, lehetőségeinek megismertetésére, azok terjesztésére, de részt vállal a partnerközvetítésben, a hitelezési feltételek kidolgozásában is. Az utóbbi időszakban fordult intenzívebben az önkormányzatok felé, amelyeken keresztül egy információs rendszert és egy innovációs tanácsadó hálózatot terveznek működtetni a vállalkozási feltételekről, a gazdasági kapcsolatokról és minden, a vállalkozást érintő kérdésről (MARKÓ I. 1992., CSANÁDI Á. 1992.).

A kormányzati szervezetek és az azok kezdeményezésére létrejött intézményeken kívül az *innováció-orientált regionális politikánál* számba vehető további szereplők között a legfontosabbak az *önkormányzatok*. Hiszen szerepük egyre jelentősebb lesz egy-egy térség,

³⁸ Az MVA két hitelforrást is kezel. Az egyik az ún. PHARE-hitel, ezzel jelentősebb eszközfelkészítéseket támogatnak, hangsúlyozva a megindítandó tevékenységekben az innovatív jelleget; a másik az ún. Mikro-hitel, amikor is kisebb összeggel az induló kis- (egyéni) vállalkozásokat segítik kedvezményes kamatozással, mérsékelt hosszú futamidővel. Emellett az MVA kezeli a Start Hitelgarancia Alapot is, amely a hitelnyújtás megfelelő vagyoni és jogi biztosítékeként szolgáló fedezet jelentős részét (80%) van hivatva átvállalni, természetesen megfelelő igénybevételi díj mellett, ami viszont növeli a kamatterheket. Az egyes vállalkozási központokkal rendelkező megyékben érzékelhető az aktivitás a fenti MVA források iránt, hiszen a hat megyében 1992. novemberi állapot szerint 186 db PHARE-hitelt 679 millió Ft és 166 db Mikro-hitelt 50 millió Ft értékben ítétek meg. Mindezek a jelentkező igényeknek a 62%-a és 29%-a volt (Alap az MVA Hírlevele 1992. 1. sz.).

mikrorégió, vagy település fejlesztésében, az ottani innovációs potenciálok aktivizálásában, azok gerjesztésében. Nem kívánunk foglalkozni a kötelező feladatokban rejlő, s egyben a megújítást is segítő kezdeményezésekkel, hiszen ennek áttekintése lehetetlen. Ehelyett inkább *néhány jellemző akcióra térnénk ki*, amelyek részben példaértékűek, részben pedig illusztrálják a *sokoldalú helyi-regionális összefogást*, valamint azt, hogy a jelenlegi önkormányzati rendszerben igencsak sok gátló, visszafogó tényezője van a megújítások támogatásának, azok ösztönzésének.

A *megyei önkormányzatok helyzete* a jelenlegi önkormányzati szabályozásban roppant korlátozott, azonban szinte minden megyében élharcosai voltak a regionális vállalkozói központok alapítványainak létrehozásában, azok működési feltételeinek megteremtésében³⁹. A megyei önkormányzatok viszonylag szerény gazdasági forrással rendelkeznek, sőt ezek forrása az elmúlt években erősen csökkent. Ám korlátozott bevételeikből is különféle *térségi fejlesztéseket támogatnak*, amelyek inkább a települési és a kistérségi infrastruktúrához kapcsolódnak, de felbuknának vállalkozásokat segítő akciók, vagy éppen ezek feltételeinek megteremtése. Mindezek szervezésére, bonyolítására megfelelő egységeket is működtetnek (HALMY L-né 1992.). A megyei önkormányzatok anyagi hatását az innováció-orientált regionális politika érvényesülésére egy-egy megyében nem tekinthetjük jelentős tényezőnek, azonban a *folyamatokat figyelemmel kísérik*, hatnak annak jelenlétére, érvényesülésére.

A *települési önkormányzatok* közül kimondottan a *nagyvárosok* azok, ahol igencsak érvényesülhetnek ezen politikának az elemei, befolyásoló tényezői. Hiszen egyrészt rendelkeznek kellő erőforrásokkal ahhoz, hogy egy-egy konkrét intézményfejlesztési programot támogassanak, vagy éppen felkaroljanak, másrészt pedig éppen ezekben a centrumokban jelentkeznek az igények a vállalkozások megtelepedésére.

Megfigyelhetjük, hogy több nagycentrumban egyre jobban terjed magának a *vállalkozások feltételeinek a megteremtése*, a telephelyek kialakításának segítése, azok infrastrukturális feltételeinek az előkészítése, rendelkezésre bocsátása. Több nagyvárosban éppen helyi összefogással, külföldi tőke bevonásával, de kormányzati források megnyerésével (Kereskedelemfejlesztési Alap, Befektetésösztönzési Alap) is kialakításra kerülnek *ipari parkok*. Győrben (Győri Ipari Park) (LADOS M. 1992.), Székesfehérváron (Székesfehérvári Ipari Park) már működnek az intézmények, míg tervezés alatt állnak Pécsen és Miskolcon⁴⁰.

A nagyvárosi hálózathoz kapcsolódnak, de már nemcsak az önkormányzatok, hanem a helyi gazdaság, a szakmai érdekképviselők, a regionális vállalkozásfejlesztési központok segítségével, esetenként egy-egy pénzüintézet vagy éppen a felsőoktatási intézmények

³⁹ Mindezt a legszembetűnőbben az bizonyítja, hogy az alapítványok elnökei között a megyei tisztségviselők (elnök, alelnök, főjegyző) száma magas, a megyék többségében tehát a megyei önkormányzat jelentős aktivitást mutatott a rendszer megtelepítésében.

⁴⁰ Népszabadság 1992. július 8., Magyar Hírlap 1993. március 17.

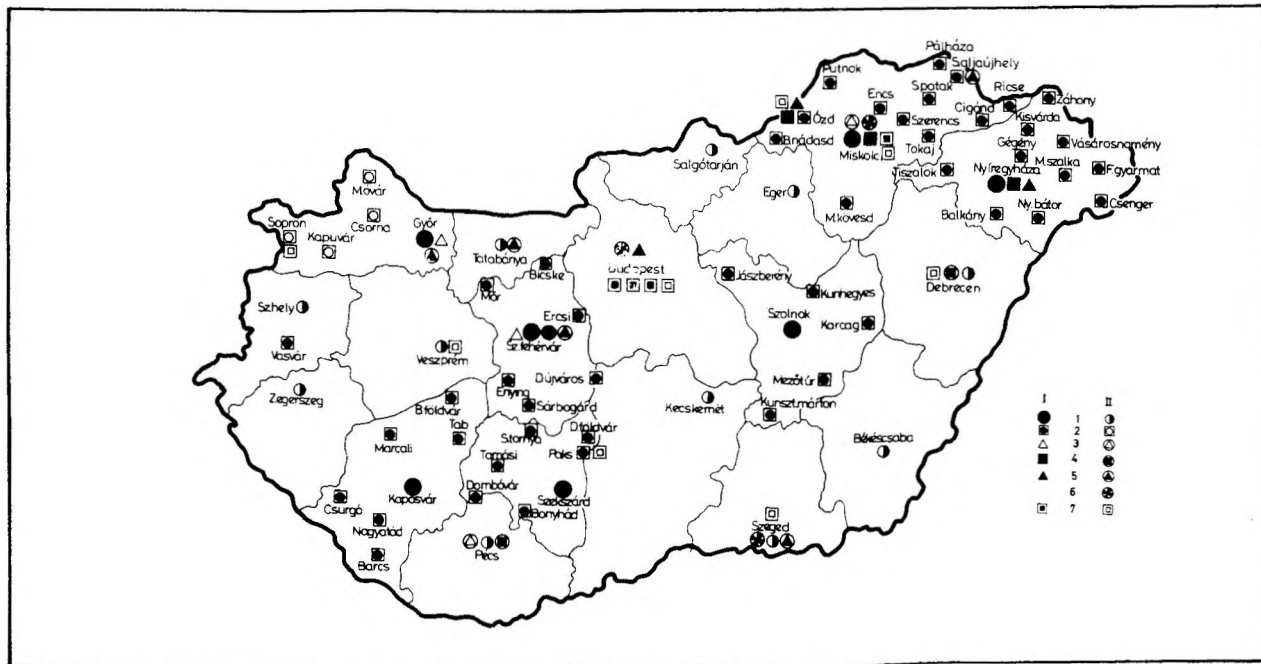
támogatásával alakulhatnak az innovációs vállalkozásokat támogató intézményeik; így az *inkubátorházak és az innovációs központok*. A két típusú kezdeményezést egymástól nem lehetett elválasztani az indulás fázisában a nyolcvanas évek közepén. Am a megváltozott körülmények, a gazdasági szereplők egyre sokoldalúbb rendszere, az érdekeltségek új irányai, a vállalkozásokban rejlő lehetőségek, illetve a felsőoktatási és a kutatási intézmények gyengülő pozíciói következtében az akkori tervezetekben feltüntetett 10-12 parkból csupán 2-3 kísérlet működik valójában napjainkban, és azok is elképzeléseiknek csak kis hányadát tudták megvalósítani (MOSONINÉ FRIED J. 1992., FAZEKAS R. 1992., FUCHS E. 1992).

A helyi, térségi önkormányzatok, vállalkozói szövetségek, de a közösségi tömörülések, non profit szervezetek, pénzügyintézetek is tevékenykednek a *vállalkozások információs bázisának megteremtésében*, amelyek a pénzügyi források feltárásától kezdve a vállalkozás-szervezési és -irányítási tanácsadáson át egészen az inter- és intraregionális termelési kapcsolatok felderítéséig terjednek. A profit-orientáltan működő tanácsadó és menedzselő szervezetek döntő alkotói az innováció-orientált regionális politikának, hiszen ezen katalizátorok segíthetik a térségek endogén erőforrásainak egybefonódását a megújítást inspiráló, gerjesztő, kiváltó, külső, exogén tényezőkkel. Ezen intézmények többsége kimondottan a *fővárosban és néhány nagyvárosban* tevékenykedik, akciótereiket a privatizációban való részvétel köti le, még nem tudtak érdemleges, meghatározó szereplői lenni a lokális-regionális megújítási folyamatoknak.

Az *innováció-orientált regionális politika* eszközeinek, intézményeinek működéséhez vannak *szükséges és elégséges feltételek*, amelyek nélkül nemcsak ez a területfejlesztési stratégia, de a regionális politika más megoldásai sem lehetnek életképesek.

1. A korábbi területi politika a kiegyenlítésre, a területi különbségek mérséklésére törekedett, emellett az életszínvonal egységes, mindenki számára elfogadható szintjének biztosítását tűzte ki célul. Természetesen ez az álom nem valósult meg, hiszen lehetetlen a területi feltételeket kiegyenlíteni, mivel azok sajátossága éppen az, hogy különbözőek, eltérőek, mások és mások. A területi politika váltásának iránya ma az lehet, hogy a területi adottságok - mint *endogén erőforrások* - reális, piacszemléletű feltérképezése történjék meg. A gazdasági egységek - mint ezen erőforrások szondázása legjobb eszközeinek - megjelenési, megtelepedési és működési feltételei elvileg garantálva legyenek. Ezek a feltételek a települési és részben a szociális infrastruktúrában határozhatók meg. A regionális politikában elsőként tehát azt kell kiemelni, hogy *állami, központi eszközökkel biztosítani kell az egyes településekben, térségekben a gazdaság működéséhez elengedhetetlenül szükséges infrastruktúrális tényezőket*. A biztosítás nem jelenti azt, hogy ezen háttérgazdasági elemek kiépülését csak állami vagy központi forrásokból kell-lehet megvalósítani, hanem azt, hogy a *központi szervezeteknek minden eszközzel támogatniuk kell a térségi infrastruktúra-fejlesztéseket, azok különféle megoldási módjait* (koncessziók, állami kedvezmények és források igénybevétele, vállalkozások preferálása stb.).

4. 3. ábra
Az innováció-orientált regionális politika néhány intézményének megjelenése
(1992)

Jelmagyarázat:

I - működő szervezet, II - tervezett szervezet

1 - megyei vállalkozásfejlesztési alaptívány központja, 2 - megyei vállalkozásfejlesztési

alaptívány alközpontja, 3 - ipari parkok, 4 - munkaerőfejlesztő- és átképző központ,

5 - inkubátorház, 6 - Bay Zoltán Alaptívány irodája, 7 - innovációs központ

A támogatási, ösztönzési rendszer két szinten érvényesülhet. Az egyik az *országos infrastruktúra-fejlesztési programok* kidolgozása, amelyekben az ágazati szakelveket igenis folyamatosan kontrollálni kell a területi szintekkel, mert csak ezekkel összhangban lehetnek sikeresek. A második a *lokális vagy regionális infrastrukturális vállalkozások* támogatása, azok kedvező (ösztönző) gazdasági feltételeinek a kidolgozása, garantálása. A regionális politikában tehát ki kell emelni, hogy a lokális vagy regionális infrastruktúra működtető, fejlesztő vállalkozások éppen a területi erőforrások aktivizálása miatt támogatandók, és a nemzetgazdaság lehetőségei szerint kedvezményekben részesítendőek.

A gazdaság működésének alapja, de egyben fontos eleme az infrastruktúra. Annak kiépülése az adott területek, települések erőforrásainak aktivizálását biztosítja, és így elsődleges gazdasági tényezőnek kell tekinteni a piacgazdaság regionális feltételeinek kialakításakor.

2. A gazdaság működésének infrastrukturális körülményeit *országos, lokális és regionális vállalkozásokkal kell garantálni*, ez azonban csak akkor valósulhat meg, ha a *regionális gazdaság jövedelme, valamint az önkormányzatok bevétele között egyértelmű kapcsolat áll fenn*. A regionális politika mondja ki, hogy a helyi, a térségi gazdaság *adó* jellegű jövedelmének meghatározott része a *helyi, a térségi önkormányzatokat illeti meg*, azok központosítása és újraelosztása hosszú távon feloldandó, illetve jelentősen mérséklendő. Ugyanez vonatkozik a személyi jövedelméik adóira is, azoknak szintén egyre nagyobb hányada kerüljön az önkormányzatokhoz, szemben az elmúlt évek tendenciáival, amikor is ezekből egyre kisebb mértékben részesedtek az önkormányzatok. A jelenleg bevezetett helyi adók rendszere nem lehet tartós és érdemleges megoldás. *Az adópolitika változtatásakor a lokális, a regionális hányadok növekedjenek*, inkább az egységes adózáson belül legyenek megosztások a központi és a helyi feladatok finanszírozására. Ezzel bővíthetnek a lokális, a regionális támogatások, ösztönzők, preferenciák, gazdasági aktivizációs lehetőségek, amelyeket már nemcsak a központi kormányzat biztosíthatna, hanem a helyi, a térségi önkormányzatok is.

Lényeges tehát, hogy a *gazdaság és a lakosság jövedelemtermelése, valamint a helyi, a térségi (ön)kormányzatok bevételei között szoros, egyértelmű kapcsolat legyen*. Nem az adók sokféleségét, hanem egységesítését kívánja ez a rendszer, amelyen belül a helyi, a területi hányadok már jelentős ösztönző differenciákat is tartalmazhatnak.

3. A jövedelmező gazdaság csak a szabad és sokirányú vállalkozásokkal teremthető meg. Számptalan új gazdasági szereplő bukkan fel napjainkban és a jövőben is. Ezek között meghatározó a *közösségek, a területi és a települési önkormányzatok gazdasági vállalkozása*. Fontos, hogy szabadon társulhassanak, rendelkezzenek a vagyonnal, azt befektethessék, részt vegyenek a lokális, regionális gazdaság akcióiban és mindenütt egyenrangú, piaci félként szerepeljenek. Nem szabad korlátozni, fenntartásokat szabni az önkormányzati vállalkozásoknak, azt csak maga a helyi közösség, a lakosság teheti meg.

Vélhető, hogy ennek mechanizmusa még nem alakult ki, azonban az önkormányzatok rendszerének teljesebbé válásával megteremtődnek az intézményei a helyi, lakossági ellenőrzésnek. Az önkormányzati vállalkozások mellett nem elhanyagolható a *közösségi vállalkozások szerepe sem*, amelyek alapítványokban és egyéb, más non profit szervezetekben testesülhetnek meg. Végezetül a lokális, regionális *koncesszió* intézményének alkalmazása sem elfelejtendő, sőt támogatandó.

A *regionális politika* tehát a gazdaság és a foglalkoztatás élénkítésére ismerje el az önkormányzatokat, mint piaci, vállalkozói szereplőket hangsúlyozva, hogy léteznek lokális, regionális közösségi non profit vállalkozások, valamint területi és önkormányzati hatáskörű koncessziók, amelyek együttesen, továbbá külön-külön is támogatandók.

4. A szabad vállalkozásra épülő, sok szereplős helyi, regionális gazdaság vajon kívánja-e a területi tervezést, a *regionális programok kidolgozását*? Erre a kérdésre határozott igennel válaszolhatunk, szükség van a *közép- és hosszútávú regionális koncepciókra*, programokra. Természetesen ennek kimondásakor azonnal szakítanunk kell a korábbi *tervezési gyakorlattal*; az erőforrások programozott elosztásával. A hangsúly a gazdaság működési feltételeinek lokális, regionális szintű megteremtésében van. A gazdaság peremfeltételeinek biztosításában, így a korábban említett infrastruktúra mellett a vállalkozói környezet élénkítése és finanszírozási feltételeinek felvázolása, a környezet terhelési szintjeinek mérséklése, a foglalkoztatáshoz kapcsolódó iskolázási, át- és továbbképzési körülmények megjelenítése, végül a szociális feszültségek levezetésére irányuló akciók meghatározása. A lokális, regionális tervezés és az ennek alapját jelentő helyi gazdasági és szociális politika nem nélkülözheti egyrészt az átfogó *információs bázist*, az ezen kérdéskörökhöz kapcsolódó folyamatok, trendek számbavételét, nyomon követését, illetve regisztrálását; másrészt a folyamatos, szakszerű regionális elemzések, tervszerű megalapozások elvégzését, tudományos igényű kidolgozását.

A regionális politikában fogalmazódjék meg az, hogy *lokális és regionális szinten gazdasági, valamint szociális terveket* (programokat) kell készíteni, ezekhez széles körű információs bázisra, továbbá az azok feldolgozására, értékelésére alkalmas, a területi önkormányzatoktól független *kutató-elemző apparátusra* van szükség. A kormányzat által is támogatott ezen szervezetek olyan *monitoring bázisok*, amelyek egyben kimutatják a piacgazdaság terjedését, de regisztrálják és visszajelzik a kormányzat gazdasági, szociális intézkedéseinek térségi hatásait is, emellett fontos támaszai az önkormányzatok lokális, regionális politikájának, programjai kidolgozásának, megvalósításának.

5. A tervezés, az elemzés intézményeinek megjelenítése, körülhatárolása a térségben azért is fontos, mert az európai mérték a gazdasági - és más egyéb társadalmi-szociális-környezeti - gondolkodásban ma már áttevődik az *országos dimenzióból a regionális, térségi szintre*. A regionális szintű tervezés, adópolitika, költségvetés, támogatási rendszerek, intézményi szerkezet, valamint számtalan más gazdaság- és társadalomélénkítő program egy új, eddig ismeretlen megközelítési relációt határozhat

meg, egyben elősegítheti a gyorsabb, a teljesebb integrációt a nyugat-európai gazdaságba, intézményrendszerbe.

A *regionális szint meghatározása* tehát szükségeltetik. Ez lehet a jelenlegi megyei beosztással egyenértékű, vagy annak kombinációja, ám ehhez szükséges szabni, alakítani az állami intézményrendszert és a tervezés, de még inkább a regionális programkészítés, elemzés rendszerét. Láthattuk, hogy egyre több közintézményi, közösségi és gazdasági szereplő foglalkozik valamilyen szinten az újdonságok megismertetésével, azok egy-egy metszetének terjesztésével, azonban nemcsak országos szinten, de térségi relációban sem találjuk még a koordinációt, a források és az akaratok tudatos *egybetételését*. A regionális intézmények lehetnek csak a letéteményesei és a hordozói ennek a koordinációnak, mert azok ösztönzése nélkül kifulladásra kénytelenek a megújítási kezdeményezések és tovább mélyülnek a regionális különbségek, folytatódik az ország egyre nagyobb hányadának perifériára sodródása. Végezetül fontos hangsúlyozni, hogy csak azon regionális intézményekben látjuk a megújítások koordinációjának letéteményeseit, amelyek közvetlenül, választás útján képviselik a településeket, a térségek lakosságát, különféle gazdasági szereplőit, társadalmi tömörüléseit. Nem a felülről kijelölt, hanem igenis az *alulról választott regionális testületek szolgálhatják maradéktalanul az innováció-orientált regionális politikát*, mint a területfejlesztés egyik meghatározó alkotóját.

Táblázatok jegyzéke

2. 1. táblázat

A két legfontosabb egyéni vállalkozói szakmacsoport tagjainak alakulása megyék szerint (1989 és 1990 között)

2. 2. táblázat

A gazdasági társaságok megyék és azok főbb településtípusai szerint

2. 3. táblázat

A vegyesvállalatok megoszlása a megyékben főbb településtípusok szerint (1990, db)

2. 4. táblázat

Az előprivatizációba bevont tüzletek megyék és főbb településtípusok szerint (1991, db)

2. 5. táblázat

Az önprivatizáció első lépcsőfokába bevont vállalatok adatai megyék szerint (1991,db)

2. 6. táblázat

A számítógép-állomány kapacitása és változása (1985-1988)

2. 7. táblázat

Az egyes településtípusok számítógép-ellátottsága (1988)

2. 8. táblázat

Az alapítványok előfordulásának gyakorisága településtípusok és céljaik szerint (1990, 1992, db)

2. 9. táblázat

Az egyesületek megyék és főbb településtípusok szerint (1992, db)

3. 1. táblázat

A városhálózatra és a városkörnyék körzetre vonatkozó elemzések változói és azok szerepe a faktoranalízisben

3. 2. táblázat

A városhálózat innovációs környezetének csoportosítása a népességszám és a makroregionális összefüggések alapján

3. 3. táblázat

A városok és a városkörnyék körzetek innovációs piramisa

4. 1. táblázat

Az endogén forrásokra épülő regionális fejlesztési stratégiák

Ábrák jegyzéke

1. 1. ábra

Az innovációs folyamat

1. 2. ábra

A termékéletrajz és a profitciklus szakaszai

1. 3. ábra

A gazdasági fejlődés modellje a Kondratyev-ciklus alapján

1. 4. ábra

A különböző szinteken jelentkező innovációk diffúziója

1. 5. ábra

A különböző diffúziók a központi helyek rendszerében

1. 6. ábra

Az alkalmazók és a terjedési szakaszok összekapcsolása

1. 7. ábra

Az innovációk terjedésének hullámmozgás modellje
(HAGETT, 1979. alapján)

1. 8. ábra

Az innovációk terjedésének térségi közelítési módja

1. 9. ábra

A regionális innovációs képességet meghatározó tényezők

1. 10. ábra

Az emberi tőkébe történő beruházás hatása a regionális gazdasági modellben

2. 1. ábra

Az egyéni vállalkozók száma és megoszlása a megyék szerint
(1989, 1990)

2. 2. ábra

Az egyéni vállalkozók a városkörnyék körzetekben
(1990)

2. 3. ábra

A gazdasági szervezetek számának változása
(1990. 09. - 1991. 12. között)

2. 4. ábra

A gazdasági társaságok terjedésének megyei porfoliója
(1990-1991 között)

2. 5. a. ábra

A gazdasági társaságok terjedésének városi porfoliója
Alföld
(1990-1991 között)

2. 5. b. ábra

A gazdasági társaságok terjedésének városi porfoliója
Dunántúl
(1990-1991 között)

2. 5. c. ábra

A gazdasági társaságok terjedésének városi porfoliója
Észak-Magyarország
(1990-1991 között)

2. 6. a. ábra

Távol Budapesttől I.
Alföld

2. 6. b. ábra

Távol Budapesttől II.
Dunántúl

2. 6. c. ábra

Távol Budapesttől III.
Észak-Magyarország

2. 7. ábra

A gazdasági társaságok ágazati szerkezete megyénként
(1991)

2. 8. ábra

A vegyesvállalatok terjedése Győr-Moson-Sopron megyében
(1986-1991)

2. 9. ábra

A vegyesvállalatok száma és ágazati szerkezete megyénként
(1990)

2. 10. ábra

A főbb tőkeimportőr országok
(millió Ft-ban)

2. 11. ábra

A kiváltott világútlevelék a városkörnyék körzetekben

2. 12. ábra

A személygépkocsi értékesítő hálózat terjedése
(1991, 1992)

2. 13. ábra

A településtípusok számítógép-ellátottsága megyék szerint
(1988)

2. 14. ábra

A számítástechnikai folyóiratok előfizetői
(1987)

2. 15. ábra

Társadalmi-politikai innovációk
(1989)

2. 16. ábra

A megválasztott képviselők támogatottsága

2. 17. ábra

Az alapítványok száma főbb településtípusok szerint
(1990, 1992)

2. 18. ábra

A főbb alapítványi célok településtípusok szerint
(1992)

3. 1. ábra

A városok és városkörnyék körzetek innovációs környezet

3. 2. ábra

Az ország térszerkezetének egy lehetséges felosztása

4. 1. ábra

A regionális innovációs képességet meghatározó tényezők

4. 2. ábra

Az emberi tőkébe történő beruházás hatása a regionális gazdasági modellben

4. 3. ábra

Az innováció-orientált regionális politika néhány intézményének megjelenése
(1992)

Irodalomjegyzék

- Alapítványi Almanach. Szerk.: KUTI É. "Selyemgombolyító" Rt. Budapest, 1991.
- BALÁZSNÉ VARGA M. 1991. A külföldi tőkeérdekeltségű vegyesvállalatok szerepe a magyar gazdaságban. Kézirat. BUVÁTI, Budapest.
- BARTA I. 1983. Gondolatok az innováció-orientált területfejlesztési politikáról. Területi Statisztika, 5. sz. pp. 469-482.
- BARTA GY. 1987. A termelés térbeli szétterjedése és a szervezeti centralizáció a magyar iparban. Tér és Társadalom, 2. sz. pp. 5-19.
- BARTA GY. 1991. Az ipar szerepe a "szocialista" gazdaság- és területfejlesztési politikában. Tér és Társadalom, 4. sz. pp. 37-51.
- BARTA GY., POSZMIK E. 1992. A gazdasági alkalmazkodás első jelei a borsodi válságtérségben. Közgazdasági Szemle, 4. sz. pp. 357-370.
- BARTA GY., RECHNITZER J., SZALÓ P. 1990. Új tendenciák a falusi iparban. 1., 2., 3. rész. A falu, 1. sz. pp. 84-93.; 2. sz. pp. 73-91.; 3. sz. pp. 80-91.
- BENKO, G. 1992. Technológia parkok és technopoliszok földrajza. MTA RKK, Budapest.
- BLUME, A. 1981. Gedanken zur einer Utopie regionalen Wirtschaftens. In: Katalyse-Technikergruppe. Hsg. BLUME, A. Bochum. pp. 209-231.
- BOUDEVILLE, J-R. 1966. Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh.
- BRIAN, A. W. 1993. Pozitív visszacsatolás mechanizmusa a gazdaságban. Közgazdasági Szemle, 2. sz. pp. 138-149.
- BROWN, L. A. 1981. Innovation diffusion. Methuen, London, New York.
- BRUGGES, E. A. 1981. Innovationsorientierte Regionalpolitik: Notizen zu einer neuen Strategie. Geographische Zeitschrift, 68. pp. 173-198.
- CAMAGNI, P. R. 1992. The concept of innovative milieu and its relevance for public policies in european lagging regions. Paper presented at the IV World Congress of the Regional Science Association, Palma de Mallorca, 26-29. May 1992.
- CHRISTALLER, W. 1933. Die zentralen Orte in Süddeutschland. Retrographischer Nachdruck, Darmstadt, 1968.
- CSANÁDI Á. 1992. Cél egy vállalkozásbarát gazdasági környezet - kormányzati munkaprogram a vállalkozásfejlesztésért. Településfejlesztés, 6. sz. pp. 7-9.
- CSÉFALVAY Z., NIKODÉMUS A. 1991a. A tervtől a piacig. Valóság, 2. sz. pp. 11-21.
- CSÉFALVAY Z., NIKODÉMUS A. 1991b. Két századvég Magyarországon. Gyorsjelentés a gazdaság regionális átrendeződéséről. Tér és Társadalom, 4. sz. pp. 69-88.
- CSILLAG I. 1992. Privatizáció '91. In: Magyarország politikai évkönyve 1992. Szerk.: Kurtán S., Sándor P., Vass L. Ecomix Rt. Budapest. pp. 298-309.
- DEISENBERGER, P., SCHEIBL, E., WEINHANDL, R. 1987. Peripherie im Aufbruch. Eigenständige Regionaleentwicklung in Europa. Edition Regionale, Wien.
- DERENBACH, R. 1982: Qualifikation und Innovation als Strategie der regionalen Entwicklung. Information zur Raumentwicklung, 6-7. sz. pp. 449-462.
- DICZHÁZI B. 1992. Tények és adatok a magyar privatizációról - 1991. In: Magyarország politikai évkönyve 1992. Szerk.: Kurtán S., Sándor P., Vass L. Ecomix Rt. Budapest. pp. 311-316.
- DOMBI P., KOVÁCS D. 1991. A rendszerváltás választása. Tér és Társadalom, 2-3. sz. pp. 105-128.
- DOROGI I., ROTT N. 1985. Az innovációs folyamat irányítása. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

- Egyesületi címtár. Szerk.: Harsányi L., Kirscher P. Nonprofit Kutatócsoport. Budapest, 1992.
- ELLWEIN, T., BRUDE, W. 1982. Innovationsorientierte Regionalpolitik. (Beiträge zur sozialwissenschaftlichen Forschung Bd. 31.) Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Elmaradott térségek fejlesztésének lehetősége: az önerős fejlődést elősegítő kistérségi tanácsadó iroda. Szerk.: Répássy H., Szaló P. KTM, Budapest. 1992.
- ENYEDI GY. 1981. A területfejlesztési politika néhány új eleméről. Területi Statisztika, 2. sz. pp. 139-147.
- ENYEDI GY., RECHNITZER J. 1987. Az innovációk térbeli terjedése a magyar mezőgazdaságban. Tér és Társadalom, 2. sz. pp. 31-48.
- ENYEDI GY. 1992. Regionális fejlődés és környezetvédelem Magyarországon. INFO Társadalomtudomány, 21. sz. pp. 35-43.
- ERDŐSI F. 1991. A regionális fejlődés új mozgatórugói? Közgazdasági Szemle, 2. sz. pp. 222-233.
- EWERS, H. J., WETTMANN, R. W. 1978. Innovationsorientierte Regionalpolitik - Überlegungen zu einem regionalstrukturellen Politik- und Forschungsprogramm. Informationen zur Raumentwicklung, 7. sz. pp. 467-483.
- EWERS, H. J., WETTMANN, R. W. 1980. Innovation-oriented Regional Policy. Regional Studies, Vol. 14. pp. 161-179.
- FALUSNÉ SZIKRA K., MOSOLYGÓ ZS. 1991. A külföldi működőtőke hazánkban. Közgazdasági Szemle, 1. sz. pp. 59-71.
- FARAGÓ L. 1990. A helyi gazdaságfejlesztés. Tervgazdasági Fórum, 2. sz. pp. 44-55.
- FARAGÓ L., HORVÁTH GY., HRUBI L. 1990. Szerkezetátalakítás és regionális politika. Ts-2/2 Program Iroda, Budapest.
- FARAGÓ L. 1991. Posztmodern: a modernizáció kritikája, avagy új kihívás. Tér és Társadalom, 4. sz. pp. 1-16.
- FARAGÓ L. 1992. Mi lesz veled területfejlesztés? Tér és Társadalom, 1-2. sz. pp. 77-86.
- FARKAS J. 1984. Az innováció társadalmi-gazdasági akadályai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- FAZEKAS R. 1992. Üzletfejlesztő inkubátorházak, kezdeményezések Magyarországon. Településfejlesztés, 2. sz. pp. 31-39.
- FISCHER, H. 1989. Die nichtagrare Nebenbetriebstätigkeit der landwirtschaftlichen Grossbetriebe - LPS's und Staatsgüter - Ungarns. Saarbrücken-Scheidt: Dadder.
- FLEISCHER T. 1992a. Az ellátottság elterjedése a településhálózaton. Comitatus, 12. sz. pp. 15-31.
- FLEISCHER T. 1992b. Kistelepülések térben és időben. Településfejlesztés, 3. sz. pp. 39-48.
- FODOR L., ILLÉS I., BOGNÁR J-né 1970. A budapesti agglomeráció vizsgálatánál alkalmazott mérlegmódszer összefoglaló ismertetése. OT TGI, Budapest.
- FRIEDMANN, J., WEAVER, C. 1979. Territory and Function: the Evolution of Regional Planning. London.
- FRIEDMANN, J. 1969. A General Theory of Polarized Development. Univ. of California, Los Angeles.
- FRIEDMANN J. 1986. Regional in Development Industrialized Countries: Endogenous or Self-Reliant. In: Self-reliant Development in Europe: Theory, Problems, Actions. Ed: Bassand, M., Brugger, E. A. Aldershot, Gower P. C.
- FUCHS E. 1992. A Soproni Technológiai Centrum szervezési tapasztalatai. In: Regionális politikák és fejlesztési stratégiák az Alpok-Adria térségben. Össz.: Ligetvári F-né. XXXIV. Georgikon Napok, PATE, Keszthely. pp. 292-297.

- HÄGERSTRAND, J. 1952. The propagation of innovation waves. In: Lund Studies in Geography, Ser. B., No. 4. Lund.
- HÄGERSTRAND, J. 1967. Innovation diffusion as a spatial process. Chicago.
- HAGGETT, P., CLIFF, A. D., FREY, A. 1977. Locational analysis in human geography. New York.
- HAGGETT, P. 1979. Geography: A modern synthesis. Harper International Editor, New York.
- HAHNE, U. 1985. Regionalentwicklung durch Aktivierung Potentiale. Zu den Chance "endogener" Entwicklungsstrategien. Verlag Florenz, München.
- HALMY L-né 1992. Felmérés az önkormányzatok vagyongazdálkodási, vállalkozási és vállalkozássegítő tevékenységének szervezeti kereteiről. Településfejlesztés, 6. sz. pp. 10-14.
- HAMAR J. 1992. A külföldi működőtőke szerepe a magyar gazdaság átalakításában. Külgazdaság, 4. sz. 17-28.
- HAMPE, J., KOLL, R. 1989. Regional Entwicklung und langfristiger Wandel der Arbeitsteilung: Theoretische Zusammenhänge und empirische Analyse am Beispiel der langfristigen Entwicklung ausgewählter Sektoren in Bayern. In: BÖVENTER, E. v. (Hsg.): Regionale Beschäftigung und Technologieentwicklung. Berlin. pp. 39-80.
- HARTKE, S. 1983. Eigenständige Regionalentwicklung und endogene Entwicklungsstrategien in der Bundesrepublik. Veröffentlichungen der Akademie für Raumforschung und Landesplanung. No. 104. pp. 73-100.
- HIRSCHMANN, A. O. 1967. Die Strategie der wirtschaftlichen Entwicklung. Ökonomische Studien; 13., Stuttgart.
- HORVÁTH GY. 1992. A magyar regionális politika súlypontjai. Tér és Társadalom, 1-2. sz. pp. 1-15.
- GLATZ, H., SCHEER, G. 1981. Eigenständige Regionalentwicklung - Ein Weg für strukturelle benachteiligte Gebiete in Österreich. Raumplanung für Österreich Nr. 8., Bundeskanzleramt. Wien.
- GIBBS, D. C. 1983. Industrial Innovation Processes and Indigenous Development. Paper, vorgestellt auf dem internationalen Seminar "Self-Reliance and Development from Below in Industrialized Countries". Sigriswil.
- ILLÉS I. 1975. Regionális gazdaságtan. Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 157-168.
- ILLÉS I. 1992. Tanulmány a magyar önkormányzati rendszerről és finanszírozásról. Kutatási zárójelentés. MTA RKK, Pécs.
- Innováció. Szerk.: Birmann E. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Az innováció-fogadás feltételei Tatabánya-Tata-Oroszlány településeggyüttesben. Szerk.: Szörényiné Kukorelli I. 1989. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- Innovations- und Technologiezentren. Ein taugliches Instrument der Regionalpolitik? ÖROK. 1990. Ergänzung zu Schriftenreihe Nr. 81., Wien.
- IVÁNYI A. SZ. 1990. Innovációs stratégia és módszertan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- JÁVORKA E. 1989. A technológiapolitika és eszköztára a korszerű piacgazdaságokban. OMIKK, Budapest.
- Joint ventures in Hungary with foreign participation. Ed. Fekete I., Gyárfás J. 1991. Magazin Kiadó, Budapest.
- KALMÁR L. 1992. A munkaerő-piaci szervezet és a munkanélküliség kezelése Magyarországon. Magyar Közigazgatás, 7. sz. pp. 395-401.
- KING, T. 1991-92. A külföldi működőtőke-beruházás és a kelet-európai gazdasági rendszerváltás I. és II. rész. Külgazdaság, 12-1. sz. pp. 27-37, 18-31.

- KLAUS, J., SCHLEICHER, H. 1983. Räumliche Wirtschaftspolitik. München, Verlag Vahlen.
- KLEKNER P. 1990. Vegyesvállalatok magyarországi terjedése. Tényfeltáró gyorsjelentés. Kézirat. TGI, Budapest.
- KLICHE, M. 1991. Industrielles Innovationsmarketing eine ganzheitliche Perspektive. Gabor Verlag, Wiesbaden.
- KONDRATYEV, N. B. 1926., 1988. A gazdasági konjunktúra nagy ciklusai. Magyar Filozófiai Szemle, 5-6. sz. pp. 565-617.
- A kormány középtávú iparpolitikája. Előterjesztés a Gazdasági Kabinet részére. Kézirat, Budapest, 1992. december.
- KOTLER P. 1991. Marketing management. Elemzés, tervezés, végrehajtás. Műszaki Kiadó, Budapest.
- KOVÁCS Z. 1991. Az 1990. évi parlamenti választások politikai földrajzi tapasztalatai. Földrajzi Értesítő, 1-2. sz. pp. 55-80.
- KOZMA T. 1987. A kulturális innováció területi terjedése. Tér és Társadalom, 4. sz. pp. 15-36.
- KNAPP, I., HOFFSTÄTTER, M., DENK, G., RECHNITZER, J. 1991. Chance für Grenzregion. Wirtschafts- und Qualifikationsentwicklung im Burgenland und Győr-Sopron. Verlag Orac, Wien.
- KRANNER E., RECHNITZER J. 1991. Az innovációs park, mint a térségfejlesztés egyik új eszköze. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- LACKÓ L. 1988. Területi tervezés, politika, tervezés. Területi és Települési Kutatások 5. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LADOS M. 1991a. A kötvénykibocsátás ágazati és területi jellemzői. Bankszemle, 5. sz. pp. 47-57.
- LADOS M. 1991b. A tanácsi kötvénykibocsátás tapasztalatai (1981-1988) I-II. rész. Comitatus, 8-9. sz. pp. 16-20.; 10. sz. pp. 13-15.
- LADOS M. 1991c. A pénzügyi rendszer kialakulása Magyarországon. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- LADOS M. 1992. Egy területfejlesztéssel kapcsolatos döntés helyzetfelmérése (Esettanulmány a Győri Ipari Park program alapján). Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- LASUËN, J. R. 1969. On Growth Poles. Urban Studies, No. 7. pp. 137-161.
- LENGYEL I. 1990. A lakosság eladósodásának egyes regionális tényezői (és a lakáspolitikai területisége). Kézirat. MTA AKI, Békéscsaba.
- LOSONCZ M. 1989. A regionális fejlődés hajtóerői az NSZK-ban: gazdaságpolitikai lehetőségek és korlátok. Ipargazdasági Szemle, 3. sz. pp. 45-55.
- LUKESCH, R. 1981. Selbstorganisation und autonomie Regionalentwicklung. Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft, 10. sz. pp. 319-332.
- Magyar alapítványok 1992. Szerk.: Gyergyói I. Nonprofit Alapítvány, Budapest.
- MÁDI I. 1992. Magyarország mint regionális tőkevonzási központ? INFO Társadalomtudomány, 20. sz. pp. 59-67.
- MARKÓ I. 1992. A településfejlesztés és a vállalkozásfejlesztés összefüggései. Településfejlesztés, 4. sz. pp. 11-15.
- MARKUSEN, A. 1985. Profit Cycles, Oligopoly and Regional Development. Cambridge.
- MESKÓ A. 1991. Szaporodnak a vesztesek. Bankszemle, 6. sz. pp. 19-33.
- MOSONINÉ FRIED J. 1992. Alapítsunk innovációs parkot! Magyar Tudomány, 2. sz. pp. 159-168.
- MYRDAL, G. 1957. Economic Theory and Underdeveloped Regions. London.

- NEMES NAGY J. 1985. Térbeli terjedési folyamatok és modelljeik. Földrajzi Értesítő, 4. f. pp. 377-390.
- NEMES NAGY J., RUTTKAY É. 1987. A műszaki innováció területi jellemzői. Tér és Társadalom, 2. sz. pp. 19-30.
- NEMES NAGY J., RUTTKAY É. 1989. A második gazdaság földrajza. Házi soksz. OT TGI, Budapest.
- NEMES NAGY J., RUTTKAY É. 1992. Gazdasági társaságok az Alföldön. Alföldi Társadalom, III. kötet. Szerk.: Lengyel I. Békéscsaba. pp. 56-71.
- NIJKAMP, P. 1988. Az infrastruktúra és a regionális fejlődés többdimenziós gazdaságpolitikai elemzése. Tér és Társadalom, 3. sz. pp. 105-125.
- NIKODÉMUS A. 1991. A térbeli diffúzió problémája és alkalmazási lehetőségei. Földrajzi Értesítő, 1-2. f. pp. 7-25.
- A Német Szövetségi Köztársaság Kormányának 1990. évi területrendezési beszámolója. Ford.: Kőszegfalvy Gy. 1990. Ts 2/2 Program Iroda, Budapest.
- NORTH, D. C. 1955. Location Theory and Regional Economic Growth. The Journal of Political Economy, III/ 63. sz. pp. 343-258.
- A nyitott határ. (A gazdasági és a szellemi erőforrások innováció-orientált fejlesztése az osztrák-magyar határmenti régióban.) Szerk.: Rechnitzer J. 1990f. MTA RKK ÉDO, Győr.
- NYSTRÖM, H. 1983. Kreativitás és innováció. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Önkormányzati választások Magyarországon, 1990. Szerk.: Böhm A., Szoboszlai Gy. 1992. MTA Pol. Tud. Int., Budapest.
- PÁLL GY. 1992. Külföldi érdekeltségű vegyesvállalatok Győr-Moson-Sopron megye gazdaságában. Kézirat. Győr.
- PERROUX, F. 1964., 1972. Nemzeti függetlenség és a kölcsönös gazdasági függés. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- POMÁZI I. 1988. A kisvállalkozások elterjedésének területi egyenlőtlenségei Magyarországon. Földrajzi Értesítő, 1-4. f. pp. 179-191.
- POMÁZI I. 1989. Az innovatív környezetek és a modernizáció kapcsolata a fejlett ipari országokban. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- A Rábaköz térszerkezete. Szerk.: Rechnitzer J. 1988. MTA RKK ÉDO, Csorna-Kapuvár.
- RECHNITZER J. 1987. Győr városi funkcióinak néhány nagytérségi hatása. In: Térszerkezeti vizsgálatok az Észak-Dunántúlon. Szerk.: Rechnitzer J., Sas B. MTA RKK ÉDO, Győr. pp. 16-58.
- RECHNITZER J., LADOS M. 1988a. A jövedelemtermelés változásai a megyékben (1980-1985). Tervgazdasági Fórum, 3. sz. pp. 40-53.
- RECHNITZER J. 1988b. Három elem az Észak-Dunántúl szellemi erőforrásaiból. Kutatás-Fejlesztés, 6. sz. pp. 449-477.
- RECHNITZER J. 1989. A nagyvárosok megújításának lehetőségei és módjai. Győri Tanulmányok, 10. sz. pp. 51-66.
- RECHNITZER J. 1990a. Az országhatáron átnyúló regionális együttműködések szintjei. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- RECHNITZER J. 1990b. Az innováció-terjedés lehetőségei és feltételei. Területfejlesztés, 2. sz. pp. 22-33.
- RECHNITZER J. 1990c. A számítástechnika területi terjedése Magyarországon. Ts-2/2 Program Iroda, Budapest-Győr.
- RECHNITZER J. 1990d. Szempontok az innovációk térbeli terjedésének kutatásához. In: Tér-Idő-Társadalom. Szerk.: Tóth J. MTA RKK, Pécs. pp. 48-62.

- RECHNITZER J. 1990e. Az önkormányzó nagyváros. Győri Tanulmányok, 1. sz. pp. 119-143.
- RECHNITZER J. 1991a. Az innovációk térbeli megjelenése. JUSS, 2. sz. pp. 33-40.
- RECHNITZER J. 1991b. Aktivitás a vidéki egyéni választási körzetekben. In: Magyarország politikai évkönyve 1991. Szerk.: Kurtán S., Sándor P., Vass L. Ökonómia Alapítvány-Economix Rt., Budapest. pp. 100-120.
- RECHNITZER J., SZÖRENYINÉ KUKORELLI I., LADOS M., CSAPÓ T., KOCSIS ZS. 1991c. Az innováció-fogadás feltételei Vas megye hátrányos helyzetű mikrotérségeiben (Regionális esettanulmány). Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- RECHNITZER J. 1991d. Innovációs zónák, pontok, változási irányok a térszerkezetben. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- RECHNITZER J. 1991e. Las condiciones y posibilidades de la difusión de las innovaciones. In: Seminario Hungaro-Espanol sobre Desequilibrios Regionales. Coord. Vincze J.-Sanchez, J. MTA RKK, Universidad Nacional de Educacion a Distancia. Madrid, pp. 173-178.
- RECHNITZER J. 1991f. Határ menti együttműködés és innovációk. Európai Szemle, 3. sz. pp. 89-98.
- RECHNITZER J. 1991g. Az innovációk terjedési lehetőségei és feltételei (centrum és periféria kapcsolatrendszer). Zárójelentés. Ts-2/2 Kutatási Program. MTA RKK ÉDO, Győr.
- RECHNITZER J. 1992a. Szétszakadás vagy felzárkózás? (A térszerkezetet alakító innováció). In: Segédanyag Magyarország földrajzának tanításához (Fejezetek napjaink gazdaságföldrajzából II.). Szerk.: Göcsei I.-Jáki K. MPI, Győr. pp. 147-165.
- RECHNITZER J. 1992b. Válság és megújítás a városhálózatban. Műhely, 1. sz. pp. 43-48.
- RECHNITZER J., LADOS M. 1992c. A győri gazdaság pályá- és problémapontjai (elemző és helyzetfeltáró tanulmány). Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- RECHNITZER J. 1992d. Az innováció által szabdalta Alföld. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- RECHNITZER J. 1992e. A határ menti régiók megújítási lehetőségeinek néhány forrása. In: A határ menti együttműködés és az oktatás. Szerk.: Forray R. K., Pribeszky A. Oktatókutató Intézet, Budapest. pp. 119-126.
- RECHNITZER J. 1992f. Válság és megújítás a városhálózatban. Magyar Tudomány, 4. sz. pp. 427-434.
- RECHNITZER J. 1992g. The features of regional spread in Hungary. IV. World Congress of R. S. A. I. Palma de Mallorca. 26-29. May 1992.
- RECHNITZER J. 1992h. Térszerkezeti változások a Felső-Dunántúlon. Észak-Pannon Régió, 1. sz. pp. 18-22.
- RECHNITZER J. 1992i. A nagyvárosok szerepe az innovációk területi terjedésében. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- RECHNITZER J. 1992j. Megújítási pályák és lehetőségek a településekben, térségekben. OTKA Kutatás (1988-1991). Zárójelentés. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- RECHNITZER J. 1992k. Az innováció-orientált regionális politika néhány eszköze és megvalósításának alapelemei. In: XXXIV. Georgikon Napok, Keszthely. Regionális politika és fejlesztési stratégiák az Alpok-Adria térségben. Összeáll.: Ligetvári F.-né. PATE, Keszthely. pp. 48-56.
- RECHNITZER J. 1993. Az innovációk és a regionális politika. In: Település, gazdaság, igazgatás a térben. Szerk.: Kovács K. MTA RKK, Pécs. pp. 271-300.
- REGENERMEL, G., SCHMID, M. 1989. Neuland. Die Wiederentdeckung bäuerlicher Direktmarktung. Edition Regionale, Wien.

- Régió, Válságtérsegek, Törvényhozás. Szerk.: Székely G., Wéber A. Politikátörténeti Alapítvány, Budapest, 1992.
- Regionale Innovationsprozesse und Innovationspolitik. Hrgs. BRUGGER, E. A. 1984. Verlag Rüegger, Bern.
- RICHARDSON, H. W. 1969. Regional Economics: Location Theory, Urban Structure and Regional Change. New York.
- ROGERS, E. M., SHOEMAKER, F. F. 1971. Communication of innovation: a crosscultural approach. New York and London.
- ROGERS, E. M. 1962. Diffusion of innovations. New York and London.
- RUTTKAY É. 1988. A kisszervezetek térbeli terjedésének jellemzői. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- RUTTKAY É. 1992. Az információgazdaság térbeli terjedésének néhány jellemzője hazánkban. Kutatás-Szervezési Tájékoztató, 3-4. sz. pp. 109-120.
- RÜGEMER, W. 1987. A Szilícium-völgy. Az új technológiák centruma az Egyesült Államokban. Kossuth Kiadó, Budapest.
- A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Szerk.: Erdősi F., Tóth J. MTA RKK és Ts 2/2 Program Iroda, Pécs. 1988.
- SAS B. 1991. A városok innovációs potenciáljának elemzésére szolgáló módszertani bázis értékelése. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- SÁNTHA J-né 1992. Hol keresi helyét a külföldi tőke? Területfejlesztés, 3. sz. pp. 49-55.
- SCHÄTZL L. 1992. Wirtschaftsgeographie: 1. Theorie. Schöningh, Paderborn; München; Wien; Zürich.
- SCHMIDJELL, R., HOHENDANNER, A. 1990. Standortvorteil Technologiezentrum. Funktion und Nutzen von Technologiezentren überprüft durch eine Unternehmensbefragung der Mieter in den Zentren Graz, Linz und Salzburg. Techno-Z Schriftenreihe, Salzburg.
- SCHREMMER, CH., KRAJASITS, C. 1992. Szenarien zur Ost-Grenzöffnung und deren Auswirkungen auf die österreichischen Ost-Grenzregionen. Schriften zur Regionalpolitik und Raumplanung Nr. 20. Bundeskanzleramt Abteilung IV/4. Regionalpolitik und Raumplanung. Wien.
- SCHUMPETER, J. A. 1912., 1980. A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- SCHUMPETER, J. A. 1939. Business Cycles. New York. London.
- SCHWERTNER J. 1992. A munkanélküliség változása, kistérségi folyamatok. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- SIMONYI Á. 1988. Az olasz kisvárosi övezet megújítási modellje. Kézirat. MTA RKK ÉDO, Győr.
- SÜLI ZAKAR I. 1992. Kelet-Magyarország társadalmi-gazdasági felemelkedése. In: XXXIV. Georgikon Napok, Keszthely. Regionális politika és fejlesztési stratégiák az Alpok-Adria térségben. Összeáll.: Ligetvári F-né. PATE, Keszthely. pp. 97-110.
- STÖHR, W. B. 1981. Development from Below: The Bottom - Up and Periphery-Inward Development Paradigm. In: STÖHR, W. B., TAYLOR, D. R. F. (Ed.) Development from Above or Below? Chichester. pp. 339-372.
- STÖHR, W. B. 1986. Regional Innovation Complexes. Papers of the Regional Science Association, Vol. 59. pp. 29-44.
- STÖHR, W. B. 1987. A területfejlesztési stratégiák változó külső feltételei és új koncepciói. Tér és Társadalom, 1. sz. pp. 96-113.

- Stratégiák a gyengén fejlett térségek számára. Összáll.: Zala Gy. 1990. Ts-2/2 Program Iroda, Budapest.
- Strategien fürentwicklungschwache Problemgebiete. ÖROK Schriftenreihe Nr. 77., Wien. 1989.
- SZÁNTÓ B. 1985. Innováció, a gazdaság fejlesztésének eszköze. (A műszaki fejlesztés elméleti-módszertani vizsgálata). Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- A társadalmi-gazdasági innováció folyamatai Esztergom térségében. Szerk.: Szörényiné Kukorelli I. 1990. Kézirat, MTA RKK ÉDO, Győr.
- TELEKES A., RECHNITZER J. 1989. A "vidék" a mozgások évében. Valóság, 9. sz. pp. 97-108.
- TELEKES A., RECHNITZER J. 1990. Megmozdult a vidék! In: Magyarország politikai évkönyve 1990. Szerk.: Kurtán S., Sándor P., Vass L. Aula-OMIKK, Budapest. pp. 148-160.
- A területi politika és a területfejlesztési törvény koncepciója. Magyar Közigazgatás, 1992. 10. sz. pp. 582 - 599.
- TIBOR Á., FAZEKAS R. 1991. Az üzletkötvetítő inkubátorházakról. SEED Alapítvány, Budapest.
- TICHY, G. 1991. The Product-Cycle Revisited: Some Extensions and Clasifications. Zeitschrift für Wirtschafts- und Sozialwissenschaft, 11. sz. pp. 27-54.
- TINER T. 1992. A telefax-ellátottság területi különbségei Magyarországon. Kézirat. MTA FKI, Budapest.
- THOSS, R. 1983. Qualitatives Wachstum in den Raumordnungsregionen der Bundesrepublik Deutschland. Veröffentlichungen der Akademie für Raumforschung und Landesplanung, No. 104. pp. 1-23.
- TÓTH J. 1990. A tudományos fokozattal rendelkezők születési, lakó- és munkahelyeinek területi sajátosságai. In: Tér-Idő-Társadalom. Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek. Szerk.: Tóth J. MTA RKK Pécs. pp. 225-271.
- TÓTH J. 1992. A Kárpátok-Tisza régió az Alpok-Adria Munkaközösség nyomdokain. In: XXXIV. Georgikon Napok, Keszthely. Regionális politika és fejlesztési stratégiák az Alpok-Adria térségben. Összeáll.: Ligetvári F-né. PATE, Keszthely. pp. 78-88.
- TÖDTLING, F., GLATZ, H. 1988. Industrieller Strukturwandel und Regionalpolitik. Regionale Unterschiede in der betrieblichen Innovationstätigkeit und regionalpolitische Handlungsmöglichkeiten. Schriften des Bundeskanzleramtes, Abt. IV/6. Wien.
- TÖDTLING, F. 1990. Innovations- und Technologietransferzentren als Instrumente einer Regionalen Industriepolitik in Österreich. ÖROK Schriftenreihe Nr. 81., Wien.
- ULHMANN, J. 1983. Regionale Strukturpolitik im peripheren ländlichen Raum: Für eine Politik der dezentralen Stabilisierung. In: Staat und Gemeiden zwischen Konflikt und Kooperation. Hrg. Hesse, J. J. pp. 201-219.
- VOSZKA É. 1992. Az ellenkezője sem igaz: a központosítás és a decentralizáció színváltozásai. Gazdaság, 2. sz. pp. 70-83.
- WEYL, H. 1976. Räumliches Entwicklungspotential: Eine Grossübersicht. Raumforschung und Raumordnung, 34. pp. 238-245.
- WINDHORST, H-W. 1983. Geographische Innovations- und Diffusionsforschung. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

Tárgymutató

- adaptáció, 44; 89; 121; 133; 136
 adópolitika, 200
 agglomeráció, 11; 120; 128; 149; 158
 agrártérségek, 192
 alapítványok, 95
 alulról jövő kezdeményezések, 16

 átalakuló körzetek, 129

 bázisinnováció, 13; 14

 centrifugális, 150
 centripetális, 150
 centrum, 16; 17; 113; 154; 158; 160
 centrum-periféria, 129; 151; 157; 189

 decentralizáció, 13; 168; 172; 187; 188
 dereguláció, 168
 differencia, 94
 diffúzió, 7; 95; 108; 156
 diffúziós folyamat, 21; 22; 110
 diffúziós modellek, 31
 diffúziós ügynökségek, 26

 egyéni vállalkozás, 32
 egyesületek, 95; 104
 endogén, 17; 111; 122; 136; 156; 159;
 160; 161; 165; 169; 175; 183; 199
 endogén fejlesztési stratégiák, 188
 erőforrás-orientált, 166
 európai regionalista mozgalmak, 168
 exogén, 164; 165; 172; 182
 expanziós diffúziók, 18; 97
 exportbázis, 151; 152

 életciklus, 9; 155

 felülről jövő fejlesztések, 16; 154
 földrajzi potenciál, 161
 folyamatinnováció, 10
 fordizmus, 156
 főváros és vidék reláció, 136
 funkcionális munkamegosztás, 166

 gazdaság aktivitása, 65
 gazdaságfejlesztési társaságok, 183
 gazdasági és társadalmi tényezők, 116
 gazdasági potenciál, 69; 72

 gazdasági társaságok, 38
 gazdasági-szervezeti aktivitás, 113
 gazdasági-szervezeti innovációk, 5
 gyártásfejlesztés, 9

 hagyományos regionális politikák, 154;
 157
 hálózat kiépítése, 177
 határ menti térségek, 141; 142; 163
 hátrányos helyzetű térség, 163
 helyi(lokális) és regionális piac, 69; 70;
 132; 138; 153; 164; 166; 175
 helyi(lokális)-regionális kereslet, 182
 helyi, térségi önkormányzatok, 200
 helyi-regionális adottságok, 16; 70; 185;
 196
 hierarchikus expanzió, 18
 hierarchikus rendszer, 53; 82; 110; 138
 hierarchikus terjedés, 35; 100
 hosszú hullám teóriája, 7
 hullámszerű terjedés, 23
 humánintenzív, 10
 humán kapacitások, 184

 identitás, 187
 indigén, 166
 információs hálózatok, 17
 infrastruktúra, 11; 127; 136; 200
 inkubátorházak, 178; 180
 innováció, 4; 14; 31; 152; 155; 177
 innováció-hiányos térségek, 140
 innováció-orientált regionális politika,
 26; 171; 182; 189; 190; 196; 199
 innovációk térbeli terjedése, 152
 innovációk terjedésének modellezése, 22
 innovációk terjedését gátló tényezők, 23
 innovációs és technológiatranszfer
 központok, 177; 180; 185
 innovációs infrastruktúra, 172; 177
 innovációs környezet (milió), 12; 111;
 125; 132
 innovációs központ, 87
 intra- és interregionális kapcsolatok, 11;
 172; 176; 188
 invenció, 7; 9; 12
 ipari parkok, 179; 180; 198
 iparpolitika, 192

- K+F tevékenység, 171
kis- és középvállalkozások, 30; 175; 181; 194; 196
kis- és középvárosi hálózat, 88; 121; 133
kisvárosok, 118; 121; 122
klaszteranalízis, 127
kockázati tőke, 181
komparatív előnyök, 160
Kondratyev-ciklusok, 14
közép- és hosszútávú regionális koncepciók, 201
középvárosok, 123
közösségi vállalkozások szerepe, 201
központi helyek elmélete, 21
kutatás-fejlesztés, 9; 155; 193
- logisztikus görbe, 22
lokális és regionális vállalkozások, 200
lokális közösség, 104
lokális-regionális eszközrendszerek, 164
lokális-regionális források, 183
lokális-regionális szocio-ökonómiai tényezők, 16
lokális-térségi gazdaság, 76
Lösch-javak, 12
- Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, 194
másodlagos központ, 43; 91; 107; 121
mean informations field, 21
megyei önkormányzatok, 198
méretnagyság, 156
minőségintenzív, 175
monitoring bázisok, 202
MONTE-CARLO szimuláció, 21
MÚFA, 193
munkaerő potenciál, 161
munkaintenzív, 10
munkanélküliségi ráta, 125
műszaki fejlesztési politika, 171
- nagytérségi interakció, 16
nagyvárosok, 43; 56; 76; 79; 87; 93; 100; 118; 120; 138; 181; 198
non profit, 182
normál eloszlás, 22
növekedési elméletek, 149
növekedési pólusok, 151
nyugat-keleti innovációs lejtő, 137
- önkormányzatok, 196
önprivatizáció, 68
- participáció, 168
passzívok, 122
perifériák, 12; 16; 130; 138; 140; 141; 143; 158; 160; 168
periférikus térségek, 182
PHARE-program, 194
piac- és infrastruktúra modell, 26
piaci infrastruktúra, 180
polarizációs elméletek, 150; 156
politikai-társadalmi innovációk, 32
posztmodern fejlesztési stratégiák, 158
potenciális innovációs körzetek, 128; 139
potenciális innovációs központok, 120
privatizáció, 65; 70; 125
profitciklus, 10
- régió és a település marketing, 187
regionális adottságok, 108
regionális átrendeződés, 12
regionális fejlesztési programok, 182
regionális fejlődés stabilitása, 168
regionális gazdaság, 16
regionális gazdaságtan, 148
regionális kormányzatok, 180
regionális különbségek, 95
regionális megoszlás és terjedés, 97
regionális növekedési teóriák, 151
regionális politika, 190; 191; 201; 203
regionális politikai intézmények, 169
regionális potenciál, 17; 157; 159; 160; 161; 162; 164
regionális programok, 201
regionális szint, 202
regionális tanácsadó irodák, szervezetek, 180
regionális tanácsadó társaságok, 182
regionalizmus, 166
relokációs diffúzió, 18
részpolitika, 167
Ricardo-javak, 12
- S-görbe, 11
speciális innovációs körzetek, 128
speciális innovációs központok, 120

- szektorális növekedés, 151
 szellemi erőforrások, 113; 117
 szervezeti innováció, 68
 szinergia, 45; 111; 120; 136; 139; 140; 164
 szocio-kulturális milió, 108; 110
 szomszédsági és hierarchikus expanzió, 26
 szomszédsági hatások, 18; 31
- társadalmi-politikai aktivitás, 117; 126
 társadalmi-politikai innovációk, 5; 93; 95; 113
 társadalmi-szociális és kulturális milió, 187
 társas vállalkozások, 38; 129
 távolság, 46; 126
 távolság függvénye, 18
 telephelyi feltételrendszerek, 10
 település felszereltség, 126
 települések funkciói, 110
 településfejlesztés, 188
 településhálózat ellátottsága, 30
 településhierarchia, 137; 151
 települési önkormányzatok, 198
 terjedés, 55; 58; 77; 89; 100; 157
 terjedés centrumai, 18
 terjedés intenzitása, 43
 termék és tevékenység innováció, 113; 117; 126; 128
 termék innovációk, 5
 termékéletciklus elmélet, 7
 termékéletciklus görbe, 22
 termelés térbeli szerkezete, 10
 termelési tényezők, 158
 térség munkaerő potenciálja, 161
 térség szerkezetváltása, 177
 térségi gazdasági bázisok, 53
 térségi piacok, 47
 térszerkezet, 46; 94; 112
 térszerkezet innovációs potenciálja, 132
 területfejlesztés, 189; 191
 területfejlesztési alap, 191
 területi differenciálódás, 14; 82; 149
 területi eloszlás, 87
 területi folyamatok, 158
 területi politika, 155; 157
 tervgazdálkodás, 156
 tevékenység innováció, 5
- Thünen-javak, 12
 tökeintenzív, 10
 tudományos parkok, 178; 179
- üzleti tanácsadás, 181
- vállalkozás-aktivitás, 34; 38; 43; 116; 125; 128; 129
 vállalkozói környezet, 72; 173
 vállalkozói telephelyelmélet dinamizálása, 11
 válságtérsegek, 142; 144; 157
 városhálózat, 35; 47; 152
 városhierarchia, 130
 városkörnyék körzet, 35; 124
 városok endogén erőforrásai, 122
 vegyesvállalatok, 54; 55; 56; 59; 62; 126; 129
 véletlen, 17; 21
 vonzáskörzet, 124

600.-

Rechnitzer János

(1952)

közgazdász, regionális kutató
(Janus Pannonius
Tudományegyetem,
Pécs, 1975),

a

közgazdaságtudomány
kandidátusa (1985),
MTA Regionális Kutatások
Központja

Észak-dunántúli Osztálya,
Győr,

osztályigazgató (1986-),
Széchenyi István Főiskola,
Győr,

Regionális és
Településgazdaságtan Tanszék,
főiskolai tanár (1989-).

Kutatási területe
a regionális gazdaságtan
elméleti kérdései,
az innováció térbeli terjedése,
a regionális
gazdaságfejlődés tényezői.